

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА
ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ
КАФЕДРА ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на тему:

«МЕХАНІЗМИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ЗАХИСТУ
ДОВКІЛЛЯ»

До захисту
Кваліфікаційна

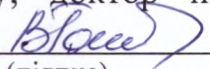
Студентка 2 курсу магістратури заочної
форми навчання спеціальності 281
«Публічне управління та адміністрування»
освітньо-професійної програми
«Парламентаризм та парламентська
діяльність»
Басс Вікторія Олександрівна

Науковий керівник
доктор юридичних наук
Максіменцева Надія Олександрівна

Засвідчую, що в цій кваліфікаційній роботі
немає запозичень із праць інших авторів без
відповідних посилань

Студент(ка)
(підпис)

Робота допущена до захисту в екзаменаційній комісії рішенням кафедри
парламентаризму від «07» 12 2023 р., протокол № 14.

Завідувач кафедри парламентаризму, доктор політичних наук, професор
Гошовська Валентина Андріївна
(підпис)

Київ – 2023

АНОТАЦІЯ

Басс В.О. Механізми публічного адміністрування у сфері захисту довкілля. – Кваліфікаційна магістерська робота на правах рукопису.

Кваліфікаційна магістерська робота на здобуття ступеня вищої освіти другого (магістерського) рівня галузі знань 28 «Публічне управління та адміністрування», спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування». – Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, 2023.

У магістерській роботі досліджено визначено поняття та ознаки правового регулювання щодо захисту довкілля та адміністративної відповідності за порушення норм, якими урегульовується публічне адміністрування у сфері захисту довкілля. Запропоновано детермінанту механізму публічного адміністрування у сфері захисту довкілля як сукупність взаємодіючих та взаємодоповнюючих спеціальних засобів та способів, які забезпечують публічне адміністрування суб'єктами управління природозахисних компонентів, що існують на відповідній території і перебувають під загрозою.

Запропоновано доповнити Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» статтею: «Порядок спрощеного провадження у процесі оцінки шкоди та витрат, що наданні довкіллю». З метою удосконалення публічного адміністрування у сфері захисту довкілля у воєнний час та повоєнний період треба виокреми дві групи шляхів удосконалення: перша група шляхів удосконалення має бути спрямована на пошкоджені об'єкти довкілля, які мають абіотичні ознаки: земля, надра, води, атмосферне повітря, ліси, степи, лісо-степи; друга група шляхів удосконалення має бути спрямована на пошкодження об'єктів довкілля, що характеризуються біотичними ознаками, до яких відносяться: рослини, тварини, бактерії, гриби, віруси, які прямо впливають на існування конкретного живого організму.

Ключові слова: довкілля, захист, відновлення, публічне адміністрування, забруднення, природне середовище, екологічна безпека, політика.

ANNOTATION

Bass V. O. Mechanisms of public administration in the field of environmental protection. – Qualifying scientific work as a manuscript.

Qualifying scientific work for obtaining an educational degree at the second level of higher education (Master's degree), field of study: 28 «Public Management and Administration», specialty: 281 «Public Management and Administration». – Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine, 2023.

In the master's thesis, the concepts and signs of legal regulation regarding environmental protection and administrative compliance for violation of norms regulating public administration in the field of environmental protection are researched. The determinant of the mechanism of public administration in the field of environmental protection is proposed as a set of interacting and mutually complementary special means and methods that ensure public administration by subjects of management of nature protection components that exist in the relevant territory and are under threat.

It is proposed to supplement the Law of Ukraine "On environmental impact assessment" with an article: "Procedure of simplified proceedings in the process of assessing environmental damage and costs". In order to improve public administration in the field of environmental protection in the wartime and post-war period, two groups of ways of improvement should be distinguished: the first group of ways of improvement should be aimed at damaged objects of the environment that have abiotic characteristics: land, subsoil, water, atmospheric air, forests, steppes, forest-steppes; the second group of ways of improvement should be aimed at damaging environmental objects characterized by biotic features, which include: plants, animals, bacteria, fungi, viruses, which directly affect the existence of a specific living organism.

Key words: environment, protection, restoration, public administration, pollution, natural environment, environmental safety, politics.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ЗАХИСТ ДОВКІЛЛЯ ЯК ОБ’ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	13
1.1. Сутність правової категорії захисту довкілля як об’єкта дослідження.....	13
1.2. Сучасний стан та особливості захисту довкілля.....	23
1.3. Особливості відновлення об’єктів захисту довкілля.....	29
РОЗДІЛ 2. ХАРАКТЕРИСТИКА МЕХАНІЗМУ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ДОВКІЛЛЯ.....	47
2.1. Природа механізму публічного адміністрування захисту довкілля.....	47
2.2. Правове регулювання публічного адміністрування сфери захисту довкілля.....	50
2.3. Характеристика публічної адміністрації у сфері захисту довкілля.....	64
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ЗАСОБІВ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ДОВКІЛЛЯ.....	76
3.1. Види та особливості засобів публічного адміністрування у сфері захисту довкілля.....	76
3.2. Юридична відповідальність за порушення норм, якими урегульовується публічне адміністрування у сфері захисту довкілля.....	89
ВИСНОВКИ.....	98
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	102
ДОДАТКИ	118

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Захист довкілля є одним із найголовніших завдань української держави, яка реалізовується завдяки державній політиці в усіх сферах публічного адміністрування метою якої є збереження усього природнього середовища та встановлення екологічної безпеки, котра є складовим елементом національної безпеки України в цілому. В умовах сьогодення довкілля в Україні опинилося у досить критичному становищі на що впливають військові дії, природні катаклізми та усі антропогенні, екологічні і соціальні чинники. Значний вплив на стан довкілля має також і людські чинники, а саме викиди небезпечних відходів, забруднення водойм, лісів, степів, водосховищ тощо. Усе це призводить до катастрофічних наслідків, які негативно впливають на стан усієї української нації та стан здоров'я кожного громадянина. За останні два роки фіксується понад 2 500 злочинів проти довкілля, загальна завдана шкода яких становить понад 40,6 млрд євро. Найбільшої шкоди довкіллю приносить пошкодження повітря, яке виникає при горінні нафтопродуктів та під час виникнення різноманітних пожеж. Значної шкоди довкіллю завдають вибухи фосфорних бомб, які викликають загальне отруєння та опіки верхніх дихальних шляхів і шкіри людини, а їх залишки, потрапляючи у ґрунт утворюють сольові фосфорні сполуки, котрі досить швидко мігрують підземними водами по усій Україні і не лише. При спалюванні рідких мастильних та паливних матеріалів одночасно із димовими газами у повітряний простір потрапляють й інші шкідливі для довкілля елементи такі як оксид вуглецю, азоту, сірчаний ангідрид та інші викиди, що виникають у процесі згоряння сміття тощо. У процесі згоряння нафти та її похідних у природне середовище потрапляє оксид сірки, що провокує створення шкідливих дощів. Стихійні лісові пожежі, що трапляються від ракетних атак, знищують великі лісові масиви, особливо на території, підконтрольній ворогу, які у 2023 році склали понад 6,7 тис. га. Значну шкоду повітрю завдає також систематичне спалювання сухого листя, в результаті чого у довкілля потрапляє чадний дим, до складу якого входить: пил, оксиди азоту

(NO), важкі метали, канцерогенні сполуки бензапіренів та чадний газ (CO), а також утворюється бензопірен, котрий являється сильним канцероген, який провокує онкологічні захворювання. Викиди у повітря, які утворюються під час спалення опалого листя, горіння лісів, лугів та інших територій. Одна тонна спаленого побутового сміття містить 35 кг дуже шкідливих хімічних речовин, які забруднюють атмосферу, повітря. Усі ці речовини забруднюють не лише атмосферне повітря, але й падають на ґрунт, потрапляють у воду, яку ми потім використовуємо у різних цілях, в результаті чого усі ці речовини опиняються у організмі людини і чинять негативний вплив на її здоров'я та життєдіяльність.

На сьогодні матеріальна шкода від забруднення повітря складає понад 1027 млрд гривень, яка щоденно зростає. У процесі військових дій, утилізації паливно-мастильних матеріалів, використання фосфорних боєприпасів та іншого хімічного озброєння винищується значна кількість природних ресурсів, рослин та тварин занесених до Червоної книги України і Червоної книги ЮНЕСКО та, які охороняються законом як на вітчизняному так і міжнародному рівні. Відповідно, усі ці проблеми, які завдають значної шкоди довкіллю потребують швидкого вирішення нагальної проблематики, котра може призвести до катастрофічних наслідків. Необхідно виробити єдину стратегічну екологічну політику щодо захисту довкілля, створити систематизацію порушень у сфері захисту довкілля, що приведе до встановлення обсягів завданої шкоди та допоможе вжити найефективніші заходи усунення подальшого погіршення екологічної ситуації та відновлення екосистеми до безпечного стану як для людини, так і для дикої природи. Усі ці проблеми потребують ґрунтового наукового дослідження стану довкілля в сучасних умовах, формулювання відповідного механізму публічного адміністрування у сфері захисту довкілля, запровадження системи ефективних засобів для захисту довкілля та притягнення правопорушників у цій сфері до відповідальності за знищення екологічного фонду України.

За останні роки проблематика щодо захисту довкілля потребує активнішого втручання як наукової спільноти так і практичних фахівців цієї

справи, тому що вона стає з кожним днем усе актуальнішою. Цьому сприяють антропологічні фактори, а саме: демографічна ситуація, швидке зростання урбанізації, міграційні процеси, використання забороненої хімічної зброї тощо. Водночас, шкоді довкілля завдає й людина, у процесі своєї життєдіяльності через негативне поводження із відходами, які забруднюють ґрунти, водоймища та повітряний простір. Навантаження на орні землі також люди стали активно збільшувати, що негативно впливає на їх продуктивність. Саме сьогодні значно зруйнували люди понад 30 млн. гектарів землі, як у процесі їх діяльності так і у процесі військових дій.

Науково-теоретичними основами щодо дослідження проблематики у сфері захисту довкілля стали праці відомих вчених-адміністративістів, а саме: адміністративного права та публічного адміністрування та управління: О. Ф. Андрійко, В. Б. Авер'янова, Г. І. Балюка, В. І. Борейка, А. В. Гуржія, А. В. Гуржій, Л. І. Даниленка, І. Д. Дудко, Е. С. Дмитренко, В. А. Зуєва, Р. А. Калюжного, В. К. Колпакова, О. В. Кузьменко, Т. О. Коломоєць, В. В. Костицького, Н. Р. Кобецької, М. В. Краснової, Л. П. Коваленко, Н. О. Максименцевої, І. Д. Пастуха, М. В. Плугатиря, О. Г. Стрельченко та ін.

Досліджувана тема кваліфікаційної роботи з позиції сучасної дійсності набула на сьогоднішній день значущої актуальності та є першою науковою працею, яка досліджує проблеми реалізації механізму публічного адміністрування у сфері захисту довкілля.

Таким чином, дана проблематика досліджена частково на науковому та теоретико-прикладному рівні, в результаті чого виникає значна кількість колізійних моментів у чинному законодавстві та наявні значні прогалини у ньому, що потребують ґрунтовного науково-теоретичного дослідження з метою їх усунення.

Нормативно-правову базу становлять законодавчі та нормативно-правові акти центральних, місцевих органів публічної адміністрації та органів місцевого самоврядування, якими визначається діяльність публічної адміністрації у сфері захисту довкілля.

Взаємозв'язок кваліфікаційної роботи із різними планами, стратегіями, цілями та програмами розвитку. Кваліфікаційна робота спрямована на реалізацію Стратегії державної екологічної політики України на період до 2030 р., Національного плану з охорони навколишнього природного середовища до 2025 року, Державної цільової програми відновлення та розбудови миру в східних регіонах України, Указу Президента України «Про цілі сталого розвитку України на період до 2030 року», Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу тощо.

Метою та завданнями кваліфікаційної роботи є комплексне вивчення вітчизняного та міжнародного теоретичного досвіду, поняття, змісту та особливостей реалізації механізмів публічного адміністрування у сфері захисту довкілля.

Задля реалізації мети кваліфікаційної роботи сформульовано наступні *завдання*:

- дослідити сутність правової категорії захисту довкілля як об'єкта дослідження, в результаті чого сформулювати поняття «захист довкілля»;

- вивчити та проаналізувати сучасний стан та особливості захисту довкілля, в результаті чого запропоновано усунути виявлені проблеми щодо пошкоджених у військових діях об'єктів довкілля (першої групи ті, що мають абіотичні ознаки: земля, надра, води, атмосферне повітря, ліси, степи, лісо-степи; другої групи, об'єкти, які характеризуються біотичними ознаками, до яких відносяться: рослини, тварини, бактерії, гриби, віруси тощо);

- виокремити особливості відновлення об'єктів захисту довкілля;

- сформулювати поняття та елементи механізму публічного адміністрування захисту довкілля;

- здійснити аналіз правового регулювання публічного адміністрування сфери захисту довкілля;

- дослідити зміст діяльності публічної адміністрації у сфері захисту довкілля;

- класифікувати засоби публічного адміністрування у сфері захисту довкілля та виокремити їх особливості;

- визначити зміст юридичної відповідальності за порушення норм, якими урегульовується публічне адміністрування у сфері захисту довкілля.

- доцільно визначити шляхи вдосконалення сфери довкілля у процесі військових дій та повоєнний період.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, публічного адміністрування – як родовий об'єкт, та відносини довкілля – родовий об'єкт.

Предмет дослідження – механізми публічного адміністрування у сфері захисту довкілля.

Методи дослідження. Методологічною основою кваліфікаційного дослідження є сукупність загальних та спеціальних методів наукового пізнання, які надали можливість добитися встановлених цілей та розв'язати завдання й аргументувати запропоновані висновки та рекомендації щодо дослідження механізму публічного адміністрування у сфері захисту довкілля. *Метод сходження від абстрактного до конкретного та логіко-семантичний метод* дослідження (підрозділи 1.2., 1.3, 2.1, 2.2, 2.3) дозволили поглибити понятійний апарат, зокрема співвідносити такі поняття «захист довкілля» та «охорона навколишнього природного середовища», дослідити такі детермінанти як «довкілля», «навколишнє природне середовище України», «публічне адміністрування у сфері захисту довкілля», «механізм публічного адміністрування у сфері захисту довкілля», «правове регулювання публічного адміністрування у сфері захисту довкілля», «публічна адміністрація як суб'єкт публічного адміністрування у сфері захисту довкілля», «засоби публічного адміністрування у сфері захисту довкілля», «адміністративна відповідність за порушення норм, якими урегульовується публічне адміністрування у сфері захисту довкілля». *Порівняльно-правовий метод та інформаційний підхід* (підрозділи 1.3, 2.2, 2.3) покладено в основу дослідження відновлення об'єктів довкілля, яким завдано шкоду внаслідок воєнних дій; розкриття змісту нормативно-правових актів, якими здійснюється публічне адміністрування у

сфері захисту довкілля; розкриття повноважень та компетенції публічної адміністрації як суб'єкта публічного адміністрування у сфері захисту довкілля. *Методи класифікації, групування, системно-структурний, системно-функціональний методи* (підрозділ 2.2, 2.3, 3.1) дозволили виокремити ознаки контролю як засобу публічного адміністрування у сфері захисту довкілля, а також ознаки засобів публічного адміністрування у сфері захисту довкілля. Використання *індуктивного методу* (підрозділ 2.2) дозволяє підтвердити висновок про необхідність удосконалення законодавства, що регулює відносини у сфері захисту довкілля, запропонувати необхідність прийняття Національної програми з питань захисту довкілля та здійснення реструктуризації Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України з метою підвищення ефективності діяльності (підрозділ 2.3).

Наукову новизну кваліфікаційної роботи є єдиним сучасним дослідженням в Україні комплексним дослідженням публічного адміністрування у сфері захисту довкілля, в якому сформульовано висновки та пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства щодо притягнення Російської Федерації до відповідальності за екоцид довкілля України, визначено основні напрямки відновлення пошкодженого довкілля та забрудненої екології.

Наукова новизна отриманих результатів кваліфікаційної роботи формулюється у відповідних положеннях та висновках:

уперше:

з огляду на виклики воєнного стану та майбутнє повоєнне відновлення України, доведено доцільність ліквідації Департаменту природно-заповідного фонду та біорізноманіття та утворення Департаменту природно-заповідного фонду та Департаменту біорізноманіття з метою підвищення ефективності виконання покладених завдань та функцій і посилення сектору природно-заповідного фонду та біорізноманіття;

розроблено та запропоновано прийняти Національної програми відшкодування шкоди, завданої довкіллю воєнною агресією, а також

затвердити Стратегію державної програми відновлення довкілля у період повоєнної відбудови України;

удосконалено:

наукові теоретичні поняття «публічне адміністрування у сфері захисту довкілля», «механізм публічного адміністрування у сфері захисту довкілля» з урахуванням проблематики воєнного стану та повоєнної відбудови;

визначення понять «охорона довкілля», «довкілля», «правове регулювання публічного адміністрування у сфері захисту довкілля», «публічна адміністрація як суб'єкт публічного адміністрування у сфері захисту довкілля», «засоби публічного адміністрування у сфері захисту довкілля», «контроль як засіб публічного адміністрування у сфері захисту довкілля», «нагляд як засіб публічного адміністрування у сфері захисту довкілля», «адміністративна відповідність за порушення норм, якими урегулюється публічне адміністрування у сфері захисту довкілля»;

підходи до розуміння системи елементів механізму публічного адміністрування у сфері захисту довкілля в умовах воєнного часу та повоєнного періоду;

дістали подальшого розвитку:

система особливостей засобів публічного адміністрування у сфері захисту довкілля;

система ознак контролю як засобу публічного адміністрування у сфері захисту довкілля;

система ознак публічної адміністрації як суб'єкта публічного адміністрування сфери у сфері захисту довкілля.

Теоретико-правове значення отриманих результатів кваліфікаційної роботи формулює науково-прикладний, теоретичний та практичний інтерес: практичній діяльності – для удосконалення публічного адміністрування у сфері захисту довкілля; навчальному процесі – у процесі підготовки та проведення занять із дисциплін «Адміністративне право та процес», «Публічне адміністрування», «Адміністративна відповідальність», «Екологічне право».

Структура кваліфікаційної роботи визначена її змістом, сутністю, об'єктом дослідження та її предметом, а також закономірність розкриття усієї її проблематики та виокремленням відповідних висновків роботи. Структура роботи становить три розділи та вісім підрозділів, висновки, додатки та список літератури. Загальний обсяг кваліфікаційної роботи становить 120 сторінок; основного тексту – 99 сторінок.

РОЗДІЛ I

ЗАХИСТ ДОВКІЛЛЯ ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Сутність правової категорії захисту довкілля як об'єкта дослідження

Сучасні події та військові дії в країні приносять та ще й будуть приносити значну шкоду довкіллю в Україні. На сьогодні дуже важко підрахувати збитки через заподіяну довкіллю шкоду. Лише за період з 24 лютого до 1 червня 2022 року загальна сума збитків складає для України 252 мільярди доларів США. Найбільш постраждалими є Донецька, Луганська, Херсонська та Харківська області, за ними йдуть Київська, Чернігівська та Запорізька. Треба зауважити, що війна мала значний вплив на лісовий, степовий та лісо-степовий сектор. Станом на 1 вересня 2023 року приблизно 10 % лісових угідь, 8% степової зони та 4% лісо-степової зони було втрачено через пожежі, а 68 % – недоступні через мінування. Заподіяна лісовим насадженням, родючим полям, водоймам та шляхопроводам, будівлям і обладнанню, зерну шкода становить майже 25,5 мільярда доларів США. Вартість втрачених екосистемних послуг внаслідок мінування – що робить ліси та земельні угіддя недоступними – оцінюється в 26,7 млрд доларів США протягом березня 2022-2023 років. Однак темпи відновлення лісового та сільського господарства повільні, і подальші збитки можуть значно перевищити ті, що наявні в цей період. Секторальні потреби на відновлення та відбудову з урахуванням посилення потенціалу установ, покращення обладнання та продуктивності розсадників оцінюються в 3,2 млрд доларів США, з них 1,4 млрд доларів США необхідні у нагальній (короткостроковій) перспективі. Активні бойові дії і / або випадки нанесення ракетних ударів (зокрема авіаудари і бомбардування системами залпового ракетного вогню) негативно вплинули на доступ до питної води в багатьох великих і малих містах. Найбільше постраждали Дружківка, Донецьк,

Костянтинівка, Бердянськ, Маріуполь, Миколаїв, Попасна, Приморськ, Ізюм, Рубіжне, Суми, Лисичанськ, Тростянець, Сєверодонецьк, Харків і Чернігів тощо. Станом на 1 вересня 2023 року оціночний обсяг завданої сектору водопостачання і водовідведення шкоди становить 3,3 млрд доларів США. Пожежі, дим і пари, спричинені обстрілами, зокрема пожежі в житлових районах, мають значний вплив на якість повітря. Внаслідок пожеж на нафтобазах у повітря викидаються оксиди азоту, аміак, діоксид сірки, бензопірен, оксиди вуглецю, пари ціаністого водню, формальдегіду, металів, токсичних органічних речовин і їх сполук. Ці речовини також спричиняють окислювання ґрунту, деревини, дерну та металевих конструкцій, таких як мости. Попри це відбувається забруднення кліматичних умов та створення парникового ефекту, а також відбувається забруднення ґрунтів, в результаті чого змінюється їх кислотність. Також негативного впливу зазнає й рослинний та тваринний світ, так як виникають опіки дихальних шляхів. Після пожеж / вибухів на землі осідає сірка, яка після дощу перетворюється на сірчану кислоту. Постійний вплив цих забруднюючих речовин має кумулятивний ефект. Забруднюючі речовини істотно впливають на якість повітря і становлять загрозу для здоров'я людини, а також можуть переноситися вітром на великі відстані. Вплив забруднення повітря внаслідок перебоїв в промисловому виробництві через війну ще належить визначити. Величезну шкоду навколишньому природньому середовищу завдають неутилізовані відходи. Відходи внаслідок війни перевищують загальну кількість щорічних відходів в Україні. Забруднення внаслідок екстенсивного застосування зброї, зокрема в населених районах, і великі обсяги відходів від війни, включно зі зруйнованими військовими транспортними засобами, становлять серйозну проблему для діяльності з очищення. Військові дії загрожують 20 % площі всіх охоронюваних територій в Україні. До регіонів, які знаходяться під загрозою, належать 17 Рамсарських ділянок (водно-болотних угідь міжнародного значення) загальною площею 627 300 м²; близько 160 територій Смарагдової мережі площею 2,5 млн га; і чотири біосферних заповідника. Така ситуація

створює загрозу стратегічним цілям щодо збереження біорізноманіття, призводить до зниження потенціалу поглинання парникових газів і посилює процес опустелювання. Зникнення ендемічних видів рослин і тварин матиме значні наслідки для біорізноманіття в планетарному масштабі [147]. Масштаби потенційної шкоди більші, тому що конфлікт почався ближче до весни, коли тварини переміщуються в пошуках партнерів і їжі, а також коли вони вирощують своїх дитинчат. За даними Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, «щонайменше 900 заповідних територій загальною площею 1,2 млн га, або 30 % площі всіх природоохоронних територій України, постраждали від обстрілів, бомбардувань, забруднення нафтою і військових маневрів» [33]. «На окупованих територіях перебуває значна кількість заповідників та природних парків, що негативно впливає на їхню життєдіяльність та функціонування, в результаті чого вимирають рідкісні види тварин та рослин, що призводить до гуманітарної кризи. Особливу загрозу навколишньому природньому середовищу створюють промислові об'єкти, які знаходяться під загрозою постійного бомбардування: Запорізька і Чорнобильська атомні електростанції (далі – АЕС), Авдіївський коксохімічний завод, Торезький завод наплавочних твердих сплавів, Маріупольський металургійний комбінат. Загрози ядерної та радіаційної безпеки є цілком реальними, оскільки безпека українських АЕС під загрозою. Кожна аварія може призвести до витоку радіації» [135, с. 184].

Отже, довкілля в Україні, в умовах сьогодення зазнає значних неоціненних втрат через різного роду руйнування та пошкодження усієї екосистеми України та планети в цілому. Безпосередньо дана проблематика потребує глибокого вивчення стану, змісту довкілля та заходи його покращення. Так як у разі безвідповідального ставлення до охорони довкілля будуть виникати досить критичні наслідки для усієї живої та неживої природи.

З метою ґрунтовної характеристики механізму публічного адміністрування у сфері захисту довкілля необхідно з'ясувати сутність

споріднених категорій. Так, вважаємо за доцільне з'ясувати сутність таких понять як «довкілля» та «навколишнє середовище».

«Необхідно відзначити те, що раніше основна увага дослідників та правників приділялася охороні оточуючого природного середовища як сукупності взаємопов'язаних природних та штучних об'єктів. Але не менш важливим є комплексний підхід, в результаті якого об'єктом охорони стає довкілля, а не лише навколишнє середовище. Слід розібратися в співвідношенні цих двох понять» [75]. Необхідно відзначити, що поняття «навколишнє середовище» охоплює широке коло елементів, які пов'язані із умовами життєдіяльності людини. Навколишнє середовище включає охоплює: природне (живе) середовище (флору, фауну); неживе середовище (морські і прісноводні басейни – гідросферу), повітряний басейн (атмосферу), ґрунт (літосферу), навколосемний космічний простір; штучно створені людиною середовища, які утворюються в процесі її життєдіяльності.

Уся ця сукупність природних об'єктів об'єднується у систему навколишнього середовища, яку можна розглядати через призму територіальності та, яка розподіляється на три групи глобальну, регіональну і національну.

«Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська Конвенція), визначає, що навколишнє середовище – це повітря і атмосфера, вода, ґрунт, земля, ландшафт і природні об'єкти, біологічне різноманіття та його компоненти, включаючи генетично змінені організми, та взаємодія між цими складовими» [54; 125].

«Конвенція про заборону військового чи будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище встановлює зобов'язання для держав учасниць, які зобов'язуються не вдаватися до військового чи будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище, що мають широкі, довгострокові або серйозні наслідки, як способів руйнування, заподіяння шкоди або заподіяння шкоди будь-кому іншій держав-

учасниці (ч. 1 ст. 1). Засоби впливу на «природне середовище» відносяться до будь-яких засобів для зміни – шляхом навмисного управління природними процесами – динаміки, складу або структури Землі, включаючи її біоту, літосферу, гідросферу та атмосферу, або космічного простору (ст. 2)» [56; 6]. В умовах нашого сьогодення, військові дії з боку росії спричинюють значний негативний вплив на навколишнє середовище, що призводить до недопустимого порушення міжнародних конвенцій, які спрямовані на захист та охорону навколишнього середовища.

Відповідно, навколишнє природне середовище в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» визначено як «сукупність природних і природно-соціальних умов та процесів, природні ресурси, як залучені в господарський обіг, так і не використовувані в економіці в даний період (земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ), ландшафти та інші природні комплекси» [105].

Вчений Ю. С. Шемшученко навколишнє природне середовище представляє як «сукупність природних та антропогенних умов» [141, с. 489].

На науковому рівні сформульовані наступні трактування досліджуваної детермінанти як «сукупності об'єктів природного середовища та соціальних факторів» [39, с. 9; 6; 82]; як «сукупність природних і природно-антропогенних умов (земля, вода, ліси, надра, атмосферне повітря, рослинний і тваринний світ), що оточують людину та є необхідними для її життя» [52, с. 127]; як «сукупність природних і природно-соціальних умов і процесів» [47, с. 8].

Із вищевизначеного необхідно зробити уточнення, що власне навколишнє природне середовище являється видовою категорією навколишнього середовища як усе що нерозривно пов'язано із антропологічною діяльністю та є невід'ємним елементом людини.

Побутує також досить неузгоджена наукова позиція щодо того що категорія «природа» є набагато ширшою категорією від «навколишнього середовища». Із якою досить важко погодитися. Але, автори подібного твердження відзначають, що природа – це об'єктивна реальність, результат

еволюції матеріального світу, яка існує незалежно від свідомості людини. Проте у «природі» ми давно не живемо, оскільки мешкаємо в середовищі, трансформованому під впливом діяльності людини. Це навколишнє середовище утворилося в результаті тривалої еволюції планети Земля під впливом людської діяльності, створення так званої «вторинної природи», тобто міст, заводів, транспортних магістралей, сільськогосподарських угідь тощо [23]. Відповідно, навколишнє середовище існувало в різні етапи розвитку природи і воно є первинним елементом щодо природи і є значно ширшою категорією ніж природа.

Із вищевизначеного, необхідно зробити висновок, що **довкілля** – це є сукупність антропогенних та неантропогенних елементів, які існують у сформованих природніх умовах із об'єктивним функціонуванням у навколишньому світі.

Із сформульованого поняття, вважаємо за доцільне, сформулювати наступні ознаки: *конгломерат антропогенних та неантропогенних елементів; природна складно-підрядна система; функціонує на принципах взаємодії та взаємодоповнення між простими компонентами, в результаті діяльності яких утворюються складні та багаторівневі конструкції.*

На сьогоднішній день існує досить багато позицій, які поряд із поняттям «навколишнє природнє середовище» існує набагато ширше поняття «довкілля». Спробуємо дослідити, порівняти ці поняття та виокремити особливості цих категорій. Так, відповідно до Цивільного кодексу України, «довкілля є оточенням, у якому функціонує об'єкт (повітря, вода, земля, флора, фауна тощо). Отож, із чинного законодавства випливає те, що досліджуваний термін означає що це є все те, що нас оточує, та можна трактувати як простір та об'єкти навколишнього середовища (навколишнього природного середовища, антропогенного навколишнього середовища, виробничого навколишнього природного середовища)» [73]. Якщо порівнювати згадані вище елементи, що складають суть терміну «навколишнє середовище», слід зазначити, що поняття «довкілля» є синонімічним поняттю «навколишнє середовище», але значно

ширшим за поняття «навколишнє природне середовище». Міжнародні документи використовують термін «навколишнє середовище», яким охоплюються: природні ресурси – земля, вода, ліси, надра, атмосферне повітря, флора та фауна та штучно створені об'єкти та умови побуту людини, що зводиться до змісту поняття «довкілля». Професор В. В. Костицький зазначає, що «поняття «довкілля» – це одна із найбільш фундаментальних категорій сучасної науки і практики, що стоїть в одному ряді з такими категоріями, як світ, економіка, суспільство. Саме навколишнє природне середовище (довкілля), а не природа сьогодні мають бути єдиним інтегрованим об'єктом правового регулювання суспільних відносин з приводу природи, відповідно як до національного законодавства, так і до міжнародного» [61, с. 68]. Як стає помітним, науковець у відповідності до змістовного навантаження досліджувані категорії ототожнює, що є, на наш погляд, не зовсім доречним.

С. М. Хазанет, А. В. Янковська з урахуванням міжгалузевого підходу зазначають, що «навколишнє середовище або довкілля – це сукупності сил та явищ природи, її речовина та простір, будь-яка діяльність людини, що знаходиться поза об'єктом чи суб'єктом, що розглядаються, та безпосередньо з ними контактують» [149, с. 20]. І ці ж дослідники ці два поняття трактують як синонімічні поняття.

У чинному законодавстві взагалі відсутнє поняття «довкілля». Водночас, В. В. Іванюшенко «пропонує власну позицію щодо трактування поняття «довкілля», яка формулює його як сукупність об'єктів природного середовища, інших соціальних факторів (зокрема, умов побуту, харчування, навчання, відпочинку тощо, тобто факторів, що відображають вплив на життя та здоров'я людини, на результативність її життєдіяльності. Воно синонімічне терміну «навколишнє середовище» [131, с. 9]. Загальноживаним поняттям у публічному адмініструванні являється термін «довкілля». Треба відзначити, що родовим об'єктом екологічних злочинів (розділ VIII КК України [63]) є саме довкілля. Хоча «родовим об'єктом адміністративних екологічних правопорушень є «природа», нормативне розуміння якої не встановлено» [48].

Водночас «основним суб'єктом публічного адміністрування у сфері захисту довкілля є Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України» [27]. «До речі, його основними функціональними обов'язками є адміністрування об'єктів навколишнього природного середовища: воно забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища, екологічної та в межах повноважень, передбачених законом, радіаційної, біологічної і генетичної безпеки, у сфері рибного господарства та рибної промисловості, охорони, використання та відтворення водних біоресурсів, регулювання рибальства та безпеки мореплавства суден флоту рибного господарства, лісового та мисливського господарства» [20; 130, с. 168].

Ось і народжується колізія у законодавстві щодо трактування об'єкта правопорушення та суб'єкта публічного адміністрування у сфері захисту довкілля в Україні. Тобто на сьогодні в українському правовому полі відбувається заміна терміна «навколишнє середовище» на термін «довкілля» як об'єкт публічного управління, як особливий об'єкт, що потребує охорони та захисту, хоча міжнародне право тяжіє до терміну «навколишнє середовище».

Досить відомі адміністративісти В. К. Колпаков та Т. О. Коломоєць, «підтримують позицію щодо синонімічності цих термінів, але все ж таки перевагу віддають поняттю «довкілля» і зазначають, що на сьогодні слід відмовитися від використання терміна «навколишнє природне середовище», так як на їх погляд з лексико-семантичної точки зору, це виявився досить невдалий переклад поняття «environment», а більш вдалим терміном є українське слово «довкілля». Так, «довкілля» – це сукупність природних та природно-антропогенних об'єктів, що є формуючою сукупністю факторів впливу на життя та здоров'я людини, при цьому забезпечення його сприятливості має функціональне спрямування діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування» [50, с. 302]. Вищевикладене дозволяє стверджувати, що з урахуванням Європейських стандартів доречніше використовувати поняття «навколишнє середовище», яке «відповідає міжнародним нормам та вимогам Угоди про Асоціацію України та Європейського Союзу, де до сфери публічних

інтересів в сучасних умовах відносяться: поступове асоціативне наближення України до європейської спільноти; активізація політичного діалогу з країнами Європейського Союзу; впровадження загально визнаних демократичних стандартів реалізації прав і свобод людини, в тому числі удосконалення національної системи юстиції і забезпечення верховенства права та поваги до людини; налагодження тісних економічних та торговельних відносин з метою інтеграції України до внутрішнього ринку Європейського Союзу, до правової доктрини Європейського Союзу «*acquis communautaire*»; забезпечення стандартів охорони навколишнього природного середовища, в тому числі запровадження системи оцінки негативних впливів на навколишнє природне середовище відповідно до західноєвропейських стандартів» [70]. Саме тому, ми підтримуємо позицію В. К. Колпакова та Т. О. Коломоєць і вважаємо, що *найбільш вдалою категорією є термін «довкілля», який включає в себе такі родові поняття як «навколишнє природне середовище» та «навколишнє середовище», як родо-видові поняття.*

Конституція України встановлює право громадян на «безпечне довкілля». У ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» йдеться про безпечне довкілля для життя та здоров'я громадян [105]. «Право громадян на безпечне довкілля має являти собою можливість жити у середовищі, яке не шкодить ані здоров'ю, ані життю громадян. У разі порушення такого права громадяни уповноважені вимагати правового захисту. Це загальне визначення охоплює всі основні ознаки даного суб'єктивного права: по-перше, право проживання в сприятливому довкіллі, безпечному для здоров'я і життя людини; по-друге, право вимагати усунення різних перешкод при здійсненні цього права у встановленому законодавством порядку; по-третє, право на звертання у відповідні органи за захистом порушеного права з метою його поновлення (відновлення); по-четверте, здійснення захисту порушеного права шляхом установаження державою певних правових гарантій. У законодавстві, на жаль, не визначені повною мірою критерії безпечного середовища. Але саме визначення поняття «безпечне» вказує на те, що основним критерієм є

відсутність небезпеки, де екологічно небезпечним вважається такий «стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей» (ст. 50 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»)» [105]. Профілактична діяльність публічної адміністрації полягає у попередженні порушень законодавства у сфері охорони довкілля.

При дослідженні поняття «охорони довкілля» потрібно перш за все визначити поняття адміністративно-правовою охороною навколишнього природного середовища як видової категорії довкілля.

В основі детермінанти науковця Л. П. Коваленко лежить зміст та призначення поняття «охорона», під яким розуміють комплекс заходів, здійснюваних з метою збереження об'єкта, в нашому випадку – довкілля. З метою охорони будь-якого об'єкта правового регулювання суб'єкти публічного адміністрування у рамках наданих їм повноважень застосовують відповідний правовий інструментарій, який підкріплено засобами державного примусу.

«З метою дослідження охорони довкілля потрібно відзначити, що тлумачні словники під охороною тлумачать як: когось стерегти, берегти; боронити, захищати, відстоювати, заступати, тримати в цілісності, рятувати; охороняти когось чи щось, оберігати, стерегти; оберігати від небезпеки кого чи що-небудь, забезпечувати від загрози, руйнування, знищення, завдання шкоди, захищати від чого-небудь» [138, с. 107].

Правова регламентація «охорони» передбачає систему превентивних та захисних заходів, що застосовуються відповідними органами, наділеними владними повноваженнями. У свою чергу **охорона довкілля** – це система правових інструментів, які застосовуються органами публічного адміністрування з метою забезпечення якісного та нешкідливого довкілля, усунення негативних чинників, що призводять до знищення усієї флори та фауни, а також застосування заходів юридичної відповідальності у разі порушення норм права щодо захисту навколишнього середовища. Заходи

охорони довкілля включають у себе заходи адміністративного забезпечення, переконання, примусу, а при потребі й інші відновлювальні заходи.

Сутність охорони довкілля становить: а) суспільні відносини, що виникають між суб'єктами публічної адміністрації, які наділені повноваженнями у сфері охорони довкілля; б) сукупність інструментів публічного адміністрування за допомогою яких реалізуються повноваження суб'єктів публічного адміністрування у сфері охорони довкілля; в) наявність засобів реалізації механізму публічного адміністрування у сфері охорони довкілля; г) об'єкти публічного адміністрування, які потребують охорони у сфері захисту довкілля; д) наявність відповідальності за правопорушення у сфері захисту довкілля.

1.2. Сучасний стан та особливості захисту довкілля

У сучасних умовах досить складною проблемою для держави є виконання обов'язку з охорони довкілля.

«Українське довкілля в період військових дій стало основною жертвою російської агресії. Війна вплинула кожний компонент довкілля – тваринний і рослинний світ, воду, повітря, ґрунт тощо. Наслідки цього негативного впливу будуть довгостроковими та матимуть не лише локальний, а й глобальний характер. За останніми скромними оцінками, збитки довкіллю України від війни становлять 1,35 трлн гривень» [86]. У період військових дій українське довкілля зазнало значних збитків у всіх його проявах (Додаток А).

«В умовах сьогодення, а саме, внаслідок російської агресії, постраждало понад 30 % природоохоронних територій загальна площа яких становить близько півтора мільйона гектарів. У зоні ризику опинилися 2,9 млн гектарів Смарагдової мережі – територій, які потребують охорони на загальноєвропейському рівні. За словами екологів, ці території відіграють важливу роль у захисті біорізноманіття та збереження клімату. Смарагдова

мережа захищає бурого ведмедя, чорного лелеку, рись, орлана-білохвоста та сотні інших видів тварин та рослин. Під загрозою знищення знаходяться 16 Рамсарських об'єктів площею майже 600 тисяч гектарів. Вони мають статус водно-болотних угідь міжнародного значення завдяки їхньому унікальному біорізноманіттю. Під окупацією зараз залишаються 8 заповідників та 10 національних природних парків. Серед них Чорноморський біосферний заповідник (розташований на території та акваторії Херсонської та частково Миколаївської областей), біосферний заповідник «Асканія-Нова», Азово-Сиваський національний природний парк, парк «Олешківські Піски», парк «Джарилгацький» (Херсонська область)» [25]. Складається досить катастрофічна ситуація, яка може призвести до грандіозних світових негативних наслідків у природоохоронній сфері. Досить сильно страждають заповідні зони України так як через активні бойові дії працівники служби охорони природнього середовища не можуть якісно виконувати свої функціональні обов'язки та забезпечувати збереження рідкісних видів рослин, а деякі заповідники та національні парки опинилися на межі гуманітарної кризи. Саме тому, необхідно прикладати усіх зусиль з боку держави з метою збереження довкілля в цілому та заповідників зокрема. *На наш погляд, необхідно створити Національну стратегію захисту та збереження заповідних зон в Україні.*

Також значного пошкодження зазнають українські ліси. «На сьогоднішній день війною охоплено близько 3,5 мільйонів гектарів лісу в Україні. Приблизно 35,5 тисячі гектарів лісів випалено, частину з них втрачено. Бойові дії відбуваються у східних та південних областях України. Для цих регіонів характерна низька лісистість. Тут ліси виконують захисні функції. Знищення та пошкодження їх позначиться на кліматі цих регіонів і може призвести до значних ерозійних процесів. Зокрема, на півдні України наслідками можуть бути вітрова ерозія та опустелювання. Це, звичайно, позначиться на сільському господарстві» [25]. Цій проблематиці також потрібно привертати значної уваги, в тому числі й з боку світової спільноти, так

як відбудуться незворотні явища ерозії та опустелювання, що буде призводити до зменшення посівів та насаджень, в результаті чого будуть зменшуватися зернові та овочеві продукти. Усе це призведе до катастрофічних наслідків з продуктами харчування рослинного та тваринного походження.

«Значну шкоду й атмосферному повітрю приносять військові дії російської агресії. Унаслідок військових дій були пошкоджені нафтобази, склади паливно-мастильних матеріалів, в результаті чого згоріло понад 696,6 тисячі тонн нафтопродуктів, які забруднили повітря небезпечними речовинами. За підрахунками екологів, під час горіння нафти виділяється приблизно стільки ж атмосферного забруднення, скільки виробляє весь транспорт Києва за місяць. У повітря потрапило понад 38 000 тонн викидів від горіння російської техніки та утворилося понад 352 000 тонн відходів, які забруднюють не лише повітря, а й землю. Загалом через лісові пожежі, від горіння нафтопродуктів та займання промислових об'єктів, викиди в атмосферне повітря вже перевищили 67 млн тонн. При цьому забруднене повітря не має меж. Викиди в атмосферне повітря, викликані військовою агресією росії на території України, переносяться, осідають і впливають на території інших держав, іноді на відстані тисячі кілометрів» [25] (Додаток Б). Значної шкоди життю та здоров'ю завдають військові дії й усім рослинам та диким тваринам, які в результаті поранень гинуть в лісах та інших недоступних для людини місцях.

Ще однією, досить небезпечною проблемою є заміновані українські території. На даний момент розмінування потребує приблизно 400 тисяч квадратних кілометрів. Міни приносять грандіозну шкоду усьому довкіллю так як розриви мін призводять до забруднення ґрунтів важкими металами – свинцем, стронцієм, титаном, кадмієм, нікелем. Іноді це робить ґрунт непридатним для подальшого сільськогосподарського використання. Усі ці хімічні елементи потрапляють і у наші водні ресурси, які потрапляють у життєдіяльність людини. На мінах також підриваються люди та тварини, що призводить не лише до каліцтв, але й до втрати життя. І ця проблема є також досить актуальною та потребує якомога швидшого її вирішення, тобто

необхідно приділити значної уваги з боку держави на розмінування територій. На наш погляд, потрібно вирішити цю проблему через прийняття відповідної *Державної програми розмінування територій України*.

Також, «доречно звернути увагу на те, що Росія на сьогоднішній день контролює українські родовища вугілля, нафти, газу та металів на суму не менше ніж 21,4 трлн доларів, під її контролем в Україні знаходиться 63% вугільних родовищ, 11% нафтових, 20% газових, 42% родовищ металів та 33% – рідкоземельних та інших критичних мінералів, зокрема літію. Так, за час повномасштабної війни окупанти захопили 27 родовищ природного газу, 14 – пропану, 6 – залізної руди, 2 – титанової руди, 2 – цирконієвої руди, 1 – стронцію, 1 – літію, 1 – урану, 1 – золота. Крім того, було захоплено великий кар'єр вапняку, який раніше використовувався Україною для виробництва сталі. Україна втратила значні запаси корисних копалин, які є найбільшими в світі запасами, в тому числі й покладів титанової та залізної руди, родовища літію та величезні запаси вугілля. Їх загальна вартість складає десятки трильйонів доларів» [14; 139]. Усі втрати покладів корисних копалин є менш суттєвими для України, аніж позбавлення усіх транзитних морських шляхів та блокування судноплавства у Чорному морі. «Незважаючи на те, що на сьогодні діє Конвенція про заборону військового чи будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище (ратифікована Україною у 2004 р.), ст. 1 якої встановлено: «кожна держава – учасниця цієї Конвенції зобов'язується не вдаватися до військового чи будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище, які мають широкі, довгострокові або серйозні наслідки, як способів руйнування або заподіяння шкоди будь-якій іншій державі-учасниці. Засоби впливу на природне середовище відносяться до будь-яких засобів для зміни – шляхом навмисного управління природними процесами – динаміки, складу або структури Землі, включаючи її біоту, літосферу, гідросферу та атмосферу або космічний простір (ст. 2)» [55].

На сьогоднішній день росія знищує українське довкілля в усіх його проявах. Також вона вчиняє злочини на ядерних об'єктах України, що є проявом ядерного тероризму, що порушує вимоги ст. 56 вищезгаданої Конвенції.

Розглянемо основні напрямки реформування підходів до охорони навколишнього природного середовища в умовах особливого періоду: «сьогодні не працюють норми міжнародного права. Згаданою Конвенцією, хоча й забороняється антропогенний вплив шляхом навмисного втручання в природні процеси і держави-учасниці зобов'язуються не вдаватися до використання засобів впливу на природне середовище у військових або інших ворожих цілях, але наразі жодні дії РФ, вчинені в рамках збройної агресії проти України, не можна кваліфікувати як порушення вимог Конвенції. Конвенція забороняє «геофізичну війну» (термін, яким позначають навмисне управління природними процесами, що може викликати урагани, цунамі, землетруси чи опади у вигляді дощу або снігу та ін.), але такі засоби, на щастя, в цій війні жодною із сторін не застосовувалися. В майбутньому, у разі застосування росією засобів «геофізичної війни», наприклад, у випадку підриву українських ГЕС тощо, питання про порушення країною-агресором положень Конвенції може поставати. Враховуючи, що росією є постійним членом Ради Безпеки ООН, наділеним правом вето, прийняття Радою Безпеки рішення проти РФ без позбавлення її статусу постійного члена не є можливим» [3, с. 43].

«Стокгольмська конвенція про стійкі органічні забруднювачі спрямована на забезпечення охорони здоров'я людей та довкілля від шкідливого впливу низки небезпечних високотоксичних хімічних речовин, зокрема, пестицидів, діоксинів, ДДТ, у мирний час. Хімічні речовини, перелічені в додатках до Конвенції, за загальним правилом не можуть бути використані у сфері озброєння. В умовах воєнних дій на території України прямі механізми впливу на РФ відсутні» [29, с. 41].

«Саме тому на сьогодні стає зрозумілим, що замало визначити на міжнародному рівні військову відповідальність за великі руйнівні наслідки для довкілля (не лише навмисного, але й неумисного спричинення збитку),

якнайбільше держав має приєднатись до цих угод, беручи на себе конкретні зобов'язання та відповідальність» [42], за яку мають бути сформовані відповідні механізми реалізації на міжнародно-правовому рівні. «Зміст Конвенції має містити чіткі норми притягнення до відповідальності за злочини проти довкілля, а не лише декларативні норми, які перетворюються у звичайні лозунги. Разом з цим, створені міжнародні органи та організації не мають важелів впливу на ситуацію, що склалась в Україні. З листопада 1994 року в Мехіко як неурядова організація діє Міжнародний суд екологічного арбітражу і примирення (Міжнародний екологічний суд). Він нараховує 29 юристів-екологів з 24 країн, які виконують функції суддів. Міжнародний екологічний суд є третейським судом. Він може розглядати суперечки щодо відшкодування шкоди, заподіяної в результаті транскордонного забруднення навколишнього середовища, а також будь-яких екологічних впливів транскордонного характеру, що мають негативні наслідки. До Суду можуть звертатись держави в особі урядів або інших компетентних органів, міжнародні та національні урядові та неурядові організації, підприємства та установи, а також окремі особи або групи осіб, особливо для отримання юридичних консультацій. До Суду можуть звернутися також суб'єкти внутрішньодержавного права однієї держави, якщо законодавство цієї держави не забороняє своїм суб'єктам звертатися за юридичною допомогою до міжнародних організацій» [72]. Водночас, ця організація не є життєздатною щодо сучасної ситуації в Україні та охорони навколишнього природного середовища. Найбільш дієвим є Міжнародний суд ООН, який вже зазначив, що в рамках тимчасових заходів Росія має сплатити репарації. Розгляд позову про репарації в Міжнародному Суді ООН може зайняти роки, що вплине на погіршення стану навколишнього природного середовища. Саме тому, сьогодні необхідно розробити репараційні механізми, що дадуть можливість фінансувати програми з відновлення флори і фауни України, очищення навколишнього природного середовища;

– «приведення національного законодавства у відповідність до сучасної дійсності. У більшості справ, що розглядались українськими судами і стосувались

відшкодування шкоди, заподіяної збройним конфліктом із росією до 24.02.2022, так чи так поставало питання нормативного регулювання, а точніше усунення недоліків, прогалин правового регулювання відшкодування такої шкоди. Відтак, суди мали вирішувати, чи виконала (чи належно виконала) Україна свій позитивний обов'язок відповідно до Європейської конвенції з прав людини» [34];

– «відсутність національних програм відшкодування шкоди, завданої війною навколишньому природному середовищу, що ускладнює налагодження механізмів відновлення навколишнього природного середовища» [32].

Відповідно потрібно розробити міжнародну програму відшкодування втрат, завданих докільню військовими діями Російської Федерації.

Основними завданнями цієї програми має бути:

- здійснення моніторингу завданої шкоди докільню;
- проведення моніторингу забруднення ґрунтів, атмосферного повітря та водних ресурсів;
- надання інформації про докільля;
- проведення моніторингу атомних об'єктів, та надання інформації про стан цих об'єктів і їх негативний вплив на докільля;
- здійснення фінансового моніторингу збитків, які завдані докільню.

1.3. Особливості відновлення об'єктів захисту докільля

Сучасне докільля в Україні являється досить яскравим, багатобарвним та неоднорідним, його складові взаємодіють між собою, взаємозалежать одна від іншої та в конгломераті утворюють багаторівневу систему. Відносини, що складаються в процесі охорони докільля, врегульовані правовими нормами, оскільки створюють публічний інтерес в екологічному, демографічному, рекреаційному напрямках. Стаття 5 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» «визначає основні об'єкти докільля, захищені системою нормативно-правових актів, а саме: земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ, ландшафти та

інші природні комплекси» [8]. В умовах активних бойових дій усі об'єкти довкілля зазнали значних пошкоджень та вагомих затрат, які не можливо буде відновити. Саме ці об'єкти пошкоджень, у відповідності до гносеологічних особливостей, доцільно сформувати у відповідні групи.

Перша група пошкоджених об'єктів довкілля – ті, що мають абіотичні ознаки: *земля, надра, води, атмосферне повітря, ліси, стети, лісо-стети*. Саме ці об'єкти потрапили під значний вплив військових дій, які ще довгий час даватимуть про себе звістку.

Друга група пошкоджених об'єктів довкілля характеризуються біотичними ознаками, до них відносяться: *рослини, тварини, бактерії, гриби, віруси*, які прямо впливають на існування конкретного живого організму.

Вважаємо за доцільне розглянути ці об'єкти більш ґрунтовно.

«**Земля** – це поверхня, що охоплює родючий шар ґрунту. Найціннішими є сільськогосподарські землі, призначені для землеробства (орні угіддя) і тваринництва. Вони нічим не можуть бути замінені, піддаються вітровій та водній ерозії, засміченню і забрудненню і тому потребують посиленої охорони. Землі сільськогосподарського призначення становлять 37 % усіх земель України, але їх площа постійно зменшується внаслідок зростання міст, будівництва доріг, водосховищ, прокладки ліній електропередачі і зв'язку. Несільськогосподарські землі служать просторовим операційним базисом ведення і розміщення інших галузей народного господарства» [10]. А.М. Шульга зазначає, що «земля є об'єктивною умовою, засобом, джерелом і місцем життєдіяльності людини, а також існування усіх інших біологічно активних організмів» [38]. Ст. 18 Закону України «Про охорону земель» встановлено, що «до складу земель України належать усі землі в межах її території, в тому числі острови та землі, зайняті водними об'єктами, які за основним цільовим призначенням поділяються на категорії, щодо яких встановлено особливий правовий режим» [104]. Як стає помітним усі землі, які знаходяться на території України є її національним багатством.

Необхідно відзначити, що «українські землі мають різне цільове призначення і згідно до українського законодавства їх доцільно розподілити на наступні категорії: землі сільськогосподарського призначення; землі житлової та громадської забудови; землі природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення; землі оздоровчого призначення; землі рекреаційного призначення; землі історико-культурного призначення; землі лісогосподарського призначення; землі водного фонду; землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення» [35].

Українська земля під час особливого періоду та у військовий час зазнала значних ушкоджень. Так, «станом на 01 вересня 2023 року внаслідок збройної агресії забруднено 495 746 970 м² та засмічено 9 299 893 446 м² українських земель, сума збитків становить 979,9 млрд гривень. Саме через війну сотні гектарів земельного фонду України засмічені відходами, забруднені шкідливими речовинами, які вивільнюються в результаті детонування снарядів, та зазнають пошкодження ґрунтового покриву. Ці чинники призводять до пошкодження сільськогосподарських угідь, неможливості проведення посівних робіт та, як наслідок, до відсутності врожаю на землях, які були пошкоджені в результаті військової агресії. Українські сільськогосподарські землі ушкоджуються і від прямого фізичного впливу, і від забруднення мінами, а також боеприпасами, що не розірвалися» [37]. Треба зауважити, що «для обстеження та розмінування угідь у зонах бойових дій потрібно близько 936 млн. доларів США. Водночас необхідно зазначити, що величезні воронки, риття окопів та траншей, будівництво фортифікаційних споруд, рух важкої техніки – все це руйнує землю та призводить до жахливих змін ландшафту. Внаслідок цього відбувається деградація рослинного покриву, посилення вітрової та водної ерозії. З аналогічними проблемами зіткнулися в Бельгії та Франції сто років тому. В Європі досі існують проблеми із ґрунтами після Першої світової війни, адже швидкість відновлення ґрунту становить приблизно 0,06 мм / рік. Забруднення ґрунтів паливно-мастильними матеріалами та іншими нафтопродуктами відбувається внаслідок руху та

пошкоджень сухопутної військової техніки. Фахівці констатують, що в ґрунтах, просочених паливно-мастильними матеріалами, знижується водопроникність, витісняється кисень, порушуються біохімічні та мікробіологічні процеси. Внаслідок цього погіршується водний, повітряний режими та колообіг поживних речовин, порушується кореневе живлення рослин, гальмується їх ріст і розвиток, що спричиняє загибель. Небезпеку несе і знищена військова техніка» [15]. Як стає помітним військова техніка, уламки снарядів та мінні вибухи спричиняють значне сміттєве забруднення українського довкілля металобрухтом, який є канцерогенним сміттям. Така ситуація поставить країну перед ще одним викликом щодо його утилізації без шкоди довкіллю. Саме такий процес утилізації є досить складним, трудомістким та дороговартісним процесом.

Поруч із цим ринки сільськогосподарської галузі України, особливо у південних регіонах, чутливі до наявності та стану іригаційних споруд. «Ремонт та заміна пошкодженої інфраструктури зрошення полів вимагатиме витрат на суму близько 225 млн доларів США. Найбільші втрати суб'єкти сільськогосподарської галузі в Україні зазнають від неможливості зібрати врожай у районах активних боїв, на замінованих угіддях та окупованих територіях. Незібраними залишаються озимі культури на площі приблизно 2,4 млн га, що спричинить збитки на суму близько 1,435 млрд доларів США. Другими за обсягом втрат на ринках сільськогосподарської галузі в Україні є збитки від знищення та пошкодження сільськогосподарської техніки. Аграрії семи областей країни, де відбувалися бойові дії, втратили сумарно понад 2 280 машин і тракторів, які могли б бути задіяні у проведенні жнив та посівних робіт» [22] (Додаток В).

«Вартість заміни та ремонту пошкодженого обладнання оцінюється в 926,1 млн доларів США. Зруйновані внаслідок ударів зерносховища вимагатимуть для заміни та ремонту 272 млн доларів США» [37]. «Знищення українських земель – це злочин проти довкілля України та проблема світового масштабу, яка несе ризики настання продовольчої кризи та неможливості

гарантування продовольчої безпеки для людства у майбутньому» [37]. Зазначені злочини у щодо агропромислового комплексу потребує втручання міжнародної спільноти з метою захисту від продовольчої кризи та гарантування продовольчої безпеки усього людства.

Від військових дій також страждають агропромислові компанії, оскільки земельні ресурси для них є головним виробничим активом, саме тому вони дуже зацікавлені у відшкодуванні або компенсуванні втрат, завданих угіддям унаслідок забруднення та засмічення під час бойових дій. Зараз в Україні розробляються і впроваджуються правові механізми компенсації таких втрат. В частині фактичного відшкодування ці механізми поки ще не працюють. На жаль, навіть по закінченню війни не варто розраховувати на швидкі виплати, оскільки репараційні механізми не працювали багато десятиліть і потребують якщо не розробки, то адаптації до реалій сьогодення. Наміри міжнародної спільноти щодо компенсації втрат аграріїв в Україні за рахунок стягнення репарацій з агресора потребуватимуть коригування та доповнення як в українському законодавстві, так і на рівні міжнародних договорів. Динаміка аграрного бізнесу не дозволяє агропромисловим компаніям очікувати фактичного відшкодування. Більшість починає оперативно відновлювати потужності та працювати на землі. Після такого відновлення, якщо шкода не була належним чином зафіксована, довести факт шкоди та своє право на компенсацію буде набагато складніше. Тому найактуальнішим на сьогодні є питання фіксації шкоди, завданої бойовими діями або іншими факторами, пов'язаними з російською агресією. «Визначення шкоди та збитків здійснюється окремо за різними напрямками та пов'язаними з цими напрямками показниками» [13].

Щодо діяльності агробізнесу, найактуальнішими є такі напрями: а) втрати земельного фонду – втрати земельного фонду, а також пов'язані з ними упущені вигоди; б) економічні втрати підприємств – «втрати підприємств усіх форм власності, пов'язані зі знищенням та пошкодженням їхнього майна, а також упущена їхня особиста вигода» [136]; в) «шкода, завдана земельним

ресурсам – забруднення і засмічення земельних ресурсів» [92; 120]. Дотримуючись міжнародного законодавства, Російська Федерація по завершенню війни зобов'язана відшкодувати завдані збитки розв'язаною нею збройною агресією на основі відповідної Програми дій.

Беручи до уваги всю серйозність та небезпеку ситуації, що склалася, «Україні треба негайно шукати шляхи вирішення проблеми забруднення ґрунтів унаслідок війни. Одним із варіантів відродження постраждалих ґрунтів може бути створення «червоних зон» на територіях, де велися інтенсивні бойові дії, що дозволить виконати вимоги законодавства України з консервації земель та запобігання опустелюванню, а також Європейської стратегії захисту біорізноманіття до 2030 року (виведення з обробітку 30% усіх сільськогосподарських земель)» [103].

Атмосферне повітря. Впродовж дев'яти років повітря України забруднюється спеціальними газами, що виділяються в результаті застосування військовими вибухівки, бомбардувальних та артилерійських снарядів. Вуглекислий газ і водяна пара, що утворюються в результаті вибуху, загрожують змінами в глобальному кліматі, оскільки мають ознаки парникових газів. Слід зауважити, що 1 кг вибухівки утворює також і декілька десятків куб. м токсичних газів: SO₂, NO_x, CO, серед яких є також небезпечні недоокиснені органічні сполуки, зокрема ароматичні, які є значно токсичнішими, ніж звичайні. В атмосфері оксиди сірки та нітрогену спричиняють кислотні дощі, які змінюють рН ґрунту та викликають опіки рослин, до яких особливо чутливі хвойні. Кислотні дощі мають негативний вплив і на організм людини, загострюючи захворювання дихальних шляхів. За високих концентрацій сірчаний газ викликає підвищене слизовиділення в дихальних шляхах, кашель, хрипоту, різь в очах. Пожежі в екосистемах, вибухи нафтобаз, атаки на промислові об'єкти та склади небезпечних відходів, як-от пінополіуретан, мінеральні добрива, лакофарбові вироби, аміачна селітра виділяють чадний газ, що забруднює атмосферне повітря. Навіть незначна кількість чадного газу викликає запаморочення і нудоту. Він утворює з гемоглобіном порівняно стійку

сполуку – карбогемоглобін, унаслідок чого кров втрачає здатність передавати кисень тканинам організму, розвивається гіпоксія. Оксиди азоту викликають подразнення слизових оболонок. Окрім того, «навіть низькі концентрації цього газу (4 проміле) можуть призвести до затримки дихання. Вплив двоокису азоту на організм людини призводить до зниження опірності до захворювань, кисневого голодування тканин, особливо у дітей. Цей газ погіршує нюх, послаблює нічний зір. Негативний вплив на органи зору починається при концентрації 0,14 мг/м³. Важкість у диханні починається з концентрації 0,056 мг/м³. При вдиханні парів ароматичних вуглеводнів спостерігається дія, схожа на наркотичну, потім настає поступове пригнічення, судоми, зупинка дихання. Характерні ураження системи крові та кровотворних органів, розлади функцій нервової системи, ураження печінки та органів внутрішньої секреції. Дія парів ароматичних вуглеводнів призводить до помутніння кришталіка» [73, с. 65].

Якщо згадати про стан повітря у той час, коли навколо столиці велися активні бойові дії, «згідно з рейтингом IQAir, наприкінці березня Київ був на першому місці у світі за рівнем забруднення повітря, маючи індекс якості повітря 194 – нездоровий стан повітря. Тоді у Києві стояв туман та відчувався запах продуктів горіння» [46]. Слід зазначити, що «лише за десять місяців війни унаслідок забруднення повітря було завдано збитків на 24,6 млрд грн, обсяги викидів вуглецю в атмосферу становили понад 30 млн тон» [133]. Забруднення атмосферного повітря набуває усе більшого пошкодження з кожним днем, в результаті чого необхідно визначити найбільшпоширеніші і найбільшнебезпечні забруднюючі речовини, потрапляння яких у атмосферне повітря потребують його моніторингу та контролю за ним. Перелік таких речовин визначений Постановою Міністрів України від 29 листопада 2001 р. № 598. Дана Постанова не враховує нових загроз для атмосферного повітря, що виникли у процесі війни, а саме, підвищення рівня дрібнодисперсного пилу твердих часток. На наш погляд, необхідно впровадити визначення Українського індексу якості атмосферного повітря, а також запровадження для населення інформаційних

кейсів якості повітря та вжиття, при потребі, відповідних заходів щодо його очищення. Саме це надасть можливість встановити ефективні стандарти та методики очищення повітря, які нешкодитимуть здоров'ю та життю людей, а також нададуть можливість постійно моніторити його якість.

Усе це має найближчим часом бути впроваджено у державну політику країни, а також держава зобов'язана стимулювати науково-дослідницькі проекти щодо покращення якості атмосферного повітря. Також має активно здійснюватися моніторинг та контроль якості повітря з боку громадськості у різноманітних приміщеннях домогосподарств та повітря безпосередньої робочої зони.

Надра – це «частина земної кори, що розташована під поверхнею суші та дном водоймищ і простягається до глибин, доступних для геологічного вивчення та освоєння. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення законодавства у сфері користування надрами» від 01.12.2022 № 2805-IX модернізує державне регулювання користування надрами та передбачає скорочення втричі строків отримання спеціальних дозволів на користування надрами; запровадження наскрізних спецдозволів на розвідку та видобування; дозволи продавати спецдозволи їх власникам; надання права власникам земельних ділянок до 25 га отримати спецдозвіл на користування надрами без аукціону; урегулювання дії спецдозволів упродовж дії воєнного стану; діджиталізацію дозвільних процедур й інформації у сфері користування надрами; права внесення змін до спецдозволів за виявлення нових корисних копалин на активному родовищі; скорочення та запровадження вичерпного переліку підстав для зупинки дії чи анулювання спецдозволів винятково на підставі рішення суду; удосконалення механізмів вилучення земельних ділянок для надрокористування встановлення на них сервітутів; скасування дубль-дозволів, зокрема гірничого відводу, погодження органами місцевого самоврядування надання в користування місцевих корисних копалин» [80].

Необхідно зауважити, що «сучасне трактування категорії «надра» включає у себе не лише підземний простір з корисними копалинами, але усі корисні властивості надр, енергетичні та іншого роду ресурси. Українські надра з 2014 року не дають спокою росії. Східна Україна має значні вугільні копалини, нафтогазові родовища з припливом у 2 тони на добу, родовище золота, сланцевий та природний газ, метан, ртуть. Україна посідає 2 місце в Європі за запасами ртутної руди. Треба зауважити, що за час незаконної окупації Криму та Донецької області РФ присвоїла 41 родовище вугілля, 27 родовищ природного газу, 14 родовищ пропану, 9 родовищ нафти, 6 родовищ залізної руди, 2 родовища титанової руди, 2 родовища цирконієвої руди, а також по одному урану, золота та великий кар'єр з видобутку вапняку, який раніше використовувався для виробництва сталі в Україні. За підрахунками експертів Нафтогаз України, Україна втратила 63 % покладів вугілля, 11 % родовищ нафти, 20 % родовищ природного газу, 42 % родовищ металів і 33 % родовищ рідкісноземельних корисних копалин, у тому числі літію, які є об'єктами права власності українського народу. РФ взяла під контроль чимало українських родовищ корисних копалин, вартість яких оцінюється в 12,4 трл дол. США. «Акціонери» України, якими є український народ, тобто громадяни України понесли збитків у сумі 12 трл 400 млрд дол. США, що на кожного громадянина України припадає 672 421,18 дол. США» [124]. «Військові дії в Україні призвели до того, що російські окупанти отримали корисних копалин з окупованих українських територій на суму 12 трильйонів доларів США. Це понад 60 % вугільних родовищ, 11 % нафтових і 20 % газових, а також понад 40 % покладів металів України» [127].

В умовах сьогодення Російська Федерація, з метою підвищення рівня власної економічної ситуації, намагається загарбати собі те, що їй не належить, використовуючи при цьому різноманітні лозунги та гасла, хоча й це їй мало допомагає так як різноманітні імпортери їхньої сировини розривають з нею контракти, наприклад такі як Норвезька нафтогазова група Equinor, Boeing тощо. Водночас, Україна намагається активно удосконалювати вітчизняне

законодавство «Про надра», результатом чого має відбуватися залучення значних іноземних інвестицій в українське законодавство.

Води – «вся вода, що знаходиться в водних об'єктах, тобто в навколишньому середовищі. Відповідно до ст. 95 Водного кодексу України всі води (водні об'єкти) підлягають охороні від забруднення, засмічення, вичерпання та інших дій, які можуть погіршити умови водопостачання, завдавати шкоди здоров'ю людей, спричинити зменшення рибних запасів та інших об'єктів водного промислу, погіршення умов існування диких тварин, зниження родючості земель та інші несприятливі явища внаслідок зміни фізичних і хімічних властивостей вод, зниження їх здатності до природного очищення, порушення гідрологічного і гідрогеологічного режиму вод. Зокрема, згідно із ст. 98 Водного кодексу України забороняється введення в дію: нових і реконструйованих підприємств, цехів, агрегатів, комунальних та інших об'єктів, не забезпечених пристроями й очисними спорудами необхідної потужності, що запобігають забрудненню і засміченню вод або їх шкідливій дії, та необхідною вимірювальною апаратурою, що здійснює облік об'ємів забору і скидання води; зрошувальних і обводнювальних систем, водосховищ і каналів – до проведення передбачених проектами заходів, що запобігають затопленню, підтопленню, заболоченню, засоленню земель і ерозії ґрунтів, а також забрудненню поверхневих і підземних вод скиданням із зрошувальних систем; осушувальних систем – до повної готовності водоприймачів та інших споруд відповідно до затверджених проєктів; водозабірних споруд – без рибозахисних пристроїв та облаштованих відповідно до затверджених проєктів зон санітарної охорони водозаборів; гідротехнічних споруд – до повної готовності пристроїв для пропускання паводкових вод і риби відповідно до затверджених проєктів; б) експлуатаційних свердловин на воду – без оснащення їх водорегулюючими та контрольно-вимірювальними пристроями. Забороняється також скидання у водні об'єкти виробничих, побутових, радіоактивних та інших видів відходів і сміття (ст. 99 Водного кодексу України)» [18].

Слід зауважити, що «Україна за показником забезпеченості водними ресурсами серед 20 європейських країн посідала аж 17 місце (за даними 2014 р.). Прогнози на майбутнє теж були не дуже оптимістичні, адже численні дослідження свідчили про значний негативний вплив зміни клімату на водні ресурси України. За прогнозами 2014 року, в період 2031–2050 рр. зменшення водних ресурсів на півдні України мало досягнути 60–70%, а на півночі – мінус 30–40%. Найменш забезпеченими водними ресурсами були Донбас, Криворіжжя, АР Крим та південні області України, де також зосереджені найбільші споживачі води (промисловість і сільське господарство). Наразі якраз ці регіони опинилися в зоні бойових дій та/або під контролем окупантів. Очевидно, що вже зараз війна, яку Росія розв’язала в Україні, безпосередньо торкається й питання водної безпеки нашої країни. У цьому контексті водна безпека трактується як розподіл води і водоємкої продукції, в якому не виникає загрози міжнародній стабільності, водних війн, водного тероризму тощо. Із численних джерел відомо про перебої із водопостачанням у багатьох громадах, які опинилися під тимчасовою окупацією або в зоні бойових дій. Зафіксовані факти обстрілів і потрапляння снарядів у водонасосні станції, водогони, каналізаційні очисні споруди, що призводить до аварій і позбавляє людей доступу до питної води. Зокрема, без води залишаються жителі Маріуполя, в якому російські війська цілеспрямовано знищують цивільне населення. Відсутність доступу до води – ще один фактор тиску на населення та порушення прав людини. Генеральна асамблея ООН визнає доступ до води одним із базових прав людини, а порушення таких прав, підриг об’єктів водопостачання та дамб, мінування берегів водосховищ, обстріли водогонів можуть трактуватися як водний тероризм. І це лише один із аспектів злочинів росіян проти цивільного населення в Україні» [32].

Сьогодні в Україні вода також може використовуватись як зброя, що траплялося в ході інших сучасних збройних конфліктів. «Накопичення великих об’ємів води в штучних водосховищах під час бойових дій є доволі небезпечним фактором. Зруйновані греблі українських водосховищ можуть

затопити землі та міста далеко вниз за течією. Така небезпека для України існує на значній кількості територій, у сотнях населених пунктів, для мешкають сотні тисяч громадян. Наприклад, якщо розглянути основні джерела гідродинамічної небезпеки на найбільшій річці Дніпро, то необхідно зазначити наступне: у Придніпровському економічному районі є 3 водосховища (Кам'янське, Карачунівське, Кременчуцьке), аварії на греблях яких спричинять катастрофічні наслідки для населення Дніпропетровської, Запорізької та Кіровоградської областей. При прориві греблі Кам'янського водосховища утвориться зона затоплення загальною площею 769 км², в яку потрапляють 5 міст (Кам'янське, Дніпро, Новомосковськ, Марганець і Нікополь) та 43 сільських населених пункти 8 районів Дніпропетровщини. Також відбудеться затоплення частини території Запорізької області загальною площею 342 км², на якій розташовані м. Запоріжжя та 33 населених пункти. Із зони катастрофічного затоплення необхідно буде евакуювати близько 500 тис. осіб. У Кіровоградській області значну небезпеку для населення становить водосховище Кременчуцької ГЕС (об'єм 13500 млн. м³). При зруйнуванні її греблі в межах області затопленою може бути територія загальною площею 116 км² з населеними пунктами, в яких проживає 28 тис. осіб. У Східному економічному районі основним джерелом гідродинамічної небезпеки населення є водосховище Кременчуцької ГЕС об'ємом 13 500 млн м³. При зруйнуванні його греблі в Полтавській області виникне зона катастрофічного затоплення загальною площею 1200 км², на території якої розташовані 68 населених пунктів (в т.ч. й міста Кременчук і Горішні Плавні) з населенням понад 256 тис. осіб» [77]. Наслідки пошкодження гребель принесуть ще значні наслідки, які потрібно буде довгий час усувати, а деякі з них усунути буде уже неможливо.

Ліси та лісове господарство України «досить різноманітне та мають певні особливості порівняно з іншими європейськими країнами: відносно низький середній рівень лісистості території країни; зростання лісів у різних природних зонах (Полісся, лісостеп, степ, Українські Карпати та гірський Крим), що мають істотні відмінності щодо лісорослинних умов, методів

ведення лісового господарства, використання лісових ресурсів та корисних властивостей лісу; переважно екологічне значення лісів та висока їх частка (до 50 %) з обмеженим режимом використання; високий відсоток заповідних лісів (13,7 %), який має стійку тенденцію до зростання; історично сформована ситуація із закріпленням лісів за численними постійними лісокористувачами (для ведення лісового господарства ліси надані в постійне користування підприємствам, установам і організаціям більш ніж п'ятдесяти міністерств і відомств); значна площа лісів зростає у зоні радіоактивного забруднення; половина лісів України є штучно створеними і потребують посиленого догляду» [66]. Українські ліси, в умовах сьогодення, конче потребують охорони й захисту. Метою їх відновлення є попередження від шкідливого впливу військової російської агресії, їх захист від шкідників, захворювань тощо, та з метою їхнього раціонального використання.

Війна в Україні призвела до знищення двох мільйонів гектарів українського лісу. «Наразі вже деокуповано 800 тис. га: у Чернігівській області звільнено 260 тис. га, у Київській – 162 тис. га, у Сумській – 195 га, у Харківській – 78 тис. га, у Житомирській – 16 тис. га, у Донецькій – 27 тис. га, у Миколаївській – 8,5 тис. га. Проте значна частина навіть повернутого під контроль України лісу непридатна для використання. Потребують розмінування 700 тис. га наших лісів. Наразі розміновано лише 71 тис. га, процес може тривати десятиріччями. При цьому на неконтрольованих територіях Донецької області згоріло понад 20 тис. га лісу, у Луганській – більше 25 тис. На Харківщині, лише у Ізюмському лісгоспі, повністю знищено 16 тис. га. Масштаб катастрофи у Херсонській області ще доведеться досліджувати» [16].

Ще одним аспектом є вплив на ліси безпосередньо вибухів боєприпасів під час масштабних артилерійських та авіаційних обстрілів. «Це завдає значної шкоди лісовій фауні, адже протягом квітня-червня триває сезон розмноження більшості видів тварин. І гучні звуки вибухів завдають тваринам сильного стресу і часто змушують батьків покинути своє потомство. А у вогні

спричинених обстрілами пожеж гинуть десятки тисяч хребетних тварин, не кажучи вже про незліченну кількість безхребетних та рослин. Також в умовах переходу до позиційної війни і захисники України, і російські окупанти змушені проводити активну рубку лісу для облаштування численних оборонних позицій. І хоча масштаби такої лісозаготівлі на порядок менші, ніж традиційна лісозаготівля, значної шкоди довкіллю оборонні рубки можуть завдати, якщо проводяться у межах охоронюваних природних лісів, особливо старовікових» [20].

«Окрім лісів, на півночі країни, де ведуться активні бойові дії, поширені болотні екосистеми і торфовища. Велика частина торфовищ України є осушеною, отже виникають сприятливі умови для виникнення торфових пожеж. Такі пожежі важко погасити і у звичайний час, тому продовження бойових дій на території північних областей матиме важкі наслідки як для довкілля, так і для здоров'я людей» [78]. Усі ці негативні фактори призводять руйнування довкілля по усій країні, так як порушення водних ресурсів призводить до екологічної катастрофи на інших територіях українських земель.

Водночас наразі існує загроза знищення лісів під прикриттям війни. Наприклад, «були спроби скасування санітарних правил в лісах та спрощення низки видів рубок в Карпатах. У зв'язку з цим слід зазначити, що нинішніх обсягів заготівлі за умов правильної логістики цілком вистачає для потреб захисників, саме тому немає сенсу змінювати будь-які правила вирубки лісу. Унеможливлення відвідування лісів під час війни не дозволяє проводити контрольні перевірки щодо незаконних вирубок, оцінки їх впливу на довкілля, що не дає можливості отримати інформацію про вирубку лісів. Одночасно необхідно наголосити на тому, що охорона лісів потребує фінансування, а лісгоспи працюють на самофінансуванні за рахунок вирубок, які унеможливлені через замінування лісів, отже на охорону лісів від пожеж, засмічення фінансів немає. Також зупиняється робота зі створення нових заповідних територій у лісах. Проте деякі наслідки війни можуть бути позитивними для лісів. Заборона відвідування лісів в низці регіонів, віддалених

від районів бойових дій, хоч і була сумнівною з точки зору прав громадян і публічного контролю за діяльністю лісгоспів, суттєво зменшила фактор турбування для низки видів фауни під час сезону розмноження. А наявність значних площ замінованих лісових територій, повне розмінування яких буде вкрай дорогим і тривалим, означає, що певні ділянки лісу будуть на десятиліття виведені із будь-якого господарського використання і фактично стануть територіями суворої заповідності. А це в свою чергу запустить процеси природної лісової динаміки, що з плином часу позитивно позначиться на біорізноманітті та стійкості лісів» [53].

Тварини під час війни страждають, як і люди, але захистити, на жаль, себе не можуть. Унаслідок бойових дій та постійних бомбардувань з боку російських військ знищуються цінні природні території, помирає велика кількість тварин, які знаходяться в зоопарках, заповідниках або в покинутих домівках. Погіршуються умови проживання тварин як у дикій природі, так і спеціалізованих місцях. Через обстріли та спричинений ними стрес гинуть тварини в зоопарках, що знаходяться під окупацією чи в зоні бойових дій. Понад 80 видів тварин в нашій країні знаходяться на межі зникнення і через російську агресію можуть повністю припинити своє існування. Окупанти цілеспрямовано обстрілюють природні парки, зоопарки і притулки, за час війни вони вбили вже понад 10 млн тварин. Передусім зникнення загрожує рідкісним видам, що трапляються у степовій зоні, де відбуваються найзапекліші бої та найбільші руйнування. Фауна вздовж Сіверського Дінця, де нині проходить найгарячіша ділянка лінії фронту, гине безкарно. В епіцентрі військового протистояння надзвичайно тяжко виживати як дрібним тваринам, так і великим. Зафіксувати кожен з тисяч вибухів, які лунають на обох берегах Сіверського Дінця усю весну та літо, а також їхні наслідки неможливо. Гинуть і річкові тварини. На цих територіях є багато заповідних зон у складі Національних природних парків «Святі Гори» та «Сіверськодонецький». Вони «огортають» промислові міста – Слов'янськ, Лиман, Северодонецьк, Лисичанськ, Рубіжне, Кременну. Так, на «території Лиманського лісництва була

екологічна стежка «Лісове намисто», там були й вольєри з дикими та екзотичними тваринами. У квітні по еко-стежці вдарили російські «Гради». Цей об'єкт зруйнований, майже вся інфраструктура (в тому числі вольєри) знищені. Тварини частково вбиті, частково збігли на волю. А там вони не виживуть: це альпаки, кенгуру, австралійські страуси, носухи та єноти-полоскуни. У сосновому лісі ув Лиманському районі також була й страусина ферма. Окрім страусів, там жили ведмеді, верблюди, антилопи, дикі кабани, вовки, бізони, нутрії, лані, дикобрази, борсуки, олені, коні, ослики, лебеді, павичі, пелікани, фазани та інші види тварин. Ферму теж знищили російські агресори. Частина заповідника «Єланецький степ» деякий час перебувала у безпосередній близькості до території активних бойових дій, ризик яких зберігається і понині, тому що область активно піддається ворожим атакам та обстрілам. Через значний стрес від гучних вибухів бізони пошкодили частину огорожі і вийшли назовні. Співробітникам вдалося швидко повернути тварин та тимчасово полагодити пошкоджену ділянку вольєру, але огорожа й досі потребує значної відбудови, інакше тварини знову можуть втекти та будуть знищені внаслідок бойових дій чи інших факторів. З перших днів війни Одеський зоопарк почав приймати на утримання екзотичних тварин у жителів Одеси, які були змушені покинути країну. Серед них більше 100 декоративних птахів, тхорі, куниці, плазуни, різні гризуни тощо. На цей час зоопарк прийняв близько 600 тварин, про яких піклуються співробітники та волонтери установи. Одеський зоопарк евакуював з Екопарку Фельдман на Харківщині та розмістив у себе пару білих левів» [31]. «Чорноморський біосферний заповідник, національні парки «Азово-Сиваський», «Джарилгацький», «Меотида» також опинились у зоні бойових дій та гуманітарної кризи, де через війну служби охорони природно-заповідних територій не можуть виконувати свої функції, забезпечити належну охорону, збереження рідкісних видів та безпеку своїх співробітників. Території природоохоронних об'єктів постраждали внаслідок пожеж – цієї весни в Україні їх було у 45 разів більше, ніж попередньої. Наприклад, у травні горіла заповідна Кінбурнська коса у Чорному морі, на якій збереглися унікальні

приморські оселища. Через окупацію та замінування територій погасити вогонь було неможливо. Під загрозою опинилися місця гніздувань диких птахів та найбільше в Європі поле орхідей. Увесь розмір шкоди наразі важко оцінити, але за попередніми оцінками пожежа охопила 130 га, втрачено ділянки лісових екосистем, знищено та пошкоджено рідкісні види тварин та унікальної піщаної флори Кінбурну» [17]. «Під ударами російських окупантів страждають й комахи. Комахи «прив'язані» до певних біотопів, ділянок» [123]. Досить катастрофічна ситуація в Україні стала із бджільництвом, яке є вагомим стратегічним напрямком розвитку сільського господарства країни. У процесі війни бджільництво залишилося осторонь державної допомоги в момент евакуації з території активних бойових дій, в результаті чого значна кількість бджіл була знищена.

Потрібно відзначити, що «підводні морські екосистеми також потерпають через бойові дії. Залишки затоплених кораблів та ракет, використання якорів, детонація боєприпасів можуть пошкоджувати підводні угруповання, які заселяють дно моря. У таких угрупованнях морських трав та водоростей зазвичай зосереджено найбільше біологічне різноманіття, тому їхнє пошкодження може бути критичним для існування всієї екосистеми. І хоч залишки затонулих кораблів можуть сформувати нове середовище існування, утворюючи штучні рифи, які водні організми можуть колонізувати, довгострокова шкода від забруднення через затонулу техніку усе одно значно переважить імовірні переваги. Крім того, військові кораблі порушують хиткий баланс у підводних екосистемах не лише коли тонуть. Вони можуть випадково завести в море чужорідні інвазійні види (тобто такі, що витіснятимуть місцеві види) у регіони, де вони раніше не зустрічалися. Воєнні дії також можуть напряду впливати на морські види, ставлячи під загрозу їхнє існування. Підводні вибухи викликають ударну хвилю, яка під водою може поширюватись на великі відстані, оглушати рибу і вбивати інші організми» [17].

«Крізь Україну проходять три основні міграційні шляхи птахів: Азово-Чорноморський широтний (південний коридор), що становить основний шлях

перельоту птахів; Поліський широтний (північний коридор), який проходить повз Поліської лісосмуги та Лісостепу; та Дніпровський шлях міграції перелітних птахів пролягає повз великої річки Дніпра і її притоки Десни. Цей шлях особливо використовують водоплавні та прибережні птахи – гуси, качки, гагари, кулики, мартини, крячки та інші. На водоймах зупиняються великі зграї гусей, качок, лебеді, мартини, крячки, на луках і болотах – журавлі, кулики та інші, на деревах і кущах – багато видів горобцеподібних птахів: зяблики, дрозди, вівсянки, шпаки, вільшанки, вівчарики, кропив'янки, мухоловки. Місця зупинок дуже важливі для харчування та відпочинку мігрувальних птахів, тому вони потребують охорони» [54].

Доцільно зробити висновок, що для реалізації механізму відновлення довкілля необхідно розробити за затвердити *Стратегію державної програми відновлення довкілля*, яка має передбачити усі заходи реалізації цього відновлення, а також відповідальності винних у злочинах проти довкілля осіб та країни-агресора, що завдала непоправної шкоди усьому довкіллю в Україні та світі. Це дозволить фіксувати реальний обсяг завданої шкоди та вжити найефективніших заходів, щоб уникнути подальшого погіршення ситуації та відновити екосистеми до безпечного стану – і для людини, і для дикої природи. Передбачити у планах із відбудови населених пунктів природорієнтовані рішення та заходи з адаптації до зміни клімату. Вироблення механізмів вловлювання твердих побутових відходів, які потрапляють в транскордонні ріки.

РОЗДІЛ 2

ХАРАКТЕРИСТИКА МЕХАНІЗМУ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ДОВКІЛЛЯ

2.1. Природа механізму публічного адміністрування у сфері захисту довкілля

«Фундаментальною основою для механізму публічного адміністрування у сфері захисту довкілля є поняття «механізм», під яким розуміють сукупність організаційних структур, конкретних форм і методів управління, а також правових норм, за допомогою яких реалізуються діючі у конкретних умовах відповідні закони» [64]. Академічний тлумачний словник української мови під «механізмом» розуміє «внутрішню будову, систему чого-небудь; сукупність станів процесів, з яких складається певне явище» [2, с. 695]. Л. П. Юзьков стверджує, що «існують два підходи до визначення поняття «механізм» – структурно-організаційний та структурно-функціональний. Згідно з першим підходом, механізм характеризується як сукупність певних складників, що створюють організаційну основу певних явищ, процесів. За другим підходом, при визначенні механізму того чи того державно-правового інституту (процесу, явища) увага акцентується не тільки на організаційній основі його побудови, але й на його динаміці, реальному функціонуванні» [145, с. 57–59]. Р. С. Квасницька, С. О. Джерелейко характеризують механізм як «систему, що визначає послідовність здійснення певних процесів або порядок виконання відповідних робіт» [43, с. 67].

Доцільно відзначити, що *«механізм» треба розуміти як сукупність взаємодіючих та взаємодоповнюючих елементів відповідної системи, яка динамічно розвивається та застосовується для досягнення відповідної цілі.*

Механізм публічного адміністрування у сфері захисту довкілля є одним з видів правових механізмів. Різні наукові школи поряд з цим використовують поняття «механізм публічного управління». «Сучасні правові наукові школи не

мають єдиного підходу до розуміння змісту терміну «механізм публічного управління». На сьогодні розрізняють два основних підходи до визначення поняття «механізм управління»: структурно-організаційний та структурно-функціональний. Структурно-організаційний підхід визначає механізм як сукупність певних складників, що створюють організаційну основу певних явищ та процесів. Структурно-функціональний підхід акцентує увагу не тільки на організаційній основі його побудови, але й на його динаміці, реальному функціонуванні. Статику механізму управління визначають суб'єкти та об'єкти управління, які становлять організаційно-структурну основу механізму, а динаміку – комплекс зв'язків та взаємодія між ними» [74, с. 234]. Отже, «механізми публічного управління – це способи здійснення публічної влади для досягнення стратегічних цілей; механізми публічного адміністрування – це способи об'єктно-суб'єктної взаємодії як всередині публічної адміністрації, так і з її зовнішнім оточенням; при цьому механізми здійснення процесу публічного адміністрування класифікуються за такими суб'єктами, як Президент, органи законодавчої влади, органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування» [28, с. 31]. Тож, «розподіл механізмів публічного управління й адміністрування є таким: механізмами публічного управління є економічні, правові, комбіновані; механізмами публічного адміністрування є адміністративні, організаційні, комбіновані» [40, с. 161]. Причому в основу внутрішнього змісту механізмів покладено поняття технології. Так, технологія публічного адміністрування – це «сукупність прийомів і засобів підтримки стійкого режиму функціонування механізмів публічного адміністрування, об'єднаних у відповідний технологічний ланцюг. Слід зауважити, що у виробничому контексті «технологія» є поняттям, ієрархічно вищим за поняття «механізм», оскільки саме від неї залежить вибір тих чи тих механізмів роботи, в контексті публічності механізми адміністрування мають більш широкий зміст, ніж їх морфологічні аналоги у сфері виробництва. Технологія у сфері публічності покликана передусім допомогти реалізувати задіяні механізми. Саме з цього твердження, ми вважаємо, можна зробити висновки про витoki

цифрових та інформаційних технологій у публічній сфері. Отже, сучасні механізми не можуть обійтися без технологій так само, як і технології у сфері публічності не можуть існувати відокремлена від механізмів» [65, с. 162; 69].

Серед механізмів публічного адміністрування відповідно до специфіки їх застосування виділяють: відповідний взаємозв'язок між процесами адміністрування та його вплив на практичну реалізацію цих процесів у сфері захисту довкілля; удосконалення особливостей діяльності суб'єктів управління як цілісної системи до самореалізації та самовдосконалення тощо. Саме тому, усі цільові механізми публічного адміністрування застосовуються у виконавчорозпорядчій діяльності органами публічного адміністрування, з метою цільових перетворень, реформ шляхом розвитку відповідних об'єктів адміністрування.

«Механізми функціонування системи публічного адміністрування на різних етапах суспільного розвитку країни являють собою структуру системи публічного адміністрування, яка відповідає чинному законодавству, наявних зав'язків між її підсистемами та усіма органами, що входять до її складу. На сьогодні система публічного адміністрування в Україні складається з органів державної влади та органів місцевого самоврядування, що знаходяться у безперервній взаємодії, виконуючи покладені на них функції» [117, с. 98].

«Механізми здійснення процесу публічного адміністрування різними владними органами та окремими посадовими особами є чітко вибудованими у послідовності дій, реалізація яких забезпечує здійснення публічного адміністрування відповідними органами, їх посадовими особами шляхом поступових перетворень у стані об'єктів публічного адміністрування» [71; 119, с. 355].

«Механізм публічного адміністрування складається з таких механізмів: економічного (механізм публічного адміністрування банківською, грошово-валютною, інвестиційною, інноваційною, кредитною, податковою, страховою діяльністю тощо); мотиваційного (сукупність командно-адміністративних та соціально-економічних стимулів, які спонукають державних службовців до високоефективної роботи); організаційного (об'єкти, суб'єкти публічного

адміністрування, їх цілі, завдання, функції, методи управління та організаційні структури, а також результати їх функціонування); політичного (механізми формування економічної, соціальної, фінансової, промислової політики тощо); правового (нормативно-правове забезпечення: закони, постанови Верховної Ради України, укази Президента України, постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України, а також методичні рекомендації, інструкції тощо)» [35; 69].

Підсумовуючи вищевикладене, вважаємо за доцільне запропонувати детермінанту **механізму публічного адміністрування у сфері захисту довкілля як сукупність взаємодіючих та взаємодоповнюючих спеціальних засобів та способів, які забезпечують публічне адміністрування суб'єктами управління природоохоронних компонентів, що існують на відповідній території і перебувають під загрозою.**

Відповідно, елементами механізму публічного адміністрування у сфері захисту довкілля є: а) система правових актів, що включають ратифіковані Україною міжнародні акти та правові акти України; б) публічні органи адміністрування, що наділені владними повноваженнями у сфері захисту довкілля; в) системи засобів для реалізації основної мети – охорона, захист природних компонентів України, що природно існують на відповідній території і перебувають під загрозою.

2.2. Правове регулювання публічного адміністрування сфери захисту довкілля

Захист та охорона довкілля потребує постійної уваги з боку законодавця, а в період військової агресії з боку Росії вимагає негайного реагування публічної адміністрації щодо досліджуваної проблематики. Враховуючи масштабність та складність публічного адміністрування у сфері захисту довкілля в період війни, виникає потреба врегулювання відносин у досліджуваній сфері. Саме зараз виникають постійні загрози знищення

тваринного світу, лісів, зіпсування атмосферного повітря, рослинного світу, саме це потребує негайного реагування з боку законодавця щодо захисту довкілля, вироблення механізмів щодо його захисту, охорони та відновлення. Запровадження фінансових та організаційних засад відбудови та можливості використання природних ресурсів.

«Головне призначення такого регулювання полягає в тому, щоб надати суспільним відносинам порядок, який приписує держава» [132, с. 26], задля реалізації суспільних інтересів, котрі забезпечували б розквіт та ресурсне збагачення довкілля. «Стандартно нормативно-правове регулювання обумовлене рядом факторів, зокрема: а) рівнем економічного розвитку суспільства; б) соціальною структурою суспільства; в) рівнем зрілості, стійкості суспільних відносин; г) рівнем правової культури громадян і посадових осіб; д) рівнем визначеності предмету, засобів і методів правового регулювання» [65, с. 85]. До перерахованих факторів потрібно додати такі як: а) запит на вимогу реагування; б) поява юридичних фактів, які потребують регулювання.

З метою дослідження нормативно-правового регулювання у сфері захисту довкілля необхідно дослідити таку правову категорію як «правове регулювання». На науковому рівні відсутня єдина позиція щодо його трактування. Саме тому, розглянемо найпоширеніші з них.

Ю. С. Решетов «наводить таке визначення даного терміну, правове регулювання виступає як особлива юридична складова частина механізму дії права. У правовому регулюванні відповідної діяльності автор виділяє правові засоби. Межі правового регулювання фіксують кордон юридичного впливу на суспільні відносини, дія ж норм права в часі, в просторі і за колом осіб окреслює межі їх реалізації. Причому це межі й індивідуального правового регулювання, яке входить у механізм реалізації права. Межі правового регулювання відображають місце і роль юридичних засобів у системі загального соціального регулювання» [128].

Теоретик права П. М. Рабінович під «правовим регулюванням розуміє вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування, що здійснює держава за допомогою юридичних засобів» [118, с. 165; 74].

Відповідно, наукові погляди формулюють два методологічних підходи щодо тлумачення правового регулювання, а саме: інструментальний та діяльнісний.

«Згідно з інструментальним підходом, правове регулювання трактується як здійснюваний усією системою правових засобів державно-владний вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування, закріплення, охорони та розвитку» [62, с. 29]. Таку позицію підтримували П. М. Рабінович, С. С. Алексєєв, О. В. Малько тощо.

У межах діяльнісного підходу науковці (В. В. Пашутін, Е. Р. Чернова, В. М. Сирих) тлумачать правове регулювання як «специфічну діяльність держави, її органів, посадових осіб та уповноважених на те громадських організацій щодо впорядкування суспільних відносин шляхом встановлення правових норм і прийняття в необхідних випадках індивідуально-регламентуючих рішень відповідно до цих норм із юридично важливих питань, які виникають у межах таких відносин» [76, с. 29–30].

Підводячи підсумки викладеному, вважаємо, що *правове регулювання – це дія норм права на суспільні відносини, що має основною метою упорядкування цих відносин за допомогою спеціально-юридичних засобів.*

«Ознаки правового регулювання: 1) має цілеспрямований характер, оскільки є певним регулятором суспільних відносин, впорядковуючи їх за допомогою права на рівні суспільства з метою задоволення законних інтересів суб'єктів права. Якщо ж під дією законодавчого акту чи його норм настають наслідки, не передбачені законодавством, а в деяких випадках і такі, що йому протирічать, то такий вплив не може вважатись правовим; 2) має організаційний та упорядкований характер, тобто здійснюється за допомогою певних правових засобів, які забезпечують його ефективність; 3) має результативний характер, оскільки повинне бути спрямоване на досягнення

певних цілей; 4) має визначені стадії, які передбачають насамперед: регламентацію суспільних відносин; виникнення суб'єктивних прав та обов'язків; їх реалізацію; 5) має певний предмет та сферу правового впливу, які усвідомлюються суб'єктами та суспільством і мають для них певне значення; б) за його допомогою відносини між суб'єктами набувають певної правової форми, яка має споконвічно державно-владний характер, тобто в юридичних нормах держава вказує міру можливої та належної поведінки; 7) гарантує доведення норм права до їх виконання» [126, с. 489].

З урахуванням сутності та змісту поняття «довкілля», вважаємо, що **правове регулювання публічним адмініструванням у сфері охорони довкілля** – це дія права на суспільні відносини (поведінку їх суб'єктів), що виникають з приводу діяльності публічної адміністрації, спрямованої на охорону та захист системи природних компонентів України, що природно існують на відповідній території і зазнають небезпеки.

«Залежно від терміну дії розрізняють нормативно-правові акти невизначено-тривалої дії (вони діють до тих пір, доки не будуть відмінені яким-небудь новим нормативним актом) та акти тимчасової дії (приймаються у зв'язку з необхідністю вирішення найбільш важливих і термінових питань; припиняють свою дію після вирішення питання, у зв'язку з яким вони були прийняті)» [77]. «Нормативно-правові акти за юридичною чинністю класифікують таким чином: міжнародні акти; Конституція України; закони України; постанови та інші акти Верховної Ради України; укази та розпорядження Президента України; постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України; акти центральних та місцевих органів виконавчої влади; рішення органів місцевого самоврядування» [77].

На основі вищевикладеної класифікації, вважаємо за доцільне здійснити аналіз нормативно-правових актів, якими урегульовано публічне адміністрування у сфері охорони довкілля.

Перш за все щодо нормативно-правового регулювання публічного адміністрування у сфері захисту довкілля особливу увагу необхідно приділити

міжнародно-правовим актам, які ми лише перерахуємо, у зв'язку з обмеженим обсягом роботи. Так, до них варто віднести: *Конвенцію ЮНЕСКО про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини 1972 р.* [59]; *Конвенцію ООН про право несудноплавного використання міжнародних водотоків 1997 р.* [36; 123]; *Додатковий протокол I до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року* [9; 56]; *Конвенцію про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1977 р.* [107; 82]; *Всесвітню хартію природи* [21; 82]; *Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р.* [82, с. 15]; *Протокол про заборону застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів та бактеріології; Конвенцію про заборону розробки, виробництва і накопичення бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та про її знищення* [85]; *Конвенцію про заборону застосування конкретних видів звичайної зброї* [58]; *Конвенцію про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення* [57]; *Конвенцію про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення* [85]; *Договір про всеосяжну заборону ядерних* [30]; Резолюцію Асамблеї ООН з навколишнього середовища «Захист довкілля в районах, уражених збройними конфліктами», Резолюцію 70/1 Генеральної Асамблеї під назвою: «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку на період до 2030 року» [49]; Резолюцію Асамблеї ООН з навколишнього середовища ухвалила «Пом'якшення наслідків та обмеження забруднення довкілля у районах, вражених збройними конфліктами та тероризмом [79; 90]; *Угоду між Україною та Європейським Союзом про участь України у Програмі ЄС LIFE – Програмі дій з довкілля та клімату* [134]; *Інструкцію про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України* [91], тощо.

Проведений аналіз міжнародних актів, якими урегульовано захист довкілля, дає можливість стверджувати, що наявні міжнародні акти та акти національного законодавства не містять чітко встановлених засобів доведення заподіяної шкоди; при проведенні воєнних дій норми міжнародного права

забезпечують лише непряму охорону довкілля. Окремі норми міжнародного права не захищають довкілля від внутрішніх військових конфліктів, а також не існує міжнародного механізму для моніторингу правопорушень та забезпечення компенсації за знищення довкілля та завдання шкоди тваринному та рослинному світу, завдану під час збройних конфліктів. Саме тому, в умовах військових дій, що частково стосуються всіх Європейських країн, потрібно підвищувати якість міжнародно-правових актів, враховувати їх призначення, багатогранність та широту урегулювання всіх питань, націлених на мир у всьому світі та безпеку, за можливості уникати просторовості у процесі вирішення міжнародно-правових питань у вирішенні цієї проблематики.

Основним нормативно-правовим актом України у сфері захисту довкілля є закон України «Про охорону навколишнього середовища», введений в дію Постановою Верховної Ради № 1268-12 від 26 червня 1991 року. Верховною Радою України прийняті також закони, кодекси та інші акти, які врегульовують процес використання та охорони природних ресурсів. Насамперед, це кодекси «Про надра» (1994), «Лісовий кодекс України» (1994), «Водний кодекс України» (1994), «Земельний кодекс України» (1994); закони України «Про охорону атмосферного повітря» (1992), «Про природно-заповідний фонд» (1992), «Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення» (1994); «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» (1995), «Про екологічну експертизу» (1995), «Про відходи» (1998), «Про рослинний світ» (1999), «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» (2000), «Про тваринний світ» (2001), «Про питну воду та питне водопостачання» (2002), «Про основи національної безпеки України» (2003); кодекси «Про надра» (1994), «Лісовий кодекс України» (1994), «Водний кодекс України» (1994), «Земельний кодекс України» (1994) тощо [137].

Вважаємо за доцільне охарактеризувати нормативно-правові акти, які регулюють захист довкілля в Україні в сучасних умовах, які мають особливий характер правового регулювання.

Так, *ст. 3 Конституції України* встановлює, що «охорона довкілля, раціональне використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини є невід’ємною умовою сталого економічного та соціального розвитку України, а *ст. 16 Конституції України* обов’язком держави визначає забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу» [60].

Закон України «Про основи національної безпеки України» «акцентує увагу на тому, що одним з об’єктів національної безпеки, є суспільство – його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне і навколишнє природне середовище і природні ресурси» [102]. «Під час воєнних дій (збройного конфлікту) порушуються фундаментальні права людини та громадянина на екологічну безпеку, здорове довкілля, знищується навколишнє природне середовище, охорона яких закріплена у низці нормативних актів національного законодавства. Серед пріоритетів національних інтересів визначаються забезпечення екологічно та техногенно безпечних умов життєдіяльності громадян і суспільства, збереження навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів. Серед загроз національним інтересам і національній безпеці України виділяється неефективність заходів щодо подолання негативних наслідків військової діяльності» [19].

Відповідно до *Закону України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року»* від 21 грудня 2010 р. № 2818–VI ціллю 4 передбачено інтеграцію екологічної політики та вдосконалення системи інтегрованого екологічного управління у військово-оборонній галузі шляхом розроблення до 2015 року стимулів із ліквідації наслідків екологічної шкоди, заподіяної військовою діяльністю, зокрема компенсація збитків державі, завданих тимчасовою дислокацією на території України іноземних військ.

Розділ 7 із назвою «Військова діяльність та конверсія військово-промислового комплексу» Постанови Верховної Ради України «Про основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» від 05 березня 1998 р. № 188/98–ВР55 сформовано, що безперервні військові дії чинять непоправний вплив на усе довкілля, в результаті чого забруднюються основні складові довкілля: ґрунти, поверхневі та підземні води, атмосферне повітря. Саме тому, **Закон України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави»**, прийнятий 19 червня 2013 № 975–IV визначає, що «предметом цивільного контролю у сфері оборони і безпеки, правоохоронної діяльності держави є обґрунтованість рішень державних органів з військових питань та питань правоохоронної діяльності з точки зору відповідності їх засадам внутрішньої і зовнішньої політики, міжнародним зобов'язанням України за укладеними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Вагомою щодо природоохоронної діяльності є ст. 7, відповідно до якої суб'єкти цивільного контролю здійснюють свої повноваження у сфері контролю за дотриманням встановленого законодавством України режиму доступу до інформації, яка віднесена до державної таємниці, а також обмежень, встановлених законом для захисту стратегічних інтересів держави, у тому числі в разі введення надзвичайного і воєнного стану» [89; 97].

Закон України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» від 13 липня 2000 р. № 1908–III визначає, що «негативні зміни в довкіллі – це втрата, виснаження чи знищення окремих природних комплексів та ресурсів внаслідок надмірного забруднення довкілля, руйнівного впливу стихійних сил природи та інших факторів, що обмежують або виключають можливість життєдіяльності людини та провадження господарської діяльності в цих умовах. Негативні зміни в довкіллі дають можливість об'явити про зону надзвичайної екологічної ситуації, якою може бути оголошена окрема місцевість України, на якій виникла надзвичайна екологічна ситуація.

Підставами для оголошення окремої місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації є: значне перевищення гранично допустимих норм показників якості навколишнього природного середовища, визначених законодавством; виникнення реальної загрози життю та здоров'ю великої кількості людей або заподіяння значної матеріальної шкоди юридичним, фізичним особам чи навколишньому природному середовищу внаслідок надмірного забруднення навколишнього природного середовища, руйнівного впливу стихійних сил природи чи інших факторів; негативні зміни, що сталися в навколишньому природному середовищі на значній території і які неможливо усунути без застосування надзвичайних заходів з боку держави; негативні зміни, що сталися в навколишньому природному середовищі, які суттєво обмежують або виключають можливість проживання населення і провадження господарської діяльності на відповідній території; значне збільшення рівня захворюваності населення внаслідок негативних змін у навколишньому природному середовищі» [98]. «Для забезпечення збору, обробки, збереження та аналізу інформації про негативні зміни у довкіллі, що сталися в зоні надзвичайної екологічної ситуації, відповідно до законодавства проводяться спеціальні спостереження за станом довкілля з метою:

- визначення ступеня впливу небезпечних факторів, що спричинили виникнення і призвели до надзвичайної екологічної ситуації;

- короткострокового і довгострокового прогнозування негативних змін навколишнього природного середовища в зоні надзвичайної екологічної ситуації, а також на прилеглих до неї територіях» [97; 99].

У *Основних засадах (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року* [103] зазначено, що «вкрай необхідним є вирішення питання доступу до об'єктів військово-оборонного промислового комплексу для здійснення відповідного нагляду та контролю за отриманням на тих об'єктах природоохоронного законодавства, запобігання забрудненню поверхневих та ґрунтових вод нафтопродуктами, знищенню природних ландшафтів тощо з метою мінімізації наслідків діяльності на цих об'єктах, що

сприятиме реформам у сфері безпеки і оборони та впровадженню стандартів НАТО. Зважаючи на те, що документ був прийнятий до повномасштабного вторгнення з боку росії, у Стратегії йдеться про Донецьку та Луганську області. Наразі ці твердження стосуються всієї території, яка сьогодні страждає від збройної агресії. Основними загрозами від воєнних дій визнано: затоплення шахт та можливість виходу токсичних шахтних вод на поверхню, проникнення у підземні води; припинення роботи очисних споруд та пошкодження сховищ токсичних та радіоактивних відходів; пошкодження територій природно-заповідного фонду; забруднення атмосферного повітря та ґрунтів хімічними продуктами внаслідок вибухів боєприпасів; знищення ландшафтів та рослинності у зв'язку з використанням військової техніки та будівництвом оборонних споруд; знищення значних площ лісів унаслідок викликаних воєнними діями пожеж та неконтрольованих рубок. У документі звернено увагу на те, що на захоплених територіях практично відсутня можливість для оцінки пошкоджень природних комплексів та промислових об'єктів, проведення необхідних ремонтних і відновлювальних робіт, а також здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища. З метою оцінки екологічної ситуації визнано актуальним проведення екологічного моніторингу на цих територіях із залученням міжнародних екологічних експертів» [100].

Кабінетом Міністрів України затверджено «**Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації**» [92], який визначає відповідні збитки та розмір шкоди, яка наноситься довіллю у процесі військових дій, а саме:

1) шкода, яка нанесена безпосередньо земельним багатствам, що включає в себе пошкодження засобами ураження верхнього шару ґрунту, який є найбільш цінним та родючим та його засмічення;

2) шкода природнім надрам, яка включає в себе втрати надр, завдані самовільним їх користуванням;

3) шкода, яка нанесена водним ресурсам, яка проявляється у висушуванні водних джерел, їх забруднення, засмічення та нераціональне їх використання, що призводить до вимирання диких звірів, птахів, риби, людей тощо, а також призводить до зниження родючості земель тощо;

4) шкода атмосферному фонду, яка наноситься від різноманітних викидів в атмосферу через згоряння різного роду нафтопродуктів, паливно-мастильних матеріалів, різного роду пожеж тощо;

5) шкода нанесена лісовому фонду, яка спричинена пошкодженням лісів через вигоряння, вирубування тощо;

б) шкода нанесена природно-заповідному багатству, яка полягає у знищенні території заповідного фонду на окупованих територіях, через їх спалювання та знищення їх іншими способами.

«Порядком визначено невичерпний перелік показників, за якими оцінюється шкода та суб'єкта, відповідального за визначення шкоди за відповідним напрямком» [101].

На виконання вимог названого документу, було розроблено і затверджено низку методик:

Методика визначення збитків, заподіяних внаслідок забруднення та/або засмічення вод, самовільного користування водними ресурсами (Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 21 липня 2022 року);

Методика розрахунку неорганізованих викидів забруднюючих речовин або суміші таких речовин в атмосферне повітря внаслідок виникнення надзвичайних ситуацій та/або під час дії воєнного стану та визначення розмірів завданої шкоди (наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 13 квітня 2022 року);

Методика визначення розміру шкоди, завданої землі, ґрунтам унаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану (наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 4 квітня 2022 року).

Безперечно, Україна потребуватиме відбудови. Втім, на нашу думку, «швидке і непродумане будівництво, інтенсивна робота промисловості може завдати непоправної шкоди природним екосистемам. Процедури стратегічної екологічної оцінки та оцінки впливу на довкілля є дієвими механізмами контролю за дотриманням вимог охорони навколишнього середовища та забезпеченням екологічної безпеки у проєктах планованої діяльності та документах державного планування, а також участі громадськості у прийнятті екологічно значимих рішень. Беручи до уваги потребу оборони, відновлення економіки та відбудови України, вважаємо за прийнятне запровадити спрощену процедуру оцінки впливу на навколишнє природне середовище та стратегічну екологічну оцінку для чітко визначених регіонів замість виключення окремих об'єктів з-під дії цих законів» [99].

На підставі зазначеного, пропонуємо доповнити Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» статтею: «Порядок спрощеного провадження у процесі оцінки шкоди та витрат, що наданні довкіллю».

Слід також зазначити, що «на сьогодні прийнятий за основу проєкт Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо державної системи моніторингу довкілля, інформації про стан довкілля (екологічної інформації) та інформаційного забезпечення управління у сфері довкілля» [109].

При проведенні аналізу нормативно-правових актів, якими урегульовано особливості публічного адміністрування навколишнього природного середовища в особливий період, не можна оминати **рішення Ради Національної безпеки і оборони «Про охорону, захист, використання та відтворення лісів України в особливий період» від 29 вересня 2022 року**, яким передбачено: «створення державного фонду розвитку лісового господарства, зокрема за рахунок коштів, що надходять у порядку відшкодування втрат сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва; екологічного податку; рентної плати за використання лісових ресурсів; грошових стягнень за шкоду, заподіяну порушенням законодавства про охорону навколишнього

природного середовища, частини податку на додану вартість й інших джерел; удосконалення системи оподаткування лісових земель шляхом формування Єдиного лісового податку та усунення подвійного оподаткування; забезпечення необхідного обсягу лісового насіння та вирощування селекційного садивного матеріалу; виділення органами державної влади та органами місцевого самоврядування придатних для залісення земель; створення єдиного державного суб'єкта господарювання з питань охорони, захисту, використання та відтворення лісів шляхом реорганізації державних унітарних комерційних підприємств, які перебувають у сфері управління Державного агентства лісових ресурсів України (далі – Держлісагентство); а також створення єдиного державного суб'єкта господарювання, уповноваженого здійснювати вирощування селекційного садивного матеріалу» [106].

Наступною значущою групою актів публічного адміністрування у сфері захисту довкілля є постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України:

У Постанові Кабінету Міністрів України **«Про внесення змін до Правил відтворення лісів»** від 20 грудня 2022 р. № 1410 «стосується власників лісів чи постійних лісокористувачів, а також орендарів та користувачів земельних ділянок, на яких розташовано полезахисні лісові смуги. В ній визначено можливість відтворення лісів з урахуванням: екологічних умов провадження планованої діяльності, встановлених висновком з оцінки впливу на довкілля; додаткових заходів із запобігання, зменшення (пом'якшення), усунення, обмеження впливу господарської діяльності на довкілля за результатами післяпроектного моніторингу в рамках оцінки впливу на довкілля; обмежень та вимог, установлених проектами створення, положеннями і проектами організації територій та об'єктів природно-заповідного фонду України; режиму в межах охоронних зон для збереження біорізноманіття у лісах, а також режиму в межах охоронних зон для збереження об'єктів Червоної книги України; обмежень та вимог, установлених у рамках проведення лісової сертифікації» [88];

«Про схвалення Водної стратегії України на період до 2050 року» від 9 грудня 2022 р. № 1134-р. «Ця Стратегія є документом, що визначає основні

засади державної політики у галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів та спрямована на досягнення взаємної узгодженості, пов'язаної з їх використанням, підвищення рівня водної безпеки та скорочення до прийняттого рівня ризиків з управління водними ресурсами на засадах сталого інтегрованого управління водними ресурсами» [114];

Розпорядження **«Про затвердження планів управління ризиками затоплення на окремих територіях у межах районів басейнів річок»** від 8 жовтня 2022 р. № 895-р, в якому «визначено цілі управління ризиками затоплення: мінімізація ризиків затоплення для життя та здоров'я населення; мінімізація ризиків затоплення для транспортної інфраструктури, економічної діяльності, сільськогосподарських земель; досягнення стратегічних екологічних цілей, визначених Порядком розроблення плану управління річковим басейном» [84].

Наступним нормативно-правовим актом, що є важливим для змісту дослідження є наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України **«Про затвердження Порядку розроблення та затвердження планів поліпшення якості атмосферного повітря»** від 01 серпня 2022 № 268, яким визначено «механізм розроблення та затвердження планів поліпшення якості атмосферного повітря для зон та агломерацій. План поліпшення якості атмосферного повітря – це план заходів, спрямованих на зменшення рівня забруднення атмосферного повітря та ризиків перевищення граничних величин або цільових показників якості атмосферного повітря в зоні або агломерації, що затверджується органами управління, для досягнення відповідних граничних величин чи цільових показників. У даному порядку також зазначено, що План поліпшення якості атмосферного повітря розробляється на строк від 1 до 5 років та переглядається органами управління якістю атмосферного повітря відповідної зони та агломерації не рідше одного разу на рік для аналізу впливу на якість атмосферного повітря, зокрема досягнення граничних величин та/або цільових показників, заходів, що були вжиті у зоні або агломерації на виконання планів поліпшення якості атмосферного повітря» [97].

Питання відновлення пошкодженого довкілля в Україні є відкритим, та таким, що потребує дослідження. Першочерговими серед них потребами є з'ясування рівня його пошкодження та розрахунку збитків, які йому нанесені. Досить багато флори та фауни настільки пошкоджено, що відновити її неможливо уже. Але все ж таки, кримінальні та адміністративні правопорушення у сфері захисту довкілля необхідно фіксувати та, в майбутньому стягувати з країни агресора усі збитки, які можливо відновити.

2.3. Характеристика публічної адміністрації у сфері захисту довкілля

Як у бідь-якій сфері так і у сфері захисту довкілля функціонує публічна адміністрація, яка реалізовує свої повноваження у досліджуваній сфері. «Публічній адміністрації притаманні властивості, які відрізняють її від інших державних утворень і які бачимо у визначенні даного поняття. Публічній адміністрації, притаманна низка характерних їй ознак (властивостей): 1) це певним чином узгоджена і організована система органів; 2) суб'єктом виступає держава в особі органів державної виконавчої влади та виконавчих органів місцевого самоврядування; 3) складовими елементами системи виступають також державні заклади, організації, установи; 4) публічна адміністрація спирається на владні повноваження, виконує адміністративно-управлінські функції; 5) діяльність публічної адміністрації поширюється на все суспільство; б) метою діяльності виступає забезпечення інтересів як держави, так і суспільства в цілому, а не окремих громадян і соціальних груп; 7) щодо методів впливу, то, окрім комплексу правових, політичних, економічних методів і засобів (регулювання, узгодження, переконання, стимулювання тощо), застосовується і примус за допомогою правоохоронних органів» [81].

«Під публічною адміністрацією розуміють побудовану систему органів виконавчої влади та виконавчих органів місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації та інші суб'єкти, наділені адміністративно-

управлінськими функціями, які діють з метою забезпечення як інтересів держави, так і інтересів суспільства в цілому» [108]. Автори дефініції відзначають, що суб'єкти діють з метою забезпечення інтересів держави, так і інтересів суспільства в цілому. Дозволимо собі не в повній мірі погодитися із цим трактуванням, так як публічна адміністрація діє для забезпечення публічного інтересу, а не інтересу держави.

«Основні риси публічної адміністрації: 1) публічна адміністрація підпорядковується політичній владі (тобто парламенту та главі держави); 2) публічна адміністрація забезпечує виконання і застосування законів (тобто реалізовує на практиці політичні рішення парламенту); 3) публічна адміністрація діє (повинна діяти) в публічних інтересах (під якими доцільно розуміти розумне поєднання інтересів окремої особи та суспільства загалом); 4) публічна адміністрація наділена прерогативами публічної влади (тобто владними повноваженнями, які дозволяють від імені суспільства давати обов'язкові вказівки приватним особам» [83].

«Функції публічної адміністрації: 1) управління суспільством загалом; 2) управління у сфері економіки (забезпечення матеріальних і духовних потреб усіх членів суспільства); 3) управління у сфері соціальних відносин (соціальна сфера життя суспільства включає в себе працю, охорону здоров'я, освіту, науку, культуру, національні та релігійні взаємовідносини, соціальне та пенсійне забезпечення); 4) управління у сфері адміністративно-політичній (внутрішня і зовнішня політика); 5) управління в галузі культури та ідеології (до неї відносять конституційні норми про свободу слова, друку, інформації, наукової, творчої та викладацької діяльності, захист пам'яток історії та культури); 6) управління у сфері особистого життя людини (регулювання особистого життя людини державою мінімальне і можливе лише в тих межах, коли воно набуває суспільного значення (виховання дітей, моральних норм))» [35].

Вважаємо за доцільне сформулювати авторське визначення **публічної адміністрації як суб'єкта публічного адміністрування у сфері захисту**

довкілля під якою необхідно розуміти систему органів публічної адміністрації, підприємств, установ, організацій, які уповноважені реалізовувати управлінські функції, за допомогою використання спеціальних засобів, з метою якісного та ефективного публічного адміністрування сфери захисту довкілля.

Ознаки публічної адміністрації як суб'єкта публічного адміністрування у сфері захисту довкілля:

1) це організована система органів, що наділені владними повноваженнями у сфері захисту довкілля;

2) ця система органів наділена адміністративно-управлінськими функціями загального та спеціального змісту у сфері захисту довкілля;

3) адміністративно-управлінські функції спеціального змісту спрямовані на відновлення довкілля;

4) метою діяльності публічної адміністрації є виконання загальнообов'язкових завдань у сфері захисту довкілля;

5) застосування загальних та спеціальних методів публічного адміністрування відбувається в межах встановлених повноважень щодо захисту довкілля та його відновлення.

Застосовуючи класифікацію предметної підвідомчості публічної влади, розглянемо зміст діяльності публічної адміністрації як суб'єкта публічного адміністрування у сфері захисту довкілля.

Органи загальної компетенції як суб'єктів публічного адміністрування у сфері захисту довкілля періоду такі:

Верховна Рада України (здійснює законодавчу функцію – прийняття законодавчих документів, що містять концептуальні, програмні положення для вирішення актуальних екологічних проблем; ратифікація міжнародних угод і гармонізація, відповідно до цих угод, національного законодавства) [41];

Президент України «(відповідно до наданих прав, є гарантом стабільності суспільних правовідносин, у тому числі й правовідносин в екологічній сфері, також має можливості активно впливати на розвиток екологічного

законодавства, вдосконалення організаційної системи регулювання в галузі забезпечення екологічної безпеки, формування програм і заходів, спрямованих на запобігання шкідливим техногенним впливам і нейтралізацію їх» [111];

Рада національної безпеки і оборони України, до «повноважень якої зараховано внесення пропозицій Президентові України щодо реалізації засад внутрішньої й зовнішньої політики у сфері національної безпеки і оборони, зокрема й у сфері екологічної безпеки; координація та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної (у тому числі екологічної) безпеки та оборони в мирний час; координація та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки й оборони за умов воєнного або надзвичайного стану та в разі виникнення кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України» [111];

Кабінет Міністрів України «(здійснює реалізацію державної політики щодо охорони довкілля; безпосередньо пов'язаний зі здійсненням усіх інших його повноважень в економічній і соціальній сферах, має на меті забезпечення захисту екологічних інтересів держави та її громадян, охорону довкілля тощо) та центральні органи виконавчої влади – це органи спеціальної компетенції та *урядові органи державного регулювання* з підпорядкованими їм територіальними підрозділами, для яких забезпечення реалізації державної політики щодо охорони довкілля на загальнодержавному та місцевому рівнях є єдиним, головним призначенням. Основним центральним органом виконавчої влади, який здійснює публічне адміністрування навколишнього природного середовища в умовах особливого періоду є Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів (далі – Міндовкілля) України, утворене 27 травня 2020 року. Міністерство формує та реалізує державну політику у сфері: охорони навколишнього природного середовища, екологічної та в межах повноважень, передбачених законом, радіаційної, біологічної і генетичної безпеки, у сфері рибного господарства та рибної промисловості, охорони, використання та відтворення водних біоресурсів, регулювання рибальства та безпеки мореплавства суден флоту рибного господарства, лісового та

мисливського господарств. Водночас забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері: розвитку водного господарства та гідротехнічної меліорації земель, управління, використання та відтворення поверхневих водних ресурсів; геологічного вивчення та раціонального використання надр; управління зоною відчуження і зоною безумовного (обов'язкового) відселення, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, а також здійснення державного управління у сфері поводження з радіоактивними відходами на стадії їх довгострокового зберігання і захоронення; здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення й охорони природних ресурсів; здійснення державного геологічного контролю, а також у сфері збереження озонового шару, регулювання негативного антропогенного впливу на зміну клімату та адаптації до його змін і виконання вимог Рамкової конвенції ООН про зміну клімату та Кіотського протоколу до неї, Паризької угоди» [73; 111].

Основними структурними підрозділами Міністерства, які реалізують покладені на нього завдання у сфері захисту довкілля є: Департамент стратегічного планування та відновлення довкілля; Департамент європейської інтеграції та міжнародного співробітництва; Департамент з питань управління відходами та екологічної безпеки; Департамент цифрової трансформації та електронних публічних послуг; Департамент екологічної оцінки; Департамент природно-заповідного фонду та біорізноманіття; Департамент запобігання промислового забрудненню; Управління кліматичної політики та збереження озонового шару; Управління кругової економіки та надрокористування; Управління екологічного контролю та методології; інші структурні підрозділи організаційно-технічного напрямку.

Аналіз завдань зазначених підрозділів свідчить про те, що в умовах російської агресії, коли нанесено значних втрат природно-заповідному фонду та біорізноманіттю країни, доцільно розформувати Департамент природно-заповідного фонду та біорізноманіття та утворити Департамент природно-заповідного фонду та Департамент біорізноманіття, оскільки система

управління збереженням біорізноманіття в Україні має складну, розгалужену й багаторівневу структуру. Міністерство здійснює загальне керівництво процесами збереження та відтворення біорізноманіття. Водночас адміністрування природно-заповідного фонду в переважній частині покладене на обласні департаменти Міністерства, а їх оголошення – на обласні державні адміністрації в разі, якщо йдеться про створення об'єкта чи території природно-заповідного фонду місцевого значення. Окрім того, упродовж останніх років спостерігається певна нестабільність у функціонуванні міністерства в частині реорганізації структурних підрозділів, їх функцій, підпорядкованості, дублювання повноважень. Саме такі реформи можуть сприяти ефективності та якості адміністрування цих елементів стосовно захисту довкілля.

«Напрямок «Біорізноманіття» має широке поле адміністрування. Якщо вдаватися до змісту поняття, слід відзначити, що стандартного його визначення наразі немає, найбільш поширеним є «варіативність життя на всіх рівнях біологічної організації», але воно є занадто узагальненим. Згідно з іншим визначенням, біорізноманіття – це міра відносного різноманіття серед сукупності організмів, що входять до певної екосистеми. «Різноманіття» в цьому випадку позначає як відмінності всередині видів, так і між видами, а також порівняльні відмінності між екосистемами. Ще одне визначення, що найбільш часто використовується екологами, звучить як «Сукупність генів, видів та екосистем в регіоні» [8]. «Це визначення дозволяє використовувати уніфікований підхід до різних рівнів організації живих біоти. Отже, напрямок адміністрування «Біорізноманіттям» має основним завданням збереження біологічних істот, що в сучасних умовах має важливе значення для збереження флори і фауни України, а також уникнення забруднення навколишнього природного середовища у зв'язку з масовим мором тварин. Наприклад, в березні 2022 року через масований обстріл смт Чорнобаївка та прилеглих до нього територій з боку ворога птахофабрика з 4 млн курей залишилась без електропостачання. Перебуваючи в умовах окупації, підприємство не могло

прогодувати птахів та дотримуватися санітарного режиму. У ході огляду на території птахофабрики виявлено місце захоронення загиблої птиці – котлован глибиною близько 3 м площею 1880 кв. м. Внаслідок дій представників країни-агресора могло відбутися бактеріальне зараження значної території, правоохоронці провели на підприємстві слідчі дії» [24].

Зазначене підтверджує вищевикладену пропозицію про розмежування адміністрування даними елементами навколишнього природного середовища, оскільки управління природньо-заповідними фондами та біорізноманіттям в умовах спеціального режиму пов'язане з виконанням різних завдань та має способи досягнення мети, що ускладнює процес.

Треба зазначити, що Міністру, який очолює Міндовкілля) України підпорядковані такі центральні органи виконавчої влади: **Державне агентство лісових ресурсів України**, «основними завданнями якого є: реалізація державної політики у сфері лісового та мисливського господарства; внесення на розгляд Міндовкілля пропозицій щодо забезпечення формування державної політики у сфері лісового та мисливського господарства» [94]

Наступним суб'єктом публічного адміністрування у сфері захисту довкілля визначено **Державну екологічну інспекцію України**, «основними завданнями якої є: здійснення у межах повноважень, передбачених законом, державного нагляду (контролю) за додержанням вимог законодавства, зокрема щодо охорони, захисту, використання і відтворення лісів; здійснення державного нагляду (контролю) за додержанням центральними органами виконавчої влади та їх територіальними органами, місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування в частині здійснення делегованих їм повноважень органів виконавчої влади, підприємствами, установами та організаціями незалежно від форми власності і господарювання, громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, а також юридичними особами – нерезидентами вимог законодавства про охорону, захист, використання та відтворення лісів, зокрема щодо: пошкодження дерев і чагарників, знищення або пошкодження лісових культур, сіянців або саджанців

у лісових розплідниках і на плантаціях, природного підросту та самосіву на землях, призначених під відновлення лісу, законності вирубування; повноти та законності здійснених заходів щодо відтворення лісів, зокрема цінними та рідкісними породами дерев, породами, притаманними відповідному регіону, та повноти заходів з догляду за лісовими культурами на землях, призначених під відновлення лісу; раціонального та невиснажливого використання лісових ресурсів; добування продуктів лісу та використання лісових ресурсів; здійснення комплексу необхідних заходів захисту для забезпечення охорони лісів від пожеж, незаконних рубок, шкідників і хвороб, пошкодження внаслідок антропогенного та іншого шкідливого впливу, застосування пестицидів і агрохімікатів у лісовому господарстві та лісах; використання полезахисних лісосмуг, водоохоронних і захисних лісових насаджень; заготівлі деревини в порядку рубок головного користування та здійснення лісогосподарських заходів; експлуатації нових і реконструйованих підприємств, цехів, агрегатів, транспортних шляхів, магістральних трубопроводів, комунальних та інших об'єктів, не забезпечених обладнанням, що запобігає шкідливому впливу на стан і відтворення лісів; збереження корисної для лісу фауни» [94].

«Суб'єктами здійснення зазначених функцій у лісовій сфері є Державні екологічні інспекції відповідної області. Спеціалісти Державної екологічної інспекції розрахували масштабні екологічні зміни, які вкрай негативно впливають на навколишнє природне середовище не лише України, а Європи загалом. Статистичні дані за 10 місяців: 280 132 м² ґрунтів забруднено небезпечними речовинами; 11 079 525 м² земель засмічено залишками знищених об'єктів та боєприпасів; 686 168 т нафтопродуктів згоріло під час обстрілів, забруднивши атмосферне повітря небезпечними речовинами; 59 150 га лісів та інших насаджень випалено ракетами та снарядами, деякі з них, можливо, відновлюватимуться протягом десятків років, і це за найоптимістичніших розрахунків, решта – втрачені назавжди; 979 113 м² об'єктів, у тому критичної інфраструктури, знищено, їх залишки спричинили шкоду довкіллю; 1 574 т – маса забруднюючих речовин, що потрапили у водні об'єкти;

932 594 кг – маса сторонніх предметів, матеріалів, відходів та/або інших речовин; 410,15 млн м³ – обсяг забраної/використаної води самовільно» [129].

Державне агентство України з управління зоною відчуження є «центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міндовкілля та який реалізує державну політику у сфері управління зоною відчуження і зоною безумовного (обов'язкового) відселення, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС, а також здійснює державне управління у сфері поводження з радіоактивними відходами на стадії їх довгострокового зберігання і захоронення (далі – поводження з радіоактивними відходами)» [26].

«Основними завданнями Державного агентства України з управління зоною відчуження є: 1) реалізація державної політики у сфері управління зоною відчуження і зоною безумовного (обов'язкового) відселення, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, зняття з експлуатації Чорнобильської, а також здійснення державного управління у сфері поводження з радіоактивними відходами; 2) внесення на розгляд Міндовкілля пропозицій щодо забезпечення формування державної політики у сфері управління зоною відчуження і зоною безумовного (обов'язкового) відселення, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС, поводження з радіоактивними відходами» [118].

Державна служба геології та надр України є «центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міндовкілля і який реалізує державну політику у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр, є уповноваженим органом з питань реалізації угод про розподіл продукції. Основними завданнями Державної служби геології та надр України є: 1) реалізація державної політики у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр; 2) внесення на розгляд Міндовкілля пропозицій щодо

забезпечення формування державної політики у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр» [82].

Державне агентство водних ресурсів України є «центральною органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міндовкілля і який реалізує державну політику у сфері розвитку водного господарства, управління, використання та відтворення поверхневих водних ресурсів. Основними завданнями якого є: 1) реалізація державної політики у сфері управління, використання та відтворення поверхневих водних ресурсів, розвитку водного господарства; 2) внесення пропозицій щодо забезпечення формування державної політики у сфері розвитку водного господарства, управління, використання та відтворення поверхневих водних ресурсів» [93].

«Територіальними органами виконавчої влади, що здійснюють публічне адміністрування навколишнім природним середовищем в особливий період є Місцеві державні адміністрації, які уповноважені, у відповідності до чинного законодавства, розробляти відповідні програми збереження та використання земельного фонду відповідної територіальної громади, до яких входять й повноваження щодо збереження та раціонального використання лісів, підвищення родючості ґрунтів, що перебувають у державній власності; мають право розпоряджатися землями державної власності відповідно до закону; а також розробляти, подавати на затвердження відповідної ради та забезпечувати виконання регіональних екологічних програм; разом з тим вони зобов'язані звітувати перед відповідною радою про їх виконання тощо» [100].

Серед суб'єктів публічного адміністрування навколишнім природним середовищем в особливий період є **місцеві ради**. Так, відповідно до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст. 15) «місцеві ради несуть відповідальність за стан навколишнього природного середовища на своїй території і в межах своєї компетенції: а) забезпечують реалізацію екологічної політики України, екологічних прав громадян; б) дають згоду на розміщення на своїй території підприємств, установ і організацій у

порядку, визначеному законом; в) затверджують з урахуванням екологічних вимог, проекти планів забудови населених пунктів, їх генеральні плани та схеми промислових вузлів; г) видають (переоформлюють, видають дублікати, анулюють) дозволи на спеціальне використання природних ресурсів місцевого значення у випадках, передбачених законом; д) затверджують місцеві екологічні програми; е) організують вивчення навколишнього природного середовища; є) створюють і визначають статус резервних, в тому числі й валютних, фондів для фінансування програм та інших заходів щодо охорони навколишнього природного середовища; з) забезпечують інформування населення про стан навколишнього природного середовища, функціонування місцевих екологічних автоматизованих інформаційно-аналітичних систем; и) організують роботу по ліквідації екологічних наслідків аварій, залучають до цих робіт підприємства, установи та організації, незалежно від їх підпорядкування та форм власності, і громадян; і) приймають рішення про організацію територій та об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення та інших територій, що підлягають особливій охороні; ї) здійснюють контроль за додержанням законодавства про довкілля» [8].

Відповідно до ст. 19 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», «виконавчі органи сільських, селищних, міських рад у галузі охорони навколишнього природного середовища в межах своєї компетенції: а) здійснюють реалізацію рішень відповідних рад; б) координують діяльність підприємств, установ та організацій, розташованих на території відповідно села, селища, міста, незалежно від форм власності та підпорядкування; в) організують розробку місцевих екологічних програм; д) затверджують за поданням обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, а на території Автономної Республіки (далі – АР) Крим – органу виконавчої влади АР Крим з питань охорони навколишнього природного середовища для підприємств, установ та організацій ліміти використання природних ресурсів, за винятком ресурсів загальнодержавного значення, ліміти скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне

середовище, за винятком скидів, що призводять до забруднення природних ресурсів загальнодержавного значення або навколишнього природного середовища за межами відповідно села, селища, міста; е) організують збір, переробку, утилізацію і захоронення відходів на своїй території; є) формують і використовують місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища у складі місцевих бюджетів; ж) погоджують поточні та перспективні плани роботи підприємств, установ та організацій з питань охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів; з) забезпечують систематичне та оперативне інформування населення, підприємств, установ, організацій та громадян про стан навколишнього природного середовища, захворюваності населення; и) організують екологічну освіту та екологічне виховання громадян; і) приймають рішення про організацію територій та об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення» [8].

Окрім того, «на органи місцевого самоврядування законодавство України покладає здійснення у сфері захисту довкілля адміністративних процедур контролю-наглядового характеру. Місцеві ради відповідно до своїх повноважень можуть створювати спеціальні підрозділи, які контролюють виконання природоохоронного законодавства підприємствами, установами, організаціями та громадянами в межах відповідної території. Окрім контролю-наглядових органів, що створюються органами місцевого самоврядування, з метою забезпечення екологічної безпеки значного поширення має набути громадський контроль за станом довкілля та дотриманням підприємствами, установами, організаціями та громадянами на відповідній території норм законодавства про охорону довкілля. Ефективність та результативність діяльності муніципальних органів публічного адміністрування у сфері захисту довкілля з метою його відновлення та збереження залежать від чіткого розмежування основних завдань, за невиконання або неналежне їх виконання, передбачається юридична відповідальність» [44, с. 228].

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСОБІВ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ДОВКІЛЛЯ

3.1. Види та особливості засобів публічного адміністрування у сфері захисту довкілля

Публічне адміністрування довкілля має складний зміст та розгалужену систему завдань, які реалізуються за допомогою правових засобів, визначених нормативними актами. «Термін «засоби» використовується в усіх сферах життя, він позначає інструмент, засіб, знаряддя, що використовується для досягнення поставленої мети» [6]. За «Великим тлумачним словником української мови», «засіб – це спеціальна дія, що дає можливість здійснити щонебудь, досягти чогось; спосіб, що слугує знаряддям у якій-небудь дії, справі» [12, с. 1375]. Право також використовує цей термін, при цьому він набуває ознак нормативності. Теоретики права по-різному розуміють поняття «правові засоби». Так, С. С. Алексєєв зазначає, що «правові засоби – це не просто інструменти вирішення тих чи інших соціальних завдань, що існують поряд з іншими і допускають різні альтернативи. Соціально-політичний зміст постановки проблеми про правові засоби полягає в тому, що вони є не лише соціальною необхідністю, своєрідною об'єктивною закономірністю, а й оптимальним, адекватним умовам цивілізації способом вирішення завдань, які стоять перед суспільством, способом, що виражає соціальну цінність права як регулятора суспільних відносин. В подальшому вчений зазначає, що правові засоби, які використовуються у повсякденному житті, набувають змісту юридичного інструментарія, який застосовується для вирішення різних соціальних завдань з метою досягнення ефекту, який реалізує соціальну цінність, силу права, його місію бути стабілізуючим чинником, що приборкує та втихомирює. Відповідно, право має такі ознаки: а) надійність та стійкість відносин, що складаються; б) кореляція регулювання із суб'єктивними

правами; в) суворя регламентація і водночас гарантованість, захищеність суб'єктивних прав; г) комплекс способів, які гарантують реальне, фактичне виконання юридичних обов'язків; г) є необхідною процедурою для здійснення юридичних дій, процесуальні форми і механізми, спрямовані на реалізацію суб'єктивних прав і досягнення істини в конфліктних ситуаціях» [140]. Вчений правові засоби розглядає з позиції того що це є не лише відповідні інструменти, а й інші альтернативні варіанти.

Поряд із зазначеним необхідно зауважити, що правові засоби можуть збігатися, а можуть і не збігатися з феноменами, які традиційно виділяються в юридичній науці. «Однак у всіх випадках перед нами фрагменти правової дійсності, що розглядаються під кутом зору їхніх функцій, їхньої ролі як інструментів юридичного впливу» [47, с. 155; 228].

В. І. Курило відзначає, що «правові засоби – це об'єктивно наявні правові явища, що мають властивості чинити регулятивний та інший правовий вплив на відносини, що становлять предмет права» [65, с. 224].

В. П. Васьковська, відзначає, що «правові засоби передбачені юридичними нормами явища правової дійсності, які завдяки своїм об'єктивним властивостям можуть слугувати досягненню певних цілей» [11, с. 86].

Аналізуючи наведене, можемо стверджувати, що *правові засоби – це відповідні інструменти, які запроваджені правовими нормами котрі застосовуються з метою досягнення поставлених цілей.*

Видовою категорією правових засобів є адміністративно-правові. В. В. Галуцько трактує адміністративно-правові засоби як «інструменти правового впливу на поведінку об'єктів управління, що використовуються з метою реалізації зазначеного цілепокладання, визначають зміст формальної ознаки адміністративно-правового регулювання» [23, с. 92–93; 228]. Ми вважаємо, що автором змішано розуміння юридичних та правових засобів публічного адміністрування.

В. К. Колпаков наголошує, що «адміністративно-правові засоби містять у собі адміністративно-правовий метод регулювання. Автор відносить сюди

приписи, заборони, дозволи. Приписи – це покладання прямого юридичного зобов'язання чинити ті чи інші дії в умовах, що передбачені правовою нормою. Заборони – це покладання прямих юридичних обов'язків не чинити тих чи інших дій в умовах, передбачених правовою нормою. Дозволи – це юридичний дозвіл чинити в умовах, передбачених нормою, ті чи інші дії або утримуватись від їх вчинення за власним бажанням» [51, с. 56–57; 228].

З урахуванням викладеного зазначимо, що *адміністративно-правові засоби мають такі ознаки: 1) закріплені в нормах права; 2) використовуються відповідним суб'єктами публічної адміністрації в межах встановлених повноважень; 3) підкріплені адміністративно-правовим примусом; 4) спрямовані на досягнення відповідних цілей та задач; 5) мають більшу ефективність в комплексності та взаємодії, мають системний характер та зміст.*

Відповідно до вищевикладеного, вважаємо, що **засоби публічного адміністрування у сфері захисту довкілля** – це динамічні, взаємообумовлені, встановлені адміністративно-правовими нормами прийоми, що застосовуюся суб'єктами публічної адміністрації в межах встановлених повноважень з метою відновлення (відтворення) та розвитку довкілля.

Ознаками засобів публічного адміністрування у сфері захисту довкілля є те, що вони: мають динамічний характер; закріплені в нормативно-правових актах; реалізуються в результаті владної діяльності уповноважених суб'єктів публічної адміністрації; мають метою відновлення (відтворення) та розвиток навколишнього природного середовища; підкріплені засобами владного примусу; реалізуються шляхом процесуально-процедурного характеру.

«Реалізація адміністративно-правових засобів відзначається демократичністю, спрямованістю на переконання населення в доцільності і справедливості заходів, що здійснюються державою, об'єктивною необхідністю запровадження та оптимального застосування тих чи інших загальнообов'язкових правил, воно поєднується із широким використанням багатогранних, вироблених практикою засобів організаційної та виховної роботи, з активним формуванням правосвідомості» [49, с. 44–46].

Законодавством передбачено та регламентовано застосування таких засобів публічного адміністрування у сфері захисту довкілля: 1) дозволи на спеціальне використання природних ресурсів; дозвіл на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами тощо; 2) ліцензування послуг і сфері захисту довкілля; 3) сертифікація послуг у сфері захисту довкілля; 4) державний контроль та нагляд за діяльністю фізичних та юридичних осіб у сфері захисту довкілля; 5) адміністративна й інші види відповідальності за порушення норм, яким урегульована сфера захисту довкілля.

Вважаємо за доцільне охарактеризувати зміст та особливості зазначених засобів, які використовуються публічною адміністрацією у сфері захисту довкілля.

Так, «в загальному вигляді, дозвільна система у сфері господарської діяльності розуміється як сукупність урегульованих законодавством відносин, які виникають між дозвільними органами, державними адміністраторами та суб'єктами господарювання у зв'язку з видачою документів дозвільного характеру, переоформленням, видачою дублікатів, анулюванням документів дозвільного характеру (ст. 1 Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності»)» [90].

Відповідно, дозвіл – це офіційне санкціонування уповноваженими виконавчими органами (посадовими особами) певних дій фізичних і юридичних осіб, яке здійснюється з метою забезпечення суспільної безпеки, законності, охорони правопорядку.

З метою якісного та ефективного публічного адміністрування у сфері захисту довкілля держава впроваджує різного роду дозвільні засоби. Необхідно їх коротко охарактеризувати.

Дозвіл на спеціальне використання природних ресурсів – це офіційний документ, який засвідчує право підприємств, установ, організацій, громадян на використання конкретних природних ресурсів у межах затверджених лімітів. Видача дозволів на спеціальне використання природних ресурсів здійснюється щодо:

– «природних ресурсів континентального шельфу й виключної (морської) економічної зони (крім корисних копалин), немисливських видів тварин, природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення (крім мисливських тварин), видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України, природних рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України, – обласними, Київською та Севастопольською міськими держадміністраціями, органом виконавчої влади АР Крим з питань охорони довкілля» [108];

– «ведмедя, кабана, лані, оленів благородного та плямистого, козулі, лося, муфлона, білки, бабака, бобра, нутрії вільної, ондатри, куниць лісової та кам'яної, норки американської, тхора лісового, а також вовка, лисиці, бродячих собак і котів, сірих ворон, сорок, граків не в мисливський сезон або в заборонених для полювання місцях – територіальними органами Держлісагентства» [133];

– «вовка, лисиці, бродячих собак і котів, сірих ворон, сорок, граків, а також на селекційний та вибірковий діагностичний відстріл мисливських тварин для ветеринарно-санітарної експертизи в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду – обласними, Київською та Севастопольською міськими держадміністраціями, органом виконавчої влади АР Крим з питань охорони довкілля» [133];

– «пернаті дичини, кроля дикого, зайця-русака, єнотовидного собаки, вовка та лисиці, а також бродячих собак і котів, сірих ворон, сорок, граків (під час полювання на інші види мисливських тварин) – користувачами мисливських угідь» [133];

– «природних ресурсів місцевого значення (крім корисних копалин) – місцевими радами за погодженням з обласними, Київською та Севастопольською міськими держадміністраціями, органом виконавчої влади АР Крим з питань охорони навколишнього природного середовища, а в разі видачі дозволів на використання ресурсів тваринного світу також за погодженням з територіальними органами Держлісагентства» [133].

«Потрібно відзначити те, що отримання дозволу на спеціальне використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду відбувається у відповідності до встановленої процедури. Він видається на підставі клопотання (заявки) з обґрунтуванням потреби в цих ресурсах та погоджується з органами, визначеними ст. 91 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» [111].

«Видача (відмова у видачі, переоформлення, анулювання) дозволу на спеціальне використання природних ресурсів здійснюється відповідно до Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності». Строк дії дозволу на спеціальне використання природних ресурсів встановлюється органом, який його видає, відповідно до затверджених у передбаченому законодавством порядку правил та інструкцій» [132].

Наступним дозвільним документом, який використовується під час здійснення публічного адміністрування у сфері захисту довкілля є *«дозвіл на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами»* – це офіційний документ, який дає право підприємствам, установам, організаціям та громадянам – підприємцям експлуатувати об'єкти, з яких надходять в атмосферне повітря забруднюючі речовини або їх суміші, за умови дотримання встановлених відповідних нормативів граничнодопустимих викидів та вимог до технологічних процесів у частині обмеження викидів забруднюючих речовин протягом визначеного в дозволі терміну» [96].

Проаналізувавши положення Кодексу України про надра, Водного кодексу України, Лісового кодексу України, Законів України «Про тваринний світ», «Про рослинний світ», «Про Червону книгу України», «Про природно-заповідний фонд України», «Про виключну (морську) економічну зону України» «надає можливість віднести до вищеперерахованих дозволів щодо публічного адміністрування у сфері захисту довкілля такі: спеціальні дозволи на користування надрами (у відносинах надкористування); дозволи на спеціальне водокористування (у відносинах спеціального водокористування); дозволи на спеціальне використання природних рослинних ресурсів місцевого

значення (у відносинах спеціального використання природних рослинних ресурсів); лісорубні квитки і лісові квитки (у відносинах спеціального використання лісових ресурсів); дозволи на добування мисливських тварин (ліцензії, відстрільні картки, дозволи на селекційний, діагностичний та науковий відстріл) (у відносинах спеціального використання мисливських та не мисливських диких тварин); дозволи на спеціальне використання водних біоресурсів у рибогосподарських водних об'єктах (їх частинах) та дозволи на спеціальне використання водних біоресурсів за межами юрисдикції України (у відносинах спеціального використання водних біоресурсів)» [45].

Слід зазначити, що дозвільні документи видаються в межах дозвільних процедур. Проте сучасна дозвільна процедура щодо публічного адміністрування навколишнього природного середовища в умовах особливого періоду не забезпечує функцію держави щодо відновлення (відтворення) та розвитку навколишнього природного середовища, оскільки відсутня процедура конкурсності, конкурентності та результативної відповідальності. Так, дозвільна діяльність як вид адміністративної діяльності компетентних суб'єктів публічного адміністрування не може надавати послуги через центри адміністративних послуг, оскільки втрачається ознака змагальності, зацікавленості; дозвільні процедури не обтяжені додатковими умовами, правилами, вимогами і мають спрощений механізм надання суб'єктам права на здійснення тих чи інших дій, що приводить до знищення об'єктів, що підпадають під охорону; адміністративно-дозвільний порядок видачі дозволів не має конкуренції, а отримання дозволів передбачає лише заявну процедуру, насамперед з метою забезпечення належного обліку і контролю відповідних дій суб'єктів. Не може бути застосовна процедура видачі документів дозвільного характеру через центри надання адміністративних послуг у разі, коли кількість дозволів, доступних для певного виду діяльності, обмежена внаслідок нестачі доступних природних ресурсів або технічного потенціалу» [136, с. 15].

«Ліцензування – засіб державного регулювання провадження видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, спрямований на

забезпечення реалізації єдиної державної політики у сфері ліцензування, захист економічних і соціальних інтересів держави, суспільства та окремих споживачів (ст. 1 Закон «Про ліцензування видів господарської діяльності», прийнятий у березні 2015)» [99].

Треба відзначити, що уся дозвільна система є досить складним структурним утворенням з відповідними різновидами в усіх сферах публічного адміністрування, які відрізняються за підставами та порядком реалізації. Однією із них є ліцензування господарської діяльності. *Ліцензування* характеризується тим, що «встановлюється для суб'єктів тільки з їх ініціативи та передбачає надання господарюючим суб'єктам на підставі рішення органу виконавчої влади спеціальної правосуб'єктності щодо здійснення відповідного виду діяльності чи відповідних дій в рамках цієї діяльності. Ліцензування як форма державного регулювання засноване на поєднанні дозволів і державного примусу та спрямоване не тільки на впорядкування суспільних відносин, а й на досягнення суспільно значущих результатів» [125].

Відповідно, «ліцензія – це офіційний документ, який дозволяє здійснення вказаного в ньому виду діяльності впродовж встановленого строку, а також визначає умови її здійснення» [12, с. 178, 274].

Слід зазначити, що Законом України № 835 від 26 листопада 2015 р. «Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» та деяких інших законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень з державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» внесено зміни до Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» та скасовано паперовий бланк ліцензії єдиного зразка. «З 01 січня 2017 році ліцензія – запис у Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань про рішення органу ліцензування щодо наявності у суб'єкта господарювання права на провадження визначеного ним виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню» [29].

«Ліцензія як дозвільний документ на право користування певними видами навколишнього природного середовища забезпечується нормативними актами, в яких інтереси користування природними об'єктами ставляться вище природоохоронних. Перелік видів господарської діяльності, які підлягають ліцензуванню, а також перелік видів діяльності, підприємництво в яких забороняється, встановлюються виключно законом. Необхідно відзначити те, що суспільні відносини, які забезпечують різного роду ліцензування на основі чинного законодавства, яке визначає лише ліцензування, а відповідні положення про ліцензування об'єктів щодо захисту довкілля, що сформульовані у законах характерних для природокористування і не обумовлюються інститутом ліцензування на основі безпосереднього Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» [137]. На наш погляд, це являється послабленням нормативно-правової основи екологічної безпеки країни та відсутність інституту ліцензування у сфері захисту довкілля. Уся ця ситуація породжує знищення ліцензування у сфері захисту довкілля, нівелювання норм цивільного права та інтервенції його до екологічного права.

«Сучасна правова система виокремлює такі види ліцензування у сфері захисту довкілля: ліцензування видобутку водних біологічних ресурсів, що регламентовано законом України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів», у якому встановлено, що використання ресурсів водного фонду відбувається на основі дозвільних матеріалів на використання водних ресурсів» [113]. Потрібно відзначити, що без відповідних дозволів можна займатися лише спортивним та любительським рибальством, а усі інші різновиди провадження господарської діяльності у цій сфері мають відбуватися на основі відповідних дозволів.

«Щоб отримати відповідний дозвіл особі необхідно придбати особистий дозвіл на використання водних ресурсів. Це право надасть відповідним суб'єктом публічного адміністрування у сфері користування водними біоресурсами на підставі відповідного договору, рішень про надання водних ресурсів у користування на основі Порядку видачі дозволу на спеціальне

використання водних біоресурсів у рибогосподарських водних об'єктах (їх частинах) або відмови в його видачі, переоформлення та анулювання зазначеного дозволу» [112].

Необхідно відзначити те, що «отримання права на ліцензування щодо використання різного роду надр відбувається на підставі таких актів Кодекс України про надра» [101], що формулює відповідний порядок отримання надр.

Отримання ліцензії на поводження із відходами відбувається на основі Законів України «Про управління відходами» [116] та «Про ліцензування видів господарської діяльності» [137]. Ці закони врегульовують ліцензування щодо діяльності по обігу відходів I–IV рівнів небезпеки в тому числі й їх утилізації.

Сертифікація – визначається як засіб публічного адміністрування, який забезпечує підтвердження відповідності якості продукції, або ж надання відповідної послуги в результаті чого видається відповідний підтверджуючий документ із назвою сертифікат.

«Сертифікація у сфері захисту довкілля. Міжнародна практика щодо сертифікації у сфері довкілля провадиться на основі Директиви «Про екологічні знаки», на основі міжнародних стандартів щодо екологічного адміністрування. Сертифікація сфери захисту довкілля є елементом загальної сертифікації. Сертифікації підлягає екологічна складова довкілля. Наразі діє Технічний регламент з екологічного маркування, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 18 травня 2011 р. № 529. У пункті третьому цього Регламенту наведене визначення екологічної сертифікації як процедури, під час якої визнаний в установленому порядку орган з екологічного маркування документально засвідчує відповідність продукції встановленим екологічним критеріям. За своїм характером сертифікація може бути обов'язковою та добровільною. Треба зазначити, що в Європейському Союзі переважає добровільна сертифікація. З цього приводу необхідно зауважити, що для України сьогодні (в умовах особливого періоду, коли навколишнє природне середовище досить сильно постраждало, забруднено та ушкоджено) існує

нагальна потреба в посиленому публічному адмініструванні щодо екологічної безпеки й контролю за додержанням екологічних вимог» [125].

Контрольно-наглядова діяльність є необхідним засобом публічного адміністрування у сфері захисту довкілля, спрямованим на виявлення і засвідчення фактів воєнних злочинів та інших протиправних діянь проти довкілля. Це також фіксація фактів порушення вимог чинного законодавства України, яким охороняється довкілля недобросовісними правопорушниками на територіях, які не перебувають безпосередньо у зоні бойових дій.

«Термін контроль в юридичній літературі розглядається як перевірка, спостереження з метою перевірки; ті, хто займається перевіркою, – контролери» [145, с. 256]. Науковці визначають його як «спостереження за відповідністю діяльності керованого об'єкта тим приписам, які він отримав від керуючого суб'єкта, та виконанням прийнятих рішень, він є конкретним та самостійним. Окрім того, автор визначає контроль як останню фазу, стадію управлінського процесу» [4, с. 12]. Продовжуючи його думку, вчені зазначають, що «контроль – це засіб виконання завдань у державному управлінні, він є функцією управління» [7, с. 144]

Проаналізувавши наукові позиції та з метою удосконалення досліджуваного терміну, вважаємо за доцільне сформулювати авторську детермінанту **контролю як засобу публічного адміністрування у сфері захисту довкілля**, яку слід розуміти як функцію уповноважених органів публічної адміністрації, завдяки якій здійснюється публічне адміністрування навколишнього природного середовища в умовах особливого періоду.

Контролю як засобу публічного адміністрування у сфері захисту довкілля притаманні такі ознаки: 1) є функцією публічної адміністрації; 2) є засобом належного виконання норм законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів, якими урегульована сфера захисту довкілля; 3) об'єктом є матеріальні та нематеріальні блага, поведінка суб'єктів, їхня діяльність та результати діяльності.

Наразі питання щодо захисту довкілля у сучасних умовах урегульовується Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності у сфері довкілля та щодо цивільного захисту на період дії воєнного стану і у відбудовний період» від 15 березня 2022 року № 2132-IX [88], в якому «акцентується увага на урегулюванні питань охорони довкілля не лише у період воєнного стану, але і у відбудовний період. Проте поза увагою нормативного акту залишилося здійснення функцій контролю (нагляду) щодо охорони і збереження лісів та територій природно-заповідного фонду, охорони надр, атмосферного повітря, вод тощо. Водночас питання здійснення контрольних функцій публічною адміністрацією у сфері навколишнього природного середовища в умовах військової агресії, то її регламентація здійснена у прийнятій 13 березня 2022 р. постанові Кабінету Міністрів України № 303 «Про припинення заходів державного нагляду (контролю) і державного ринкового нагляду в умовах воєнного стану» [110]. «Цією постановою було припинено проведення планових та позапланових заходів державного нагляду (контролю) на період воєнного стану в Україні. Отже, зазначений підзаконний нормативно-правовий акт на період воєнного стану в Україні ввів мораторій і скасував усі види планових і позапланових перевірок, які реалізовувались у порядку здійснення заходів державного нагляду (контролю) у всіх сферах суспільної діяльності, в тому числі у сфері охорони довкілля, раціонального природокористування та забезпечення екологічної безпеки» [5, с. 653]. Окрім того, «згідно з п. 2 зазначеної вище постанови передбачено проведення позапланових перевірок в окремих сферах в умовах воєнного стану. Так, позапланові перевірки можуть проводитися в таких сферах та випадках: а) з метою запобігання неконтрольованому зростанню цін на товари, які мають істотну соціальну значущість (лише на підставі рішення центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у відповідній сфері); б) за наявності загрози, що має значний негативний вплив на права, законні інтереси, життя та здоров'я

людини; в) за наявності загрози, що має значний негативний вплив на захист навколишнього природного середовища» [148].

Контрольно-наглядові функції у сфері захисту довкілля виконують такі органи публічної адміністрації: Державна інспекція з контролю за використанням і охороною земель; Державна інспекція охорони, відтворення водних живих ресурсів та регулювання рибальства; Державна екологічна інспекція; Державна служба геології та надр України.

Слід зазначити, що» протягом періоду воєнного стану позапланові заходи державного контролю (нагляду) (позапланові невізні перевірки) за дотриманням суб'єктами господарювання, що провадять діяльність у сферах енергетики та комунальних послуг, законодавства у відповідних сферах та ліцензійних умов, здійснюються за рішенням Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, за наявності загрози, що має значний негативний вплив на права, законні інтереси, життя та здоров'я людини, захист навколишнього природного середовища та забезпечення безпеки держави» [76].

Нагляд як засіб публічного адміністрування у сфері захисту довкілля доцільно розглядати як діяльність уповноважених суб'єктів публічної адміністрації щодо спостереження за якісним виконанням норм, якими урегульовано сферу захисту довкілля.

«Сучасна система контролю та нагляду в сфері захисту довкілля потребує реформування, оскільки: 1) на сьогодні спостерігається дублювання органами публічної адміністрації контрольних (наглядових) функцій; 2) не вироблені єдині стандарти виконання контрольних функцій органами публічної адміністрації; 3) відсутній прозорий механізм проведення моніторингу стану навколишнього природного середовища; 4) відсутні науково обґрунтовані рекомендації для прийняття ефективних управлінських рішень на підставі даних про стан довкілля, що мають сприяти створенню технічної та технологічної бази для функціонування єдиної державної системи моніторингу стану довкілля тощо» [115].

3.2. Юридична відповідальність за порушення норм, якими урегульовується публічне адміністрування у сфері захисту довкілля

«Юридична відповідальність є тим правовим засобом, який забезпечує правопорядок у відносинах у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Відповідно до ст. 68 Основного Закону нашої держави юридична відповідальність настає за недодержання Конституції України та законів України, за посягання на права і свободи, честь і гідність інших людей» [60].

«Юридичній відповідальності властиві: 1) причетність до правовідносин; 2) процесуальність; 3) вирішення питання щодо відповідальності уповноваженими суб'єктами; 4) передбачення законодавством; 5) настання несприятливих наслідків; 6) несприятливі наслідки мають особистий, майновий або організаційний характер» [125].

Потрібно звернути увагу, що юридична відповідальність включає в себе адміністративну, кримінальну, цивільну та дисциплінарну відповідальність. Усі ці різновиди мають значні особливості та ознаки. У межах нашого дослідження ми будемо характеризувати адміністративну відповідальність.

Так, І. П. Голосніченко «доводить, що «адміністративна відповідальність – це різновид юридичної відповідальності, що являє собою сукупність адміністративних правовідносин, які виникають у зв'язку із застосуванням уповноваженими органами (посадовими особами) до осіб, які вчинили адміністративний проступок, передбачених нормами адміністративного права особливих санкцій – адміністративних стягнень»» [1, с. 430–432].

На думку І. О. Галагана, «під адміністративною відповідальністю слід розуміти застосування у встановленому порядку уповноваженими на це органами і службовими особами адміністративних стягнень, сформульованих у санкціях адміністративно-правових норм, до винних у вчиненні адміністративних проступків, що містять державний і громадський осуд, засудження їх особи і протиправного діяння, що виявляється в негативних для

них наслідках, які вони зобов'язані виконати, і переслідують цілі їх покарання, виправлення і перевиховання, а також охорону суспільних відносин у сфері радянського державного управління» [76, с. 41; 78].

Є. В. Додін «трактує адміністративна відповідальність як визначення повноважними державними органами через застосування адміністративно-примусових заходів обмежень майнових, а також особистих благ й інтересів за здійснення адміністративних правопорушень» [25, с. 265–274]. У своєму дисертаційному дослідженні В. К. Колпаков «пропонує розуміти адміністративну відповідальність як примусове з додержанням встановленої процедури застосування правомочним суб'єктом передбачених законодавством за вчинення адміністративного проступку заходів впливу, які виконані правопорушником» [148, с. 290].

Проаналізувавши вчених-адміністративістів, ми вважаємо за доцільне, сформулювати авторську дефініцію **«адміністративна відповідність за порушення норм, якими урегульовується публічне адміністрування у сфері захисту довкілля»** як *урегульовану адміністративно-правовими нормами діяльність органів публічної адміністрації по застосуванню до винних у вчиненні адміністративних проступків у сфері довкілля адміністративних стягнень у межах, передбачених адміністративно-правовими нормами.*

Ознаками адміністративної відповідності за порушення норм, якими урегульовується публічне адміністрування у сфері захисту довкілля є:

1) склади адміністративних порушень у сфері захисту довкілля містяться у Главі 7 «Адміністративні правопорушення у сфері охорони природи, використання природних ресурсів, охорони культурної спадщини» КУпАП, Лісовому кодексі України, Водному кодексі України, Кодексі про надра, Законах України: «Про тваринний світ», «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів», «Про мисливське господарство та полювання», «Про Червону книгу України», «Про охорону навколишнього природного середовища» тощо;

2) справи про притягнення до адміністративної відповідальності за порушення норм, якими урегульовується публічне адміністрування у сфері захисту довкілля: а) адміністративними комісіями при виконавчих комітетах сільських, селищних, міських рад; б) виконавчими комітетами (в населених пунктах, де не створено виконавчих комітетів, – виконавчими органами, що виконують їх повноваження) сільських, селищних, міських рад та їх посадовими особами, уповноваженими на те адміністративним законодавством; в) районними, районними у місті, міськими та міськрайонними судами (суддями), а у випадках, передбачених КУпАП, місцевими адміністративними та господарськими судами, апеляційними судами, Верховним Судом України; г) органами Національної поліції, органами державних інспекцій та іншими органами (посадовими особами), уповноваженими на те КпАП України (ст. 213). До спеціальних органів еколого-адміністративної юрисдикції належать органи (посадові особи): центральні органи виконавчої влади: Міністерство екології та природних ресурсів України; «Державна служба України з надзвичайних ситуацій; Міністерство охорони здоров'я України; Державна служба України з питань геодезії, картографії і кадастру; Держлісагентство; Державне агентство водних ресурсів України; Державне агентство рибного господарства України; Державна служба геології та надр; Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів; урядові органи державного управління зі спеціальними повноваженнями: Державна екологічна інспекція України; Державна інспекція техногенної безпеки України та інші» [144, с. 55];

3) найбільш поширеним видом адміністративних стягнень за порушення норм, якими урегульовується публічне адміністрування у сфері захисту довкілля, є штраф;

4) справа розглядається за місцем його вчинення або за місцем проживання порушника у п'ятнадцятиденний строк із дня одержання відповідним державним органом (посадовою особою), правомочним розглядати справу, протоколу про правопорушення та інших матеріалів справи;

5) суб'єктом адміністративної відповідальності є: загальний суб'єкт (громадяни України) та спеціальні суб'єкти (посадові особи, юридичні особи публічного і приватного права, іноземці, особи без громадянства, іноземні юридичні особи).

Адміністративні правопорушення у сфері захисту довкілля зазначено в таких статтях КУпАП:

– ст. 90 КУпАП Погіршення, знищення середовища перебування (зростання) тварин і рослин, види яких занесені до Червоної книги України, знищення, незаконне або з порушенням встановленого порядку вилучення їх з природного середовища, а також порушення умов утримання (вирощування) тварин цих видів у ботанічних садах, дендрологічних та зоологічних парках, інших спеціально створених штучних умовах, що призвело до їх загибелі, каліцтва (пошкодження);

– ч. 2 ст. 88-1 КУпАП Порушення порядку придбання, збуту чи розповсюдження об'єктів тваринного або рослинного світу, вчинені щодо об'єктів тваринного або рослинного світу, які перебували в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду, занесених до Червоної книги України, або які охороняються відповідно до міжнародних договорів України;

– ч. 2 ст. 88 КУпАП Незаконне вивезення з України або ввезення на її територію об'єктів тваринного світу, у тому числі зоологічних колекцій, – дії щодо видів тварин, занесених до Червоної книги України, або охорона і використання яких регулюється відповідними міжнародними договорами України;

– ст. 87 КУпАП:

– частина 1 Порушення вимог щодо охорони середовища перебування і шляхів міграції, переселення, акліматизації та схрещування диких тварин;

– частина 2 Невжиття заходів щодо запобігання загибелі диких тварин, погіршенню середовища їх перебування та умов міграції або добування диких тварин, які зазнають лиха;

– ст. 85 КУпАП:

– частина 1 Порушення правил полювання (полювання без належного на те дозволу, в заборонених місцях, у заборонений час, забороненими знаряддями або способами, на заборонених для добування тварин, допускання собак у мисливські угіддя без нагляду, полювання з порушенням установленого для певної території (регіону, мисливського господарства, обходу тощо) порядку здійснення полювання), яке не мало наслідком добування, знищення або поранення тварин, а також транспортування або перенесення добутих тварин чи їх частин без відмітки цього факту в контрольній картці обліку добутої дичини і порушень правил полювання та в дозволі на їх добування;

– порушення порядку здійснення викиду забруднюючих речовин в атмосферу або впливу на неї фізичних та біологічних факторів (ст. 78 КпАП України); порушення порядку здійснення діяльності, спрямованої на штучні зміни стану атмосфери і атмосферних явищ (ст. 78-1 КпАП України); недодержання вимог щодо охорони атмосферного повітря при введенні в експлуатацію і експлуатації підприємств і споруд (ст. 79 КпАП України);

– частина 2 Повторне порушення правил полювання (полювання без належного на те дозволу, в заборонених місцях, у заборонений час, забороненими знаряддями або способами, на заборонених для добування тварин) чи таке, яке мало наслідком добування, знищення або поранення тварин;

– частина 3 Порушення правил рибальства;

– частина 4 Грубе порушення правил рибальства (рибальство із застосуванням вогнепальної зброї, електроструму, вибухових або отруйних речовин, інших заборонених знарядь лову, промислових знарядь лову особами, які не мають дозволу на промисел, вилов водних живих ресурсів у розмірах, що перевищують встановлені ліміти або встановлену правилами любительського і спортивного рибальства добову норму вилову);

– частина 5 Порушення правил здійснення інших видів спеціального використання об'єктів тваринного світу;

– порушення права державної власності на ліси (ст. 49 КпАП України); незаконне використання земель державного лісового фонду (ст. 63 КпАП України); порушення встановленого порядку використання лісосічного фонду, заготівлі і вивезення деревини, заготівлі живиці (ст. 64 КпАП України); здійснення лісокористування не у відповідності з метою та вимогами, передбаченими в лісорубному квитку (ордері) або лісовому квитку (ст. 67 КпАП України); незаконна порубка, пошкодження та знищення лісових культур і молодняка (ст. 65 КпАП України); знищення або пошкодження підросту в лісах (ст. 66 КпАП України); знищення або пошкодження полезахисних лісових смуг та захисних лісових насаджень (ст. 65-1 КпАП України); порушення правил відновлення і поліпшення лісів, використання ресурсів спілої деревини (ст. 68 КпАП України);

– порушення правил охорони водних ресурсів (ст. 59 КпАП України); пошкодження водогосподарських споруд і пристроїв (ст. 61 КпАП України); порушення вимог щодо охорони територіальних і внутрішніх морських вод від забруднення і засмічення (ст. 59-1 КпАП України); порушення правил водокористування (ст. 60 КпАП України); невиконання обов'язків по реєстрації в суднових документах операцій з шкідливими речовинами і сумішами (ст. 62 КпАП України).

Відповідно до ст. 91 КУпАП, здійснення в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду, їх охоронних зон, а також територій, зарезервованих для наступного заповідання, забороненої господарської та іншої діяльності, порушення інших вимог режиму цих територій та об'єктів, самовільна зміна їх меж, невжиття заходів для попередження і ліквідації негативних наслідків аварій або іншого шкідливого впливу на території та об'єкти природно-заповідного фонду.

Варто зауважити, що «окрему групу адміністративних правопорушень складають правопорушення, що стосуються права власності на природні ресурси, зокрема: порушення права державної власності на надра (ст. 47); порушення права державної власності на води (ст. 48); порушення права

державної власності на ліси (ст. 49); порушення права державної власності на тваринний світ (ст. 50); самовільне зайняття земельної ділянки (ст. 53-1 КпАП України)» [149, с. 16].

«Розглядаючи питання юридичні відповідальності за порушення норм, якими урегульовується публічне адміністрування навколишнього природного середовища в умовах особливого періоду, неможливо оминати питання репарації з боку держави-агресора. Репарація – це повне або часткове відшкодування (за мирним договором або іншими міжнародними актами) державою, що розпочала агресивну війну, збитків, заподіяних державі, що зазнала нападу» [121]. «На сьогодні законодавство застосовує термін «збитки, завдані навколишньому природному середовищу», відповідно до чого одним з інструментів відшкодування таких збитків може стати колективний (груповий) позов громадян України про відшкодування збитків, завданих країною-агресором довікілю. Позови може розглядати Стокгольмський арбітражний суді, Вищий суд Лондона та Гаазький суд у Страсбурзі, Міжнародний суд ООН та Міжнародний кримінальний суд. Де «екологічні збитки» необхідно розуміти як будь-які збитки, завдані окупантами навколишньому природному середовищу України, тобто всьому тому, що оточує нас і підлягає оцінці (повітря, водним ресурсам, землі (надрами), зеленим насадженням, природно-заповідному фонду тощо). За оцінками Міндовкілля України, сума збитків від забруднення екології, спричинених війною, оцінюється біля 25 мільярдів євро, ще близько 11,5 мільярдів євро необхідно для усунення наслідків забруднення ґрунту. Зокрема, майже третину загального обсягу, а саме понад 407,3 млрд гривень, становлять збитки, завдані земельним ресурсам України. Понад 176,5 млрд гривень збитків завдано атмосферному повітря внаслідок неорганізованих викидів забруднюючих речовин, що підіймаються у повітря під час пожеж, спричинених обстрілами у тому числі й на територіях лісових масивів, об'єктах природно-заповідного фонду» [142].

«Розмір заподіяних Україні (і українським громадянам) екологічних збитків постійно збільшується, оскільки воєнна агресія проти України триває, і

є безпрецедентним після екологічних збитків Чорнобильської аварії 1986 року. Створений з метою фіксування, збирання доказів та аналізу екологічних збитків Оперативний штаб Міндовкілля України використовує, серед іншого, онлайн-платформу, зокрема для підготовки доказів в рамках позовів України до Міжнародного суду ООН для відшкодування збитків країною-агресором, пропонуючи усім охочим подати інформацію про заподіяні довкіллю збитки. Під час огляду місць надзвичайних подій інспектори Державної екологічної інспекції України фіксують засмічення земельних ділянок уламками боєприпасів, знищених будівель, інфраструктурних об'єктів, а також забруднення ґрунтів, підземних вод і повітря небезпечними речовинами» [157].

«На підставі цього формуються численні документальні джерела, наприклад: акти обстеження земельних ділянок, акти комісій із визначення збитків власників землі та землекористувачів, звіти про експертну грошову оцінку земельних ділянок, первинні документи, облікові реєстри, бухгалтерська та інша звітність, що ґрунтується на даних бухгалтерського обліку підприємств, установ та організацій, проектно-кошторисна документація, відомості Державного земельного кадастру, документація із землеустрою, дані дистанційного зондування Землі та інші документально підтверджені відомості. Враховуючи обмежений доступ до цих документів, доступною для стягнення при подачі колективного позову є моральна шкода на користь багатьох фізичних осіб, оскільки у такому випадку: дещо спрощується процес доведення, стягнення безпосередньо заподіяної багатьом особам моральної шкоди (при колективному позові може виникнути проблема суб'єкта подання позову – кому саме спричинено екологічні збитки і хто саме має право (зобов'язаний) подавати відповідні позови)» [157].

На сьогоднішній день неможливо оцінити усі збитки, які завдані нам країною-агресором українському довкіллю. Ці проблеми пов'язані з тим, що відсутній доступ до окупованих територій, в результаті чого неможливо провести моніторинг нанесених збитків. Саме тому, усі збитки можна буде підраховувати після деокупації української території та після завершення війни.

«На міжнародному рівні Верховна Рада звернулася до Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй, Програми Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища, Європейського Парламенту, Європейської Комісії, парламентів та урядів держав-членів Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй щодо утворення спеціальної екологічної моніторингової місії для фіксації екологічної шкоди, заподіяної внаслідок збройної агресії Російської Федерації на території України. Таким чином буде забезпечена належна фіксація та оцінка завданих Україні екологічних збитків на міжнародному рівні, що об'єктивно може потім допомогти із визнанням і виконанням рішень судів України за наслідками розгляду колективних позовів у сфері екології проти росії у якості держави-агресора і безпосереднього заподіювача екологічних збитків» [117].

«Також слід зазначити, що фізично отримати від Російської Федерації компенсацію за судовим рішенням майже неможливо, оскільки жоден міжнародний суд не має механізмів примусу. Є лише міжнародна взаємодія між країнами щодо сприяння по накладенню арешту на майно держави-агресора. Саме тому Україні необхідно повістю перемогти окупанта, звільнити всі українські землі, і тільки тоді, за умов достатнього контролю, можна буде говорити про репарації, а також про міжнародний трибунал та контрибуцію. Країна агресор виплачуватиме компенсації по декількох категоріях:

- відшкодування державі за зруйновану промисловість та об'єкти цивільної інфраструктури, в тому числі школи, лікарні, заклади культури та інші об'єкти;

- відшкодування фізичним та юридичним особам. Фінансова допомога постраждалим піде передусім на відновлення житла та бізнесу;

- компенсація за шкоду навколишньому середовищу. Україна може стати однією з перших країн, хто отримає компенсацію за шкоду довкіллю. Контрибуція від Росії буде використана для ліквідації наслідків військової агресії та для відновлення екології» [98].

ВИСНОВКИ

Провівши дослідження змісту публічного адміністрування захисту довкілля ми прийшли до наступних висновків.

Встановлено, що захист довкілля – це система правових інструментів, які застосовуються органами публічного адміністрування з метою забезпечення якісного та нешкідливого довкілля, усунення негативних чинників, що призводять до знищення усієї флори та фауни, а також застосування заходів юридичної відповідальності у разі порушення норм права щодо захисту навколишнього середовища. Разом з тим, особливостями захисту довкілля є: а) суспільні відносини, що виникають між суб'єктами публічної адміністрації, які наділені повноваженнями у сфері охорони довкілля; б) сукупність інструментів публічного адміністрування за допомогою яких реалізуються повноваження суб'єктів публічного адміністрування у сфері охорони довкілля; в) наявність засобів реалізації механізму публічного адміністрування у сфері охорони довкілля; г) об'єкти публічного адміністрування, які потребують охорони у сфері захисту довкілля; д) наявність відповідальності за правопорушення у сфері захисту довкілля.

Доведено, що в умовах активних бойових дій усі об'єкти довкілля зазнали значних пошкоджень та вагомих затрат, які не можливо буде відновити. Саме ці об'єкти пошкоджень, у відповідності до гносеологічних особливостей, автором сформовано у відповідні групи. Першу групу пошкоджених об'єктів довкілля становлять ті об'єкти, що мають абіотичні ознаки: земля, надра, води, атмосферне повітря, ліси, степи, лісо-степи. Саме ці об'єкти потрапили під значний вплив військових дій, які ще довгий час даватимуть про себе звістку. Друга група пошкоджених об'єктів довкілля характеризуються біотичними ознаками, до них автором віднесено: рослини, тварини, бактерії, гриби, віруси, які прямо впливають на існування конкретного живого організму. З метою відновлення об'єктів захисту довкілля в період воєнних дій та повоєнний період, необхідно створити Національну стратегію захисту та збереження

заповідних зон в Україні на основі якої відбуватиметься поновлення усього заповідного фонду України. У повоєнний період запропоновано активно здійснювати розмінування території України, що негативно впливатиме на довкілля, в результаті чого запропоновано розробити та затвердити Державну програму розмінування територій України, у якій визначено основні засади розмінування без значної шкоди довкіллю.

Запропоновано детермінанту механізму публічного адміністрування у сфері захисту довкілля як сукупність взаємодіючих та взаємодоповнюючих спеціальних засобів та способів, які забезпечують публічне адміністрування суб'єктами управління природоохоронних компонентів, що існують на відповідній території і перебувають під загрозою. Відповідно, елементами механізму публічного адміністрування у сфері захисту довкілля є: система правових актів, що включають ратифіковані Україною міжнародні акти та правові акти України; публічні органи адміністрування, що наділені владними повноваженнями у сфері захисту довкілля; системи засобів для реалізації основної мети – охорона, захист природних компонентів України, що природно існують на відповідній території і перебувають під загрозою.

Обґрунтовано, що правове регулювання – це дія норм права на суспільні відносини, що має основною метою упорядкування цих відносин за допомогою спеціально-юридичних засобів. Відповідно, правове регулювання публічним адмініструванням у сфері охорони довкілля – це дія права на суспільні відносини (поведінку їх суб'єктів), що виникають з приводу діяльності публічної адміністрації, спрямованої на охорону та захист системи природних компонентів України, що природно існують на відповідній території і зазнають небезпеки.

Аргументовано, що публічна адміністрація як суб'єкт публічного адміністрування у сфері захисту довкілля – це система органів публічної адміністрації, підприємств, установ, організацій, які уповноважені реалізовувати управлінські функції, за допомогою використання спеціальних засобів, з метою якісного та ефективного публічного адміністрування сфери

захисту довкілля. Разом з тим, ознаками публічної адміністрації як суб'єкта публічного адміністрування у сфері захисту довкілля є наступні: це організована система органів, що наділені владними повноваженнями у сфері захисту довкілля; ця система органів наділена адміністративно-управлінськими функціями загального та спеціального змісту у сфері захисту довкілля; адміністративно-управлінські функції спеціального змісту спрямовані на відновлення довкілля; метою діяльності публічної адміністрації є виконання загальнообов'язкових завдань у сфері захисту довкілля; застосування загальних та спеціальних методів публічного адміністрування відбувається в межах встановлених повноважень щодо захисту довкілля та його відновлення.

Доведено, що засоби публічного адміністрування у сфері захисту довкілля – це динамічні, взаємообумовлені, встановлені адміністративно-правовими нормами прийоми, що застосовуюся суб'єктами публічної адміністрації в межах встановлених повноважень з метою відновлення (відтворення) та розвитку довкілля. Водночас, ознаками засобів публічного адміністрування у сфері захисту довкілля автором визначено те, що вони: мають динамічний характер; закріплені в нормативно-правових актах; реалізуються в результаті владної діяльності уповноважених суб'єктів публічної адміністрації; мають метою відновлення (відтворення) та розвиток навколишнього природного середовища; підкріплені засобами владного примусу; реалізуються шляхом процесуально-процедурного характеру. Разом з тим, під контролем як засобом публічного адміністрування у сфері захисту довкілля, автор розуміє відповідну функцію уповноважених органів публічної адміністрації, завдяки якій здійснюється публічне адміністрування навколишнього природного середовища в умовах особливого періоду. Для контролю як засобу публічного адміністрування у сфері захисту довкілля притаманні такі ознаки: є функцією публічної адміністрації; є засобом належного виконання норм законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів, якими урегульована сфера захисту довкілля; об'єктом є матеріальні та нематеріальні блага, поведінка суб'єктів, їхня діяльність та результати

діяльності. Водночас, нагляд як засіб публічного адміністрування у сфері захисту довкілля доцільно розглядати - це діяльність уповноважених суб'єктів публічної адміністрації щодо спостереження за якісним виконанням норм, якими урегульовано сферу захисту довкілля.

Аргументовано, що адміністративна відповідність за порушення норм, якими урегульовується публічне адміністрування у сфері захисту довкілля – це урегульована адміністративно-правовими нормами діяльність органів публічної адміністрації по застосуванню до винних у вчиненні адміністративних проступків у сфері довкілля адміністративних стягнень у межах, передбачених адміністративно-правовими нормами.

Запропоновано доповнити Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» статтею: «Порядок спрощеного провадження у процесі оцінки шкоди та витрат, що наданні довкіллю».

З метою удосконалення публічного адміністрування у сфері захисту довкілля у воєнний час та повоєнний період треба виокреми дві групи шляхів удосконалення:

перша група шляхів удосконалення має бути спрямована на пошкоджені об'єкти довкілля, які мають абіотичні ознаки: земля, надра, води, атмосферне повітря, ліси, стети, лісо-стети;

друга група шляхів вдосконалення має бути спрямована на пошкодження об'єктів довкілля, що характеризуються біотичними ознаками, до яких відносяться: рослини, тварини, бактерії, гриби, віруси, які прямо впливають на існування конкретного живого організму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник : у 2 т.: Загальна частина / ред. кол.: В. Б. Авер'янов (голова). Київ: Юрид. думка, 2004. Т. 1. 2004. 584 с.
2. Академічний тлумачний словник української мови. URL: www.sum.in.ua.
3. Аналіз екологічної складової у міжнародних багатосторонніх конвенціях URL:<http://epl.org.ua/wp-content/uploads/2022/11/Zbirnyk1411.pdf> (дата звернення: 01.10.2023).
4. Андрійко О. Ф. Організаційно-правові проблеми державного контролю у сфері виконавчої влади : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : 12.00.07. Київ. 1999. 38 с.
5. Антонюк У. В. Державний екологічний нагляд (контроль) в Україні в умовах воєнного стану. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle> (дата звернення: 01.10.2023).
6. Багатомовний юридичний словник-довідник / І. О. Голубовська, В. М. Шовковий, О. М. Лефтерова та ін. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. 543 с.
7. Битяк Ю. П. Адміністративне право України : конспект лекцій / Ю. П. Битяк, В. В. Зуй. Харків : Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. 1996. 160 с.
8. Біорізноманіття URL: <https://uk.wikipedia.org> (дата звернення: 01.10.2023).
9. Блага А. Б., Загороднюк І. В., Короткий Т. Р., Мартиненко О. А. На межі виживання: знищення довкілля під час збройного конфлікту на сході України Київ: Кит. 2017. 88 с.
10. Боголюбов С. А. Экологическое право : учеб. для бакал. 3-е изд., перераб. и доп. Київ, 2012. 492 с.

11. Васьковська В. П. Право людини на безпеку та конституційно-правовий механізм його забезпечення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2006. 224 с.

12. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : Перун, 2011. 1836 с.

13. Визначення шкоди, завданої землі в Україні. URL : <https://dlf.ua/ua/viznachennya-shkodi-zavdanoyi-zemli-v-ukrayini/> (дата звернення: 01.10.2023).

14. Війна в Україні є боротьбою за мінеральні та енергетичні багатства нації – WP. URL : <https://umoloda.kyiv.ua/number/0/159/168626> (дата звернення: 01.10.2023).

15. Війна в Україні знищує ґрунти — як врятувати мертві землі. URL: <https://superagronom.com/blog/925-viyna-v-ukrayini-znischuye-grunti--yak-vryatuvati-mertvi-zemli> (дата звернення: 01.10.2023).

16. Війна в Україні призвела до знищення 2 мільйонів гектарів лісу URL: <https://eco.rayon.in.ua/news/553146-viyna-v-ukraini-prizvela-do-znishchennya-2-milyoniv-gektariv-lisu> (дата звернення: 01.10.2023).

17. Війна і море: як бойові дії загрожують екосистемам Чорного та Азовського морів URL: <https://ecoaction.org.ua/vijna-i-more.html> (дата звернення: 01.10.2023).

18. Водний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 24. Ст. 18.

19. Воєнні дії на сході України – цивілізаційні виклики людству. Львів: ЕПЛ, 2015. 136 с.

20. Вплив війни на ліси України. URL: <http://epl.org.ua/about-us-posts/vplyv-vijny-na-lisy-ukrayiny/> (дата звернення: 01.10.2023).

21. Всесвітня Хартія природи URL: <https://www.un.org/documents/ga/res/37/a37r007.htm>. (дата звернення: 01.10.2023).

22. Втрата від пошкодження полів та не зібраного з них урожаю оцінюється у понад \$2 млрд : URL : <https://agravery.com/uk/posts/show/vtrata-vid->

poskodzenna-poliv-ta-ne-zibranogo-z-nih-urozau-ocinuetsa-u-ponad-2-mlrd (дата звернення: 01.10.2023).

23. Грицик В., Канарський Ю., Бедрій Я. Екологія довкілля. Охорона природи : навч. посіб. для студентів ВНЗ. Київ : Кондор, 2018. 290 с.

24. Дайджест ключових наслідків російської агресії для українського довкілля за 20-26 жовтня 2022 року. URL: <https://mepr.gov.ua/news/40185.html> (дата звернення: 01.10.2023).

25. Державне управління: теорія і практика / за заг. ред. В.Б. Авер'янова. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 432 с.

26. Деякі питання Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів. Постанова КМУ від 25 червня 2020 р. № 614. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/614-2020-%D0%BF#Text>

27. Деякі питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України від 27 травня 2020 р. № 425. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/deyaki-pitannya-optimizaciyi-sistemi-centralnih-organiv-vikonavchoyi-t270520> (дата звернення: 01.10.2023).

28. Дзюндзюк В. Б., Мельтюхова Н. М. Публічне адміністрування в Україні : навч. посіб. Харків, 2011. 306 с.

29. До уваги ліцензіатів та суб'єктів господарської діяльності URL: <https://mepr.gov.ua/content/do-uvagi-licenziativ-ta-subektiv-gospodarskoi-diyalnosti.html>

30. Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (дата звернення: 01.10.2023).

31. Допоможіть природі та тваринам під час війни. URL: <https://rewilding-danube-delta.com/uk/help-ua-nature/> (дата звернення: 01.10.2023).

32. Дячук М. Вода як джерело життя чи зародок війни: як крадіжка води окупантами впливає на водозабезпеченість України і Криму URL: <https://ecoaction.org.ua/voda-iaak-dzherelo-zhyttia.html> (дата звернення: 01.10.2023).

33. ЕкоЗагроза. Офіційний ресурс Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України. URL:<https://ecozagroza.gov.ua> (дата звернення: 01.10.2023).

34. Європейська конвенція з прав людини (Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод). Ратифікована Законом України № 475/97-ВР від 17 липня 1997 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 01.10.2023).

35. Загальні засади публічного адміністрування URL: https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php/656170/mod_resource/content/1/%D0%A2%D0%B5%D0%BC%D0%B0_1.pdf (дата звернення: 01.10.2023).

36. Звичаєве міжнародне гуманітарне право. Норми. *Український часопис міжнародного права*. 2006. № 2. С. 7–16.

37. Земельні ресурси України через війну зазнали шкоди майже на 449 мільярдів грн URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/zemelni-resursi-ukraini-cerez-vijnu-zaznali-skodi-majze-na-449-milardiv-grn> (дата звернення: 01.10.2023).

38. Злочини проти довкілля. Питання кваліфікації: науково-практичне видання. Харків: НікаНова, 2012. 192 с.

39. Іванюшенко В. В. Конституційне право людини і громадянина на безпечне для життя і здоров'я довкілля та його забезпечення в системі місцевого самоврядування: автореф. дис. канд. юрид. наук. Київ, 2009. 21 с.

40. Іщенко М. І., Міщук Є. В., Костенко А. С. Механізми та технології публічного управління й адміністрування у сфері партнерства місцевої влади з бізнес-структурами. *Держава та регіони.*, 2019 р. № 3 (67). С. 159–164. (Серія «Державне управління»).

41. Казанчук І. Д. Адміністративно-правова система суб'єктів охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки в Україні. URL: https://otherreferats.allbest.ru/law/00907890_0.html (дата звернення: 01.10.2023).

42. Каткова Т. Г. Міжнародно-правовий режим захисту навколишнього середовища під час збройних конфліктів. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/3643/Katkova.pdf?sequence=1> (дата звернення: 01.10.2023).

43. Квасницька Р. С. Організаційно-економічний механізм забезпечення бюджетування діяльності промислових підприємств України. *Вісник ХМНУ*. № 5. Т. 1. 2012. С. 66–70.

44. Кириченко Ю. М. Повноваження органів місцевого самоврядування у сфері охорони навколишнього природного середовища. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 226–229.

45. Кобецька Н. Р. Дозволи та договори в системі правових засобів регулювання відносин. *Використання природних ресурсів: сучасний стан, перспективи поєднання*. URL: <file:///C:/Users//Downloads/1090-Article%20Text-2260-1-10-20191101.pdf> (дата звернення: 01.10.2023).

46. Кобзар О. Запахло смаленим: як війна впливає на стан повітря в Україні URL: <https://kunsht.com.ua/zapaxlo-smalenim-yak-vijna-vplivaye-na-stan-povitrya-v-ukra%D1%97ni/> (дата звернення: 01.10.2023).

47. Коваленко Л. П. Адміністративно-правові заходи охорони навколишнього природного середовища: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2003. 18 с.

48. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Науково-практичний коментар / за заг. ред. А. С. Васильєва, О. І. Миколенка. Харків: ТОВ «Одіссей», 2010. 1024 с.

49. Козмуляк К. А. Правове регулювання охорони довкілля під час збройних конфліктів на прикладі України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2022. Вип. 78. Ч. 1. С. 174–180.

50. Коломoeць Т. О., Колпаков В. К., Легеза Ю. О. Довкілля як об'єкт адміністративно-правової охорони. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 1. С. 300–304

51. Колпаков В. К. Адміністративне право України. Київ : Юрінком Інтер, 1999. 736 с.

52. Комарницький В. М., Шевченко В. І., Єлькін С. В. Екологічне право. 3-є вид. Київ, 2006. 224 с.

53. Комзюк В. Т. Адміністративно-правові засоби здійснення митної справи: дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.07. Харків : 2003. 191 с.

54. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська Конвенція, 25 червня 1998) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015#Text (дата звернення: 01.10.2023).

55. Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище від 18 травня 1977. № 2692. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU77K02U> (дата звернення: 01.10.2023).

56. Конвенція про заборону військового чи будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_258#Text. (дата звернення: 01.10.2023).

57. Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення, ратифікована Законом України № 2566-IV від 18 травня 2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_379#Text (дата звернення: 01.10.2023).

58. Конвенція про конкретні види звичайної зброї. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (дата звернення: 01.10.2023).

59. Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини. Конвенцію ратифіковано Указом Президії Верховної Ради N 6673-XI (6673-11) від 04 жовтня 1988. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_089#Text (дата звернення: 01.10.2023).

60. Конституція України (із змінами і доп.). Київ : Атіка, 2006. 64 с.

61. Костицький В. В. Десять тез про юридичну відповідальність за екологічні правопорушення. URL: <http://www.kostytsky.com.ua/upload/doc/vidp.pdf> (дата звернення: 01.10.2023).

62. Кривицький Ю. В. Спеціалізовані норми права в механізмі правового регулювання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2010. 260 с.

63. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

64. Курс адміністративного права України: підручник / за ред. О. В. Кузьменко. 3-тє вид., допов. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 904 с. (дата звернення: 01.10.2023).

65. Куца А. М. Адміністративно-правове регулювання соціального захисту інвалідів: дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук зі спец. 12.00.07 «адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Запоріжжя, 2011. 299 с.

66. Ліси України. URL: https://ukr.bio/?menu_id=11&page_id=139&spi=101 (дата звернення: 01.10.2023).

67. Максименцева Н. О. Публічне адміністрування в галузі використання і охорони надр в Україні : автореф. ... дис. д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2018. 43 с.

68. Максименцева Н. О. Public Administration in the Field of Subsoil Use and Protection in Ukraine. *Право України*. 2019. № 9. С. 169–182.

69. Максименцева Н. О. Публічне адміністрування у галузі використання і охорони надр в Україні: монографія. Дніпро: Ліра, 2018. 464 с.

70. Микієвич М. М., Андрусевич Н. І., Будякова Т. О. Європейське право навколишнього середовища : навч. посіб. Львів, 2004. 256 с.

71. Миронюк Р. В. Конспект лекцій з навчальної дисципліни «Публічне адміністрування». Дніпропетровськ: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2016. 81 с.

72. Міжнародно-правова заборона військового впливу на навколишнє середовище. URL: <http://um.co.ua/1/1-6/1-68318.html> (дата звернення: 01.10.2023).

73. Місія та стратегія. URL: <https://mepr.gov.ua/content/misiya-ta-strategiya.html> (дата звернення: 01.10.2023).

74. Назарчук Т. В., Косіюк О. М. Державне управління. Київ: «Центр учбової літератури», 2015. 560 с.

75. Науково-практичний коментар до ст. 293 Цивільного кодексу України. <http://www.jurists.org.ua/civil-law/2885-naukovo-praktichniy-komentar-do-st-293-civlnogo-kodeksu-ukrayini.html> (дата звернення: 01.10.2023).

76. Нормативно-правове забезпечення охорони атмосферного повітря URL: <https://www.dei.gov.ua/posts/2321> (дата звернення: 01.10.2023).

77. Оберенко О. Українські водні питання в умовах воєнного стану URL: <https://www.irf.ua/ukrayinski-vodni-pytannya-v-umovah-voyennogo-stanu-stattya> (дата звернення: 01.10.2023).

78. Омельчук О., Садогурська С. Природа та війна: як військове вторгнення Росії впливає на довкілля України / Екодія. 1 Квітня 2022 URL: <https://ecoaction.org.ua/pryroda-ta-vijna.html> (дата звернення: 01.10.2023).

79. ООН посилить діяльність із захисту довкілля у зонах збройних конфліктів та протидіятиме забрудненню навколишнього середовища внаслідок тероризму URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/oon-posilit-diyalnist-iz-zahistu-dovkillya-u-zonah-zbrojnih-konfliktiv-ta-protidiyatime-zabrudnennyu-navkolishnogo-seredovisha-vnaslidok-terorizmu> (дата звернення: 01.10.2023).

80. Опублікували малий Кодекс про надра: діятиме з 2023 року. URL: <https://buhplatforma.com.ua/news/59800-parlament-ukhvaliv-maliy-kodeks-pro-nadra> (дата звернення: 01.10.2023).

81. Плугатор В., Оксентюк Р. Поняття публічної адміністрації та її основні ознаки URL: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/28273/2/MNPK_2019_Pluhator_V-Concept_of_public_administration_26.pdf (дата звернення: 01.10.2023).

82. Положення про Державну службу геології та надр України: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1174 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1174-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.10.2023).

83. Поняття публічної адміністрації. URL: <http://nkker.com/wp-content/uploads/2020/10/Admin.pr.-Lek.-6-P-23-Panchenko-22.10.2020.pdf> (дата звернення: 01.10.2023).

84. Порядок розроблення плану управління річковим басейном. Постанова Кабінету Міністрів України від 18 травня 2017 р. № 336. Офіційний вісник України. 2017. № 43. Ст. 1342

85. Посібник з експортного контролю України. URL: <http://www.exportcontrol.in.ua/> (дата звернення: 01.10.2023).

86. Природа та війна: як російська агресія вплинула на довкілля. URL : <https://www.slovoidilo.ua/2022/11/08/infografika/suspilstvo/pryroda-ta-vijna-yak-rosijska-ahresiya-vplynula-dovkillya> (дата звернення: 01.10.2023).

87. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності у сфері довкілля та щодо цивільного захисту на період дії воєнного стану: проект Закону України від 13 березня 2022 року № 7144 URL: <https://ips.ligazakon.net/document/II07091A?an=3>. (дата звернення: 01.10.2023).

88. Про внесення змін до Правил відтворення лісів. Постанова Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2022 р. № 1410 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1410-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.10.2023).

89. Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави. Закон України від 19 червня 2013 № 975–IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 46. Ст. 366

90. Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності. Закон України від 6 вересня 2005 року № 2806-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 48. Ст. 483.

91. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України. Наказ Міністерства оборони України від 23 березня 2017. № 164 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text> (дата звернення: 01.10.2023).

92. Про затвердження Методики визначення шкоди та збитків, завданих територіям та об'єктам природно-заповідного фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 13 жовтня 2022 року № 424. Офіційний портал Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України. URL: <https://mepr.gov.ua/documents/3829.html>. (дата звернення: 01.10.2023).

93. Про затвердження Положення про Державне агентство водних ресурсів України: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 393. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.10.2023).

94. Про затвердження Положення про Державне агентство лісових ресурсів України: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2014 р. № 521. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/521-2014-%D0%BF#Text>. (дата звернення: 01.10.2023).

95. Про затвердження Положення про Державну екологічну інспекцію України: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 19 квітня 2017 р. № 275. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/275-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.10.2023).

96. Про затвердження Порядку проведення та оплати робіт, пов'язаних з видачею дозволів на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами, обліку підприємств, установ, організацій та громадян - підприємців, які отримали такі дозволи. Постанова Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 р. N 302 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/302-2002-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.10.2023).

97. Про затвердження Порядку розроблення та затвердження планів поліпшення якості атмосферного повітря». Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 01 серпня 2022 № 268. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1071-22#Text> (дата звернення: 01.10.2023).

98. Про зону надзвичайної екологічної ситуації. Закон України від 13 липня 2000 р. № 1908–III. Відомості Верховної Ради України. 2000. № 42. Ст. 348.

99. Про ліцензування видів господарської діяльності. Закон України від 2 березня 2015 року № 222-VIII. Відомості Верховної Ради. 2015. № 23. Ст.158

100. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 9 квітня 1999 року № 586-XIV. Відомості Верховної Ради України, 1999. № 20–21. Ст. 190. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text>. (дата звернення: 01.10.2023).

101. Про надра : Закон України від 27 липня 1994 року № 132/94 – ВР. Відомості Верховної Ради України. 1994. № 36. Ст. 340.

102. Про основи національної безпеки України. Закону України від 19 червня 2003 р. № 964–IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 39. Ст. 351.

103. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року. Закон України від 28 лютого 2019 р. № 2697-VIII Відомості Верховної Ради. 2019. № 16. Ст. 70

104. Про охорону земель: Закон України від 19 червня 2003 року № 962-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 39. Ст. 349.

105. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 року № 1264-XII. Відомості Верховної Ради України. 1991. № 41. Ст. 546. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>

106. Про охорону, захист, використання та відтворення лісів України в особливий період. Рішення Ради Національної безпеки і оборони від 29 вересня 2022 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0015525-22#Text>

107. Про підписання Конвенції про заборону воєнного або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище Рада Міністрів Української РСР Постанова від 11 травня 1977 р. N 277 URL: <https://ips.ligazakon.net/document/КР770277?an=2> (дата звернення: 01.10.2023).

108. Про порядок видачі дозволів на спеціальне використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду і встановлення лімітів використання ресурсів загальнодержавного значення. Постанова Кабінету Міністрів України від 10 серпня 1992 р. N 459 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/459-92-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.10.2023).

109. Про прийняття за основу проекту Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо державної системи моніторингу довкілля, інформації про стан довкілля (екологічної інформації) та інформаційного забезпечення управління у сфері довкілля. Рішення Кабінету Міністрів України від 16.11.2022 № 2768-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-20#Text> (дата звернення: 01.10.2023).

110. Про припинення заходів державного нагляду (контролю) і державного ринкового нагляду в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 13 березня 2022 року № 303 URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-pripinennya-zahodiv-derzhavnogonaglyadu-kontrolyu-i-derzhavnogo-rinkovogo-naglyadu-v-umovah-voyennogostanu-303> (дата звернення: 01.10.2023).

111. Про природно-заповідний фонд України. Закон України від 16 червня 1992 року № 2456-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 34. Ст. 502. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text> (дата звернення: 01.10.2023).

112. Про реалізацію експериментального проекту із запровадження проведення аукціонів з продажу права на укладення договорів на право спеціального використання водних біоресурсів у рибогосподарських водних об'єктах (їх частинах) шляхом електронних торгів: Постанова Кабінету

Міністрів України від 23.10.2019 р. № 1139. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1139-2019-%D0%BF#n8>. (дата звернення: 01.10.2023).

113. Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів: Закон України від 08.07.2011 р. № 3677-VI. Відомості Верховної Ради України. 2012. № 17. Ст. 155.

114. Про схвалення Водної стратегії України на період до 2050 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2022 р. № 1134-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1134-2022-%D1%80#Text>.

115. Про схвалення Концепції реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища: розпорядження Кабінету Міністрів України від 31 травня 2017 р. № 616 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616-2017-%D1%80#Text>. (дата звернення: 01.10.2023).

116. Про управління відходами : Закон України від 31 березня 2023 року № 2849-IX. *Офіційний вісник України*. 2022. № 56. Ст. 21.

117. Публічне адміністрування в Україні : навч. посібн. ; за заг. ред. В. В. Корженка, Н. М. Мельтюхової. Харків: ХарPI НАДУ «Магістр», 2011. 256 с.

118. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. Львів : Край, 2007. 188 с.

119. Радченко Л. М. Публічне адміністрування: сутність, принципи, механізми URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/36061>. (дата звернення: 01.10.2023).

120. Редька Р. Закони, що регулюють відшкодування шкоди завданої земельним ділянкам внаслідок військової агресії росії. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/zakoni-so-reguluut-vidskoduvanna-skodi-zavdanoi-zemelnim-dilankam-vnaslidok-vijskovoii-agresii-rosii> (дата звернення: 01.10.2023).

121. Репарації. URL : <https://uk.wikipedia.org/> (дата звернення: 01.10.2023).

122. Росіяни вже «вкрали» ціле покоління тварин сходу. URL: <https://freeradio.com.ua/rosiiany-vzhe-vkraly-tsile-pokolinnia-tvaryn-skhodu-iaki-naslidky-dlia-fauny-zahalom/> (дата звернення: 01.10.2023).

123. Росіяни хочуть підірвати дамбу Каховської ГЕС і звинуватити в цьому Україну. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/10/22/7372987/> (дата звернення: 01.10.2023).

124. РФ має заплатити за порушення гарантованого ст. 13 Конституції України права Українського народу на природні ресурси. URL: <https://nadra.info/2022/11/russia-will-pay-a-citizen-of-ukraine-from-kryvvi-rih-almost-uah-26000000-for-the-expropriation-of-subsoil/> (дата звернення: 01.10.2023).

125. Сівак О. В. Поняття навколишнього природного середовища як об'єкту адміністративно-правового регулювання. URL: http://www.lsej.org.ua/12_2021/119.pdf (дата звернення: 01.10.2023).

126. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підруч. Харків: Консул, 2006. 656 с.

127. Соколенко Є. Росія на окупованих територіях отримала корисних копалин на \$12 трильйонів. URL: <https://www.unian.ua/economics/other/rosiya-na-okupovanih-teritoriyah-otrimali-korisnih-kopalin-na-12-trilyoniv-zmi-ostanni-novini-11936688.html> (дата звернення: 01.10.2023).

128. Сокурєнко В. В. Поняття адміністративно-правового регулювання у сфері оборони. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2014. № 2. Р. 177–182.

129. Спеціалісти Державної екологічної інспекції розрахували масштабні екологічні зміни, які вкрай негативно впливають на навколишнє природне середовище не лише України, але цілої Європи загалом. URL: <https://www.dei.gov.ua/posts/2489> (дата звернення: 01.10.2023).

130. Стрельченко О. Г., Матвійчук Д. В. Адміністративно-правовий статус міністерства довкілля та природних ресурсів України. *Адміністративно-правове забезпечення діяльності МВС України, НП України та інших суб'єктів*

публічної адміністрації: матеріали XV науково-практичного семінару. (Київ, 17 вересня 2020 року). 2020. С. 168–170.

131. Стрілець Р. Бомба сповільненої дії: чому світ не може ігнорувати екологічні наслідки війни в Україні. *Українська правда*. 22 червня 2022 URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2022/06/22/249216/> (дата звернення: 01.10.2023).

132. Теремцова Н. В. Актуальні питання правового регулювання бюджетних відносин. *Фінансове право*. 2009. № 3 (9). С. 23–27.

133. У повітрі знизилась концентрація забруднювальних речовин. Як це пов'язано з війною, розповів еколог з Дніпра. URL: <https://suspilne.media/321814>.

134. Угода між Україною та Європейським Союзом про участь України у Програмі ЄС LIFE – Програмі дій з довкілля та клімат. Ратифікована Законом України від 20.09.2022 № 2590-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_002-22#n2 (дата звернення: 01.10.2023).

135. Україна швидка оцінка завданої шкоди та потреб на відновлення. Серпень 2022. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099545009082226957/pdf/P1788430ed0f5ce0050b9870be5ede7337c6.pdf> (дата звернення: 01.10.2023).

136. Фіксація шкоди, завданої агрокомпаніям війною в Україні. URL: <https://dlf.ua/ua/fiksatsiya-shkodi-zavdanoyi-agrokompaniyam-vijnoyu-v-ukrayini/> (дата звернення: 01.10.2023).

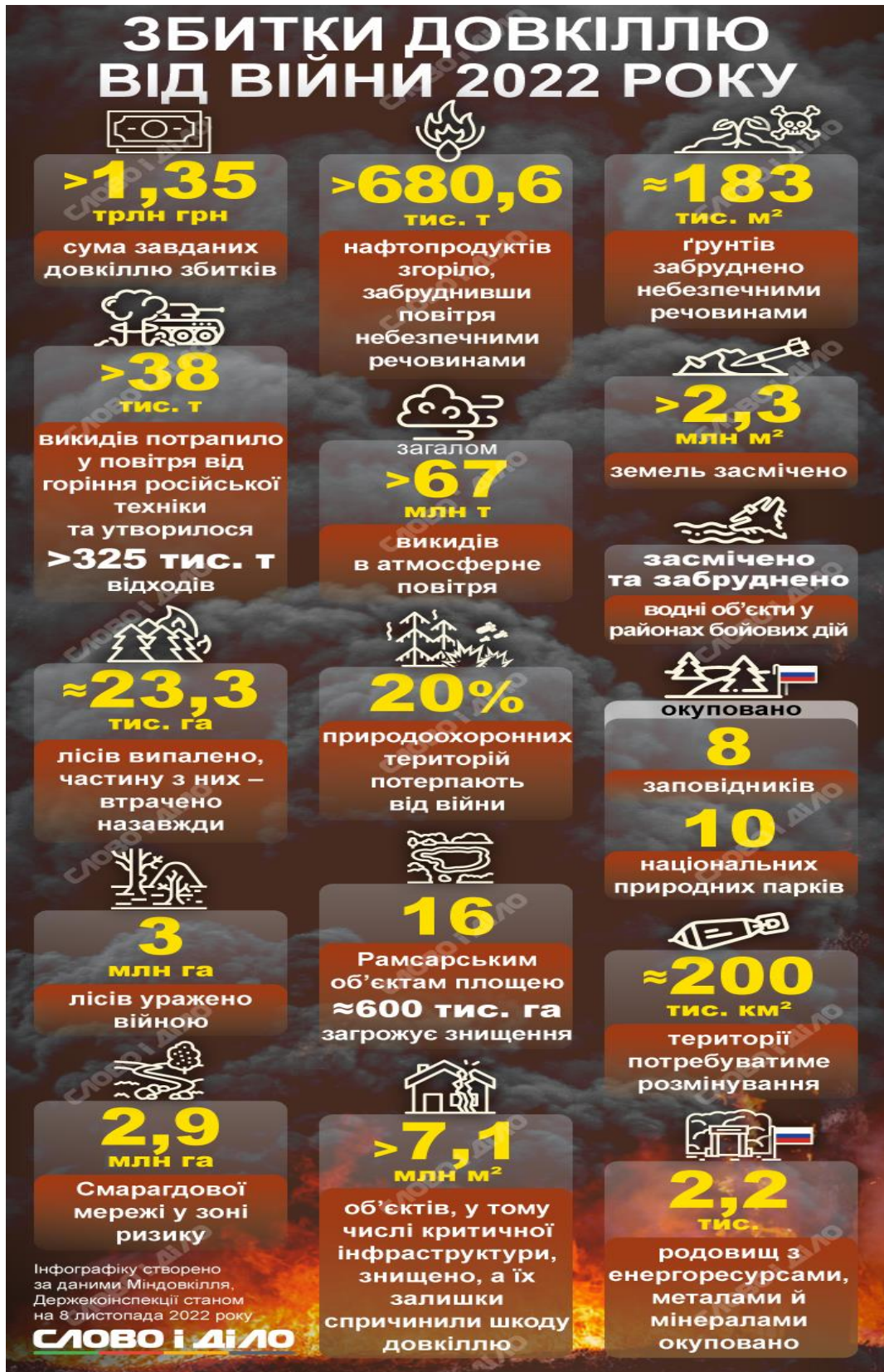
137. Фундюр Н. М. Основи охорони довкілля в Україні URL: <https://www.bsmu.edu.ua/blog/4413-osnovi-ohoroni-dovkillya-v-ukraini/> (дата звернення: 01.10.2023).

138. Хімич О. М. Забезпечення екологічної безпеки адміністративно-правовими заходами, які застосовуються міліцією: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2005. 175 с.

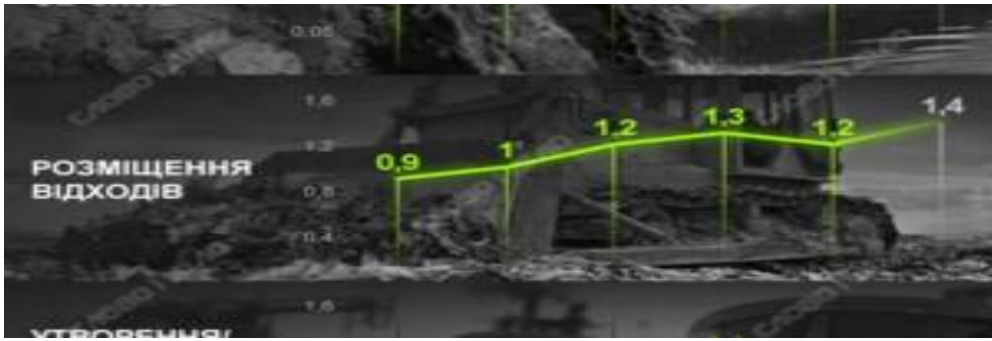
139. Це війна за десятки трильйонів доларів? URL : <https://zahidfront.com.ua/news/Ce-vijna-za-desyatki-triljoniv-dolariv.html>.
140. Чудненко В. О. Публічне адміністрування сфери навколишнього природного середовища в умовах особливого періоду : дис. на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Київ. 2022. 222 с.
141. Шемшученко Ю. С. Великий енциклопедичний юридичний словник. Київ, 2007. 992 с.
142. Шкляр С. Як змусити Росію заплатити за екологічні збитки. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/10/17/692705/> (дата звернення: 01.10.2023).
143. Що таке контрибуція? Виплата компенсацій від Росії. URL: <https://advokatveurope.com/uk/shcho-take-kontrybutsiya-vyplata-kompensatsiy-vid-rosiyi/> (дата звернення: 01.10.2023).
144. Юридична відповідальність за екологічні правопорушення : навч. посіб. / Т. К. Оверковська, Н. М. Опольська. Вінниця: ВНАУ, 2019. 254 с.
145. Cantillon R. Essai sur la nature du commerce en general. London, 1932. 345 p.
146. Haran O., Maksimentseva N., Krystenko N., Povydysh V. Foreign Science of Administrative Law and Possible Areas of its Adoption in Ukraine. *Jurnal cita hukum (Indonesian Law Journal)*. 2020. Vol. 8. № 2.
147. Ibid.; WWF, «Assessing the Environmental Impacts of the War in Ukraine», 13 червня 2022 р URL: <https://wwfcee.org/news/assessing-the-environmental-impacts-of-the-war-in-ukraine> (дата звернення: 01.10.2023).
148. Maksimentseva N., Maksimentsev M. The Global Impact of Exercising Extraterritorial Jurisdiction Over Transnational Corporate Environmental Crimes in Extractive Industries. *Law of Ukraine*. 2020. № 4. С. 278–295.
149. Vasyliuk O., Shyriaieva D., Kolomytsev G., Spinova J. Steppe protected areas on the territory of Ukraine in the context of the armed conflict in the Donbas region and Russian annexation of the Crimean Peninsula. *Grassland research and conservation (Bulletin of the Eurasian Dry Grassland Group)*, 2017. № 1 (33). P. 15–23.

ДОДАТКИ

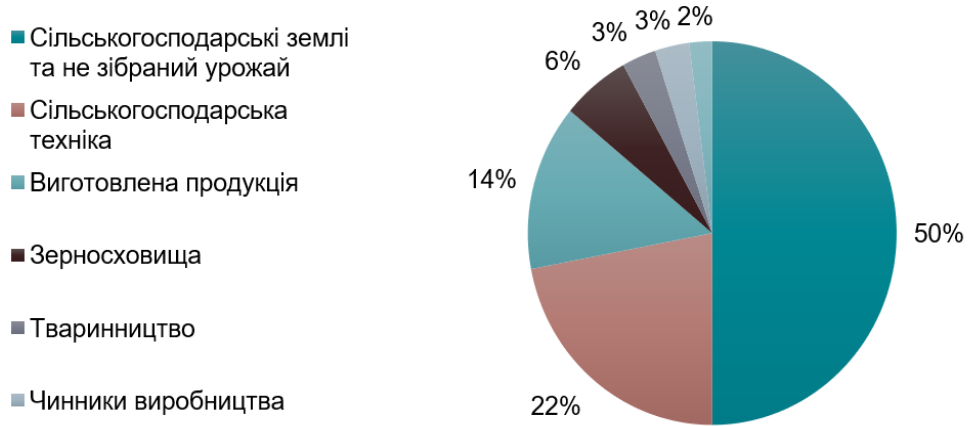
Додаток А

Додаток Б

Завдано шкоди за категоріями

Джерело: Центр досліджень продовольства України та KSE, оцінка Pro-Consulting